

PL 1085

revista arhivelor

ANUL L

VOL. XXXV

NR.

3

73

BUCUREȘTI
1973

PT 4085

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI
DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Revista Arhivelor

ANUL L
VOL. XXXV
Nr. 3

P. 47891/1974

BUCUREȘTI
1973

COMITETUL DE REDACȚIE

Vasile ARIMIA, Florea BOERAȘ, Ioana BURLACU, Ștefan HURMUZACHE — redactor șef,
Dumitru IVĂNESCU, Ion MĂRCUȘ, Maria PÎRVULESCU, Ioan PUȘCAȘ, Ion RANCA, Maria
SOVEJA, Gheorghe UNGUREANU.

Redactori : Mioara TUDORICĂ, Corneliu LUNGU

Secretar de redacție : Rodica MUȘETOIU

Coperta : Valentina BOROȘ

DIMITRE ONCIUL DESPRE UNELE INSTITUȚII ROMÂNEȘTI VECHI

AURELIAN SACERDOȚEANU

Istoricul Dimitre Onciul (1856—1923) face parte din acei istorici români, puțini la număr, care și-au închinat toată munca lor științifică unor probleme limitate ca perioadă istorică dar fundamentale pentru istoria poporului român: formarea acestui popor și fundarea statelor românești. Lucrările sale principale apar într-o vreme când excepționala activitate de istoric a lui B. P. Hasdeu, făuritor de ipoteze creatoare, era aproape încheiată, iar Al. D. Xenopol prezentase o senzațională și solidă sinteză a istoriei poporului român. Erau singurii istorici care aduseseră contribuții de merit în numeroase probleme, fundamentate ulterior de Onciul. Din întâmplare însă aproape toate tezele acestuia au avut o circulație foarte redusă, în mare parte fiind expuse prin viu grai.

Perioada istorică intens studiată de Onciul începe cu antichitatea, mai exact cu sfârșitul sclavagismului, și ajunge pînă în vremea feudalismului dezvoltat. Este mai lămurit să zicem acestei perioade evul mediu românesc în care se vede cum populația daco-romană din Dacia se transformă în daco-română sfîrșind prin a fi română. În condiții social-economice și politice specifice acestei zone romanitatea orientală își pierde unitatea lingvistică, apar limbi noi, în care esențială este dacoromâna, și se dezvoltă instituții naționale pe fondul cultural roman cu împrumuturi alogene perfect asimilate. Astfel, cum s-a spus, prin poporul român „sigiliul Romei“ este și azi viu în regiunea car-pato-danubiană. În toate acestea D. Onciul a adus contribuții importante și în mare parte durabile.

Nu este în atenția noastră să prezentăm acum contribuțiile lui Onciul în ansamblul lor. Considerăm însă de prim interes să ne oprim asupra modului cum vedea el unele instituții, care au apărut și s-au dezvoltat în acest ev mediu românesc, în general mai puțin cunoscute. Temeiul expunerii noastre stă în consultarea cursurilor sale universitare.

Ne dăm seama că o astfel de expunere întîmpină oarecare greutăți. Mai întîi, pentru că despre feudalism există vechi păreri înrădăcinate al căror fond se schimbă anevoie în conștiința istoricilor. Astfel. Istoriografii popoarelor din răsăritul Europei, chiar ai Bizanțului, multă

vreme au considerat feudalismul ca o formă a structurii sociale specifice Europei apusene. Ei aveau în vedere în mod deosebit istoria politică și pătura destul de întinsă a seniorilor și foarte rar luau în considerație forțele de producție, factor esențial care dirotează mersul înainte al societății. Astăzi însă această optică este înlăturată deoarece feudalismul nu este altceva decât o orînduire socială caracterizată tocmai prin transformarea lentă a sclavagismului în iobăgie, adică o mutație a poziției forțelor de producție în avantajul stăpînului de iobăgi, care este și stăpînul pămîntului locuit și lucrat de aceștia.

Feudalismul înțelegîndu-se în felul acesta, nu mai poate fi limitat în spațiu, ci trebuie considerat ca un fenomen social general. El nu a putut apărea deodată pretutindeni, ci există diferențe apreciable în ce privește timpul de apariție și de încetare a dinamicii lui. Dificultatea principală constă în a-i defini formele, a-i desluși apariția și a-i urmări creșterea și dezvoltarea lui pînă la dispariția totală. Din acest punct de vedere putem constata diferențe între evoluția feudalismului în Apus și în Răsărit, inclusiv la Bizanț, adică, dialectic trebuie să ținem seama de treptele dezvoltării societății, care sînt inerente și pot fi simultane sau succesive.

Al doilea, istoriografia română, deși în parte se cunoșteau formele incipiente ale feudalismului românesc, totuși nu-i dădea acest conținut. Astăzi însă ea vede și demonstrează existența lui și la români încă de timpuriu. Concret apariția cnezilor și a voievozilor, a principilor și a ducilor la români, arată o stare socială avansată, legată de începutul orînduirii feudale. Aceste forme incipiente de feudalism nu erau greu de surprins, căci în Dacia existau organizații politice mai vechi decât vremea așezării ungarilor în Panonia, moment de răscruce pentru romanitatea orientală și în mod deosebit pentru români.

Pentru a înțelege mai ușor tematica ce ne-am propus socotim necesar să-i conturăm premisele logice care îi domină desfășurarea.

Este mai mult decât sigur că odată cu retragerea din Dacia a aparatului administrativ roman și a oastei, populația locală daco-romană, rămasă oarecum de izbeliște, și-a creat propriul ei sistem de conducere. Nemaexistînd statul oficial funcțiile sale de bază au fost preluate de sat, formațiune politic administrativă perfect instaurată în timpul coabitării daco-romane. Astfel, prin autoconducere locală, totalitatea satelor formează un nou stat, însă un stat popular dezmembrat. Evident, conducerea superioară o aveau șefii popoarelor migratoare care și-au impus aci dominația lor. La început e vorba de regi germani (goți și gepizi) cu conducere tribală și hagaii (avari și bulgari), cu conducere centralizată. Ulterior au venit și alți dominatori al căror sistem de conducere nu se deosebea prea mult de al predecesorilor lor. Aceștia în mod constant nu au locuit împreună cu supușii lor, care, beneficiind de o libertate limitată, au avut cîmp liber pentru autoadministrare.

Instituțiile pe care le spîcuim din opera lui Onciul se referă la probleme de conducere, la vîrfurile societății, sisteme de apărare și unele ocupații controversate. Ne referim numai la modul cum le-a

văzut el atât în lucrările sale tipărite antum sau postum¹ cât și în cursurile universitare, care sînt adesea revelatoare². Nu este vorba nicidecum de o confruntare a acestora cu rezultatele din cercetările istorice ulterioare, care de cele mai multe ori l-au ignorat pe Onciul dar îndeobște nu l-au depășit. Este însă o prezentare concretă, cu citarea unor pasaje semnificative, care ar putea servi studiilor ulterioare asupra instituțiilor românești medievale. Prezentarea este tematică și pe cît posibil cronologică.

1. *Cetatea*. Originea latină a cuvîntului acestuia în limba română este evidentă și nu a fost contestată de nimeni. Onciul pleacă de la acest element de limbă și explică: „Cuvîntul *civitas*, care a dat la noi: *cetate*, la italieni *città* și la francezi *cité* — la ei sub înțelesul de oraș — n-a dispărut în limba noastră. Aceasta e o probă că civitatea romană n-a pierit la noi odată cu dominația romană, căci fără obiectul real nu s-ar fi putut păstra denumirea lui. Un nume se păstrează în limbă atît timp cît există și obiectul care se înseamnă cu acel nume. Obiectul o dată dispărut, dispare și numirea lui. Prin urmare, *civitas romana* dînd la noi *cetate*, reiese din această probă limbistică, că noțiunea civității s-a continuat într-o formă oarecare, ceea ce a dat naștere noțiunii cetății. Dar pe cînd la toate popoarele latine din Occident *civitas* are înțelesul de oraș, la noi *cetatea* înseamnă un loc fortificat fie în oraș, fie oriunde. Precum orașul este centrul citadelei franceze, tot așa și *cetatea* era centrul cetățenilor români. E o întreagă istorie acest cuvînt. Numai *cetatea* ca loc fortificat putea să fie și adăpostul comunității române în timpurile barbarilor ce au trecut peste patria noastră.

„Din aceste considerații asupra teoriei admisibile asupra începuturilor de organizație politică rămîne această continuare a civității romane în *cetate*. Pe locul sau în apropierea vechilor municipii romane în Dacia cu populația lor romană, în puncte fortificate, de natură sau de brațul omului, elementele romane au continuat să-și ducă traiul lor păstrînd cît timp au putut mai mult vechile lor forme de organizație proprie chiar și sub stăpînirea barbară. Netăgăduit că cele mai multe comunități erau pe teritoriul colonizației romane“³.

Nou în explicația lui Onciul, pe lîngă argumentarea prin lingvistică comparată, este multipla localizare a fortificațiilor pe care o propune, originea, forma și continuitatea lor funcțională. Dacă am avea astăzi o statistică a răspîndirii topicului, care la origine a fost un apelativ, și o hartă a „cetăților“ atestate istoric și arheologic, ne-am da seama cît de răspîndite au fost fortificațiile în care se adăpostea populația

¹ Cele mai importante sînt culese acum în: Dimitrie Onciul, *Scriseri istorice*. Ediție critică îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, 2 volume, Edit. Științifică, București, 1968; Idem, *Studii de istorie*. Studiul introductiv, îngrijire de ediție și note de Aurelian Sacerdoțeanu, Edit. Albatros, București, 1971 (Lyceum nr. 115).

² Cursurile lui D. Onciul poligrafiate de studenți după note stenografice și probabil revăzute de profesor, erau intitulate de obicei *Istoria românilor*, iar uneori *Curs de istoria românilor*, cu precizarea epocii la care se refereau. Folosim aici cursurile din anii universitari: 1898—99, 1900—1901, 1909—1910, 1913—1914, 1919—1920 și 1920—1921.

³ *Curs 1900—1901*, p. 20—21. Cp. *Curs 1909—1910*, p. 35—37; *Curs 1920—1921*, p. 71—73. Cf. D. Onciul, *Studii de istorie*, p. 257—258.

în vremuri de cumpănă. Intuiția lui Onciul a fost justă; trebuie însă corectată în sensul că „cetățile“ nu s-au limitat numai la teritoriul de colonizare romană.

2. *Judecia și județul*. Sînt premise suficiente care ne fac să credem că între structura societății daco-romane și aceea care apare în secolul al IX-lea, a fost o continuare și o dezvoltare neîntreruptă. „Cetatea“ o dovedește pentru locurile fortificate și de adăpost ale populației. „Judecia“ demonstrează același lucru pentru cirmuitorii acestei populații în mijlocul căreia împărțea și dreptatea.

Despre judecie Onciul spune: „Găsim și numele de jude, constat în documentele principatelor românești, care nume e național. De la aceste nume, jude, judec sau judece s-a numit și teritoriul peste care se întindea autoritatea lui, judecia. Acest cuvînt e de origine latină din *judez*, și dacă s-a păstrat este o dovadă că instituția *judecie* a existat și în epoca romană și s-a continuat la noi. Sub dominația romană municipiul era astfel alcătuit, avea în frunte un conducător, un judecător. Unele comunități romane, care se numeau colonii, compuse numai din coloni romani, aveau doi judecători numiți *duumviri*, *duumviri de iuredicundo*, care aveau să judece. În municipiile compuse din populație mixtă, parte coloni romani, parte populație autohtonă, erau 4 judecători, *quatuor viri de juredicundo*, și aceia conduceau municipiile, doi pentru elementul autohton și doi pentru elementul roman. Deci vedem că la părăsirea Daciei Traiane existau aci mici comunități romane conduse de *duumviri* sau de *quatuorviri de juredicundo*, de juzi cum am zice noi. Și acestea au continuat să existe la poporul român din Dacia pînă în timpurile istorice, cînd sub influența slavă și-au schimbat numele în cnezi. Ei însă, pe lingă cnezi se mai numeau și jude, cum s-a dovedit din documentele găsite. Străinii întrebuițau cuvîntul de cnezi, iar romanii probabil pe cel de jude. Mai tîrziu s-a făcut o mică deosebire între jude și cnez, chestiune ce nu ne privește, dar la începutul instituției judecie, aceasta era o instituție care după numele ce-l avea trebuie să aibă origine din epoca romană, căci altfel numele de jude, care s-a păstrat în limbă ca element latin, n-ar fi existat. Aceasta ne dovedește originea ei romană“⁴.

Asupra acestei chestiuni Onciul mai revine și într-o lucrare tipărită, în care spune:

„Cnezatul sau „judecia“ era o veche instituție românească și dincolo și dincoace de munți, cum și la românii de peste Dunăre. Originea ei, cu denumirea ei veche românească, pleacă probabil de la organizația coloniilor și municipiilor romane, conduse de judeci (*duumviri iuri dicundo*). Sub influența slavă, vechea denumire românească de „judeci“ (din lat. *iudex*, *iudices*) a acestor conducători naționali a fost înlocuită cu cea de „cnezi“ din slav. knez == principej“⁵.

Onciul consideră atît de importantă constatarea sa, precum și este, încît ține la ea și o susține neîntrerupt. O aflăm și într-o lucrare publicată postum în care precizează că această „organizație națională

⁴ *Curs 1909—1910*, p. 42—44. Cp. *Curs 1913—1914*, p. 12—13; *Curs 1919—1920*, p. 28—30. Cf. D. Onciul, *Studii de istorie*, p. 259—260.

⁵ Dimitre Onciul, *Din trecutul Bucovinei*, București, 1915, p. 5—6. Extras din „Convorbiri literare“, XLIX, nr. 6—7.

se va fi păstrat mai mult sau mai puțin sub stăpînirile străine ce s-au succedat, acomodîndu-se noilor împrejurări. Sub influența slavă, care bineînțeles a atins întrucîtva și instituția însăși, vechea denumire românească de *juđeci* a acestor conducători naționali a fost înlocuită cu cea de „cnezi” (din slav. knez = principe)⁶.

Teritoriul asupra căruia își exercita judele autoritatea i-a împrumutat numele numîndu-se județ. La început teritoriul acesta a fost foarte restrîns: un curs de rîu mărunț, o depresiune în munți, un codru de pădure sau chiar balta, cum apar în cele mai vechi atestări documentare imediat după fundarea statelor. Termenul s-a păstrat pînă astăzi.

3. *Cnezatul*. Vorbînd despre judecie și despre județ, Onciul consideră oarecum că sînt similare cu cnezatul și cu cnezul. Situația este mai complexă iar demonstrația ceva mai întortochiată. Din cauza aceasta se vede silit să pornească de la instituția supremă a bulgarilor din vremea consolidării așezării lor în dreapta Dunării și care, după slavizare, au putut influența și pe români.

Pentru ca judecata lui să fie bine cumpănită se crede dator să facă un excurs mai amplu asupra evoluției instituției șefiei la bulgari. „Domnul bulgar — zice Onciul — se numia mai întîi han, pe urmă slavizîndu-se titlul de han a căzut în desuetudine păstrîndu-se mai mult pentru principii dependenți; în fine domni bulgari au primit titlul slavon de kneaz pe care domnii bulgari îl au pînă în zilele lui Simeon. Simeon e cel dintîi care a schimbat acest titlu cu titlul de țar. Acest nume e derivat din Cesar, din care nume s-a făcut *țasar*, care scurțîndu-se a dat *țar*. Ei, domnitorii imperiului numîndu-se țari, titlul de kneaz continuă să se păstreze mai departe în imperiul bulgar dar pentru principii dependenți. Acest titlu pe urmă se păstrează în țările noastre în cnezaturile din Ardeal și Ungaria pînă tîrziu în secolul al XV-lea și chiar al XVI-lea, după cum vom vedea la timpul său”⁷.

Laconica prezentare a lui Onciul pentru evoluția titlului principalului bulgar, han-cneaz-țar, dacă o luăm în considerare pe temeiurile pe care se va fi bazat, ne duce la o interesantă concluzie. Dacă titlul de han care privea pe șeful tribului bulgarilor, a devenit echivalent cu slavicul kneaz, înseamnă că acest termen desemna pe șeful unui grup de slavi căzuți în dependența bulgarilor. Slavii au fost mai numeroși decît bulgarii, fapt care a dus la slavizarea acestora. De bună seamă că și knezi slavi au fost mai mulți. Cînd aceștia au recunoscut dependența de han a fost normal să se recurgă la un nou titlu și Simeon a recurs la unul dezvoltat pe pămîntul imperiului roman, *caesar* din care au făcut *țar*.

Făcînd un paralelism cu apariția termenului cnez, chinez la români, fără îndoială intrat în limbă în timpul simbiozei româno-slave,

⁶ Idem, *Românii și unгурii în trecut*, în *Scrieri istorice*, II, p. 349.

⁷ *Curs 1898—99*, p. 573. D. Onciul, *Originile Principatelor române*, București, 1899, p. 17—18 (*Scrieri istorice*, I, 585—586), sintetizează însuși: „Urmele vechii organizații româno-bulgare s-au păstrat timp îndelungat în cnezatele românilor din Ardeal și Ungaria (pînă în secolul al XVI-lea), cum și în voievodatul românilor din Maramures (pînă la finea secolului XIV), pe teritorii cu autonomie națională și cu drept propriu românesc”. Cp. și id. *Din trecutul Bucovinei*, 1915, p. 5.

însemnează că el corespundea unei păтури mai ridicate a societății de atunci, adică de pînă la sfîrșitul secolului al IX-lea. El nu mai corespundea pentru poziția ce-și cîștigase acum Simeon, pe care o vedea mai bine prezentată prin țar. Dar românii nu au mai primit acest termen și nu l-au avut în limbă pe de o parte fiindcă cei din dreapta Dunării după 1018 nu mai aveau țar bulgar, iar cei din stînga fluviului nu erau încă în măsură să-și alcătuiască o formațiune politică superioară cnezatului.

Onciul se referă aici și la așa numiții de el „principii dependenți”. Această noțiune presupune în sine existența unei suzeranități și pune în discuție pe aceea pe care Krum ar fi avut-o la nord de Dunăre. Despre aceasta el spune: „Stăpînirea bulgară în nordul Dunării poate fi admisă numai ca un fel de suzeranitate precum a fost mai în urmă suzeranitatea Turciei asupra țărilor noastre iar nu ca stăpînire directă”⁸. Însă, în vremea țarului Simion, „veniră ungurii să pună stavilă supremației lui la nordul Dunării”⁹.

Și la unguri se constată o evoluție asemănătoare. Cînd ei s-au așezat în Panonia „erau divizați în mai multe mici principate, aveau o organizație primitivă sub 7 duci sau căpetenii” iar „unul din cele 7 căpetenii era considerat ca mai mare, numit *kende*” deci o „organizație federativă”¹⁰.

După înfrîngerea de la Lech-Augsburg (955) perioada de prădăciuni a ungarilor încetează și se trece la organizarea unui stat de factură nouă, a cărui bază o pune regalitatea lui Ștefan cel Sfînt (997 — 1038). Acesta este rex = kiraly (din sl. Крѣль, adică germ. Karl = Carolus ille magnus), de unde și rom. craiu. Însă ducii unguri au recunoscut cu mare greutate conducerea centralizată. Acum este necesar să revenim asupra raporturilor româno-maghiare.

În vremea în care țaratul bulgar al lui Samuil (980—1014) dispărea sub loviturile Bizanțului, regele Ștefan pătrunde în Ardeal și Banat. Paralelismul este observat de Onciul, care trage concluzia că regatul ungar se consolidează datorită tocmai acestor împrejurări de carență bulgară. Însă „în părțile supuse de unguri în Ardeal și în Banat, românii au continuat să existe avînd un fel de autonomie națională sub conducătorii lor proprii numiți cnezi, în Maramureș numiți voievozi. Cnezatele se găsesc amintite prin documente din secolul al XIII-lea și al XIV-lea. Dar aceste cnezate se vede din toate instituțiile că sînt vechi și existau cu mult mai înainte, deoarece ungurii le cunoșteau ca organizațiune politică. Simon de Kéza cînd vorbește despre aceste cnezate numește pe conducătorii lor *udwoznicis*; tot așa și cronicarul Ion de Kükülö. Originea acestora ne spune că sînt vechi proprietari ai țării înainte de cucerirea Ungariei, zicînd că ungurii orupînd această țară au găsit aci proprietari ai pămîntului creștini, pe care i-a supus. Supunîndu-i-se le-a lăsat proprietățile lor, dar fiind supuși ai coroanei ungurești în mod direct.

„Această mărturie se confirmă și prin faptul că în urmă cnezii români se găsesc în Ardeal numai în domeniul coroanei, niciodată însă

⁸ *Curs 1898—1899*, p. 57.

⁹ D. Onciul, *Românii și ungurii în trecut*, în *Scrieri istorice*, II, p. 334.

¹⁰ *Curs 1898—1899*, p. 584.

pe domeniul nobililor, unde îi găsim numai mai târziu. Aceasta se explică prin faptul că mulți cnezi fiind nobilitați au primit cnezatele lor ca proprietate și prin aceste proprietăți s-a păstrat instituțiunea cnezatelor mai departe¹¹.

Vedem de asemenea că Onciul nu asimilează pe cnezii noștri cu principii, ci îi consideră „conducători teritoriali pe întindere mai mică” iar „sub raportul social nu se deosebeau mult de poporul lor. Așa ne arată documentele pe cnezii români din Ardeal și Ungaria, unde ei se găsesc mai ales pe domeniile coroanei, mai rar și abia mai în urmă și pe proprietăți de ale magnaților. Și stau în fruntea unuia sau mai multor sate românești; câteodată se găsesc și mai mulți cnezi în o singură localitate. De regulă, cnezatul era ereditar. Pe teritoriile lor, cnezii aveau să grijească de toate serviciile pentru rege, în afară de cele încredințate funcționarilor regești, fiind în același timp și judecătorii naturali ai locuitorilor români de pe acel teritoriu. Cnezii de pe teritoriile ce aparțineau la un castel regesc erau subordonați castelanului¹².

Din aceste citate se poate vede că Onciul află originea cnezilor la slavii care au fost asimilați de bulgari, care mai întâi stătuseră sub dependență bulgară iar după slavizarea bulgarilor au ajuns pătura lor nobiliară. În acea perioadă slavii au locuit împreună și cu românii, cărora le-au împrumutat numele instituției. Interesant este și faptul că Onciul introduce noțiunea de „dependență”, dependența cnezilor slavi față de hanul bulgarilor, ca și dependența românilor față de bulgari, iar mai târziu față de Asanești. Este aici un simbul de adevăr care ne face să datăm existența cnezilor la români anterior slavizării bulgarilor¹³.

4. *Voievodatul*. După cum s-a putut vedea mai sus, Onciul asimilează cnezatul cu voievodatul. Cu toate acestea își dă seama că egalitatea aceasta nu poate fi absolută, de aceea revine de mai multe ori asupra problemei. Mai întâi, în 1887, el vedea egalitate între cnezat, voievodat și țară, referindu-se la Transilvania pe care o vedea „împărțită în comunități teritoriale (voievodate și cnezate), cum se disting încă astăzi: Țara Oltului (Făgăraș), Țara Birsei (Burzenland) ș.a., ca ținuturi diferite¹⁴.

¹¹ *Ibidem*, p. 596—597. Cp. și D. Onciul, *Originile principatelor române*, p. 17—18 și nota 23; p. 86—87. (*Scrieri istorice*, I, p. 585—586 și nota 23; p. 690—691). În privința cnezilor Onciul se bazează cu încredere pe vechiul studiu al contelei Iosef Kemény, *Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen*, în „Magazin für die Geschichte Siebenbürgens”, Brașov, 1846.

¹² D. Onciul, *Originile principatelor române*, p. 86—87 (*Scrieri istorice*, I, p. 690—691).

¹³ Vezi și I. Bogdan, *Despre cnezii români*, București, 1903; retipărit în Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ediție de G. Mihăilă, 1968, p. 180—206, important pentru perioada mai nouă; termenul *cnez*, „nu s-a putut introduce înainte de sec. IX” (p. 205). Studiul a fost publicat și în limba germană: *Ueber die rumänischen Knesen*, în „Archiv für slavische Philologie”, XXV și XXVI (1904—1905).

¹⁴ D. Onciul, *Zur rumänischen Streitfrage*. Aus den „Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband II. 2. Heft besonders abgedruckt”; traducerea mea în limba română, *Despre controversata chestiune română*, în *Scrieri istorice*, I, p. 227.

Multă vreme după aceea Onciul nu mai are prilejul în scris să reflecteze asupra voievodatelor. Chestiunea îi era însă totdeauna prezentă în cursurile sale de la facultate, dar fără a o adînci. Vedem totuși că avansează unele teze care sînt interesante și explică altele. Astfel spune că „cnezii de pe teritoriul ce aparținea unui castel regesc erau subordonați castelanilor; pe alte teritorii altor funcționari ungu-rești, precum în Ardeal voievodului ce guverna provincia. Numai în Maramureș cnezii români se găsesc subordonați unui cnez cu teritoriu mai mare numit voievod al românilor din Maramureș”¹⁵.

Voievodatul nu se întîlnește numai în Maramureș ci pe tot teri-toriul locuit de români, iar dinamica formării lui este aceasta: „Mai multe cnezate de acestea unite au alcătuit o țară cu un voievod sau domn. Acest titlu s-a păstrat dinainte de întemeierea principatelor”¹⁶. Explicația mai largă a voievodatului arată că „nu era decît tot un cnezat care avea un teritoriu mai mare și oarecare autoritate asupra celorlalte cnezate, dar nu o putere de suveran, cum era bunăoară aceea a voievodului Țării Românești și al Moldovei după întemeierea prin-cipatelor. Înainte de întemeierea acestor principate voievozii români nu au asupra cnezatelor decît o autoritate nominală aproape; după toate probabilitățile erau șefi supremi în lupte și de aci numele de voievod, care însemnează conducător în război”¹⁷.

Ulterior poziția lui Onciul cu privire la voievodat este mai clară: „Voievodatul român se prezintă ca o instituție tot atît de veche ca și cnezatul. Titlul de *voievod* (*belli dux*, *voyevoda* la slavi; *belli dux*: *στρατηγὸς στρατοπέδαρχος*) de la slavi păstrat sub influența limbii oficiale slavone, se întrebuița pe lîngă vechea denumire de domn, ca și judecia alături de cnez. Acest nume s-a ținut ca denumire pentru capul statului pînă la rege”¹⁸. În paralelismul cnez = voievod se adaugă și judele, căci „din această veche instituție românească s-a dezvoltat, probabil, și voievodatul românesc, prin unirea mai multor judecii sau cnezate sub conducerea unui cap de judeci sau onezi, cu atribuții ana-loghe, numit cu termen slav *voievod* (= duce, cu înțeles deosebit de *voievoda* la slavi), alături de denumirea românească *domn*”¹⁹. Pe aceș-tia „documentele ungurești din secolul al XIII-lea pînă în al XIV-lea îi arată organizați în districte autonome, cu un drept propriu româ-nesc (*antiqua lex districtuum volachicalium*), recunoscut din vechime

¹⁵ *Curs 1900—1901*, p. 24 și p. 59. Cp. *Curs 1909—1910*, p. 47; *Curs 1913—1914*, p. 11; *Curs 1920—1921*, p. 75—76. Cf. și *Studii de istorie*, p. 259.

¹⁶ *Curs 1913—1914*, p. 13. Cp. *Curs 1909—1910*, p. 46: voievodul era „capul unei confederațiuni de cnezate” sau p. 55: „uniuni de cnezate”. Cf. și *Studii de istorie*, p. 260. În *Curs 1919—1920*, p. 29; „Mai mulți cnezii se unesc într-un district autonom, care formează o țară sub conducerea unui voievod”; sau p. 252: „se unesc acum mai multe cnezate și sub conducerea unui voievod național alcătuiesc o țară (terra). Astfel găsim peste munți ca și dincoace de munți cnezate de acestea contopite”.

¹⁷ *Curs 1909—1910*, p. 41.

¹⁸ *Curs 1919—1920*, p. 155. Cf. și *Românii și ungurii în trecut*, în *Scrieri istorice*, II, p. 350.

¹⁹ D. Onciul, *Fazele dezvoltării istorice a poporului și statului român*, Bucu-rești, 1920, apărut și în limba franceză: *Les phases du développement historique du peuples et de l'état roumains*, 1921; vezi *Scrieri istorice*, II, p. 309.

(*ab antiquo*), sub conducători naționali, numiți cnezi (*kenezii*) și voievozi (*voivodae*)²⁰.

În sfârșit, Onciul atrage atenția că „cnezatele se găsesc în legătură ca fiind înrudite; ele se moștenesc din tată în fiu”²¹. Mai concret „denumirea de cnez ori de voievod era ereditară”²². Voievodul fiind „ales din familii de cnezi”, când se întemeiază principatele apare dinastia ereditar-electivă, adică „fiul domnului (voievodului) sau fratele acestuia, dacă el n-avea moștenitori direcți, urma de drept la tron, însă nu putea stăpîni dacă nu era ales. Sistemul acesta era destul de vechi, iar voievodul ca atare era ales dintr-o anume familie”²³.

Principiul eredității voievodatului este numai enunțat de Onciul. Însă, indiferent de procedura care va fi fost respectată succesiunea la domnie sau voievodat, este cert că trebuie să-l admitem. Dar, ca să se instaureze acest principiu la gradul de lege, trebuie să se presupună existența lui în timp îndelungat și după o experiență socială de continuitate²⁴.

5. *Boierimea*. În strinsă legătură cu juzii și cnezii, dintre care se ridică și voievozii, stă pătura destul de numeroasă a boierimii. Viața juzilor și a cnezilor a fost atît ascendentă cît și descendentă. Prin ascendență a rezultat boierimea iar prin descendență putem spune, cu oarecare aproximație țărănimea nedependentă și o pătură de oameni liberi. Soluționarea acestei probleme n-a trecut însă de pragul controversei în care nu e locul să ne avîntăm. Rămîne doar să expunem puținul ce l-a spus D. Onciul.

Mai întîi o punere în temă. A. D. Xenopol făcuse deosebirea între „boieri cu boierii și boieri fără boierii”, adică era o „nobilime de sînge” din care se recrutau și dregătorii sau „boieriile titrate”. Altfel zis „cu slujbe”²⁵. Distincția făcută de Xenopol și în parte bine explicată, e vrednică de ținut în seamă fiindcă explică originea boierimii sau nobilimii române ca anterioară apariției statului. Este aproape sigur că boierimea fără stat trăia în sine și pentru sine, după cum este tot așa de adevărat că numai statul organizat are nevoie de dregători sau de slujbași.

Chestiunile esențiale privitoare la originea și dezvoltarea clasei boierești au fost tratate de Onciul sub capitolele despre care am vorbit: judeci, cnezi, voievozi. În general sînt puse toate în legătură cu slavii și cu bulgarii. Acum adăugăm o precizare în plus. Vorbind despre bulgari în timpul lui Kubrat și Asparuh, el spune că puterea principelui (hanul) lor „era mărginită prin sfatul nobililor numit de autorii bizantini boilades de unde se derivă cuvîntul slav boiar, la noi *boier*, cuvînt care nu se găsește decît la slavi, bulgari, ruși, la

²⁰ D. Onciul, *Românii și ungurii în trecut*, în *Scrieri istorice*, II, p. 347.

²¹ *Curs 1900—1901*, p. 24.

²² *Curs 1913—1914*, p. 14; *Studii de istorie*, p. 261.

²³ *Curs 1919—1920*, p. 154—155.

²⁴ Pentru informare bibliografică vezi: Ioan Bogdan, *Originea voievodatului la români*, București, 1902; retipărit în Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, p. 165—179. privește îndeosebi doar perioada statală.

²⁵ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III ed. III-a, București, f. an, capitolul „Boieri”, p. 165—186.

noi și la albanezi, care l-au primit de la bulgari. Acest cuvânt se scrie la bizantini în 2 forme: βοιλάδες și βοιλιάδες. Etimologia e necunoscută²⁶.

Este de reținut rezerva pe care o face Onciul în ce privește etimologia termenului boier, fiindcă nu știm încă precis pe ce cale a ajuns în limba slavă de unde a trecut și la români. În orice caz mediul în care a luat naștere a fost bulgaro-slav.

În ce privește boierii dregători Onciul nu a avut prilejul să scrie în lucrările sale publicate. O singură dată a dat doar o sugestie: „Domnii țineau țara cu ajutorul și cu sfatul boierilor“, iar „boierii erau de două categorii: boieri mari, din care se alcătuiă sfatul domnesc, și boieri mici sau boierinași, și erau toți oșteni. Din ei, domnul își alegea dregătorii statului și demnitarul curții“²⁷. Trebuie să recunoaștem că este foarte puțin.

La cursurile sale de la facultate a trebuit însă să dea relații mai bogate. Precizând că, pentru începuturi, din punct de vedere al organizării interne, „e partea cea mai obscură din lipsă de mărturii suficiente“ și fragmentare, „spre a ne da o imagine îndestulătoare“. Spicuim totuși câteva delimitări pe care le face pentru epoca lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun²⁸.

Logofătul cu multiple atribuțiuni și „în tot cazul pecetea domnului era, după cum se constată, în mîna“ lui. Funcția lui, „corespunde cu aceea a cancelarului (cancellarius) din statele occidentale sau logothetis la bizantini“.

Vornicul avea atribuții de judecător. Numele derivă din cuvîntul slavon dvor (curte) sinonim cu domesticus, corespunzînd cu „palatinus în statele occidentale“. Onciul echivalează termenul și cu *marscalcus*.

Vistiernicul se ocupă cu veniturile și cheltuielile curții. Numele e de origine bizantină vistiarios derivat din latinescul vestiarius și corespunde cu thesaurarius din statele occidentale.

Spătarul era șeful armatei. Numele de origine grecească spatarios corespunde cu *gladifer* din regiunile occidentale.

Postelnicul este de obicei tălmăci. Numele vine din slavonul postelia „pat“ și „corespunde cu șambelanul, latinește *magister cubicularius* în statele occidentale“.

Paharnicul (ciașnicul) se îngrijește de băutura domnului. Numele vine din cîșa „pahar“. În documentele latinești se traduce boieria aceasta cu *magister pincerna*.

Stolnicul servește pe domn la masă în zile mari. Numele vine din slavonul stol „masă“ și corespunde cu latinescul *magister dapiferorum*.

²⁶ *Curs 1898—1899*, p. 31.

²⁷ D. Onciul, *Din istoria României*, București, 1906, p. 24; ediția din 1913, p. 44.

²⁸ *Curs 1909—1910*, p. 661—677. Cp. și *Curs 1920—1921*, p. 284—285.

Comisul se îngrijește de caii domnului. Numele vine din bizantinul *comis* derivat din latinescul *comes*. „Cuvîntul corespunde latinescului *comes stabuli* și nemțescului mareașal născut din *merescalcus*”²⁹.

La aceștia se mai adaugă *clucerul*, cămărarul curții domnești și *starostele* „o căpitănie teritorială mai mare peste un ținut”. Pare să fie identic cu *capitanus*.

Banul (de Craiova și de Dolj) „avea atribuțiuni mai mari decît ceilalți administratori” iar numele pare a fi de origine turanică — de la Baian — introdus la noi prin intermediul ungarilor, care au luat aceste nume de la slavi”. Originea termenului este mine sesizată, însă instituția la români este mai veche decît venirea ungarilor³⁰.

Oprim aici enumerarea socotind suficiente sugestiile date de Onciul în această chestiune deosebit de importantă. Pînă acum însă ele nu au fost fructificate de istoriografia ulterioară decît parțial.

6. *Dualismul voievodal*. Procesul de uniune a micilor voievodate formate pe pămîntul românesc de timpuriu a fost un proces necesar. Început probabil în timpul simbiozei româno-slave, el s-a dezvoltat încet pînă ce condițiile social-politice au permis crearea unui mare voievodat. Imediat înainte de aceasta constatăm existența documentară a cîte doi voievozi. Onciul a sesizat bine această situație și a numit-o *dualism*.

Căutînd să explice organizația politică a banovaților din Oltenia, considerați de el Basarabi, și stăpînirea lui Negru Vodă al tradiției localizate exclusiv la răsărit de Olt, dar cu preponderență politică și în Oltenia, Onciul ajunge la concluzia că se poate vorbi de un *dualism politic*: „dualitatea Țării Românești, cu vechiul bănat oltenesc și cu mai noul stat român al lui Negru Vodă”. Există deci un „acord între tradiția și istorie”³¹. Fixarea în timp a acestui moment istoric este labilă dar existența lui este în afară de orice îndoială.

În adevăr, diploma regelui Bela dată cavalerilor Ioaniți la 1247, arată clar că la acea dată pe teritoriul viitoarei Țări Românești erau doi voievozi: Lythuon (Iorga îi va zice mai cu dreptate Litovoi) în dreapta Oltului, și Seneslau în stînga lui. Onciul presupune că formațiunile lor politice au existat chiar mai înainte de invazia tătarilor din 1241 și au format un dualism politic. Seneslau, vasal al regelui unguresc murind la o dată ce nu ne este cunoscută, Litovoi îi cuprinde ținutul pentru care va avea conflict cu regele. El moare în luptă dar urmașul său Barbat rămîne stăpîn peste amîndouă voievodatele. În acest moment, după Onciul la 1272, încetează dualismul: „de acum înainte nu se mai află două voievodate în Țara Românească, ci un singur stat”³².

²⁹ În ce privește Moldova vezi: Aurelian Sacerdoțeanu, *Instituțiile supreme ale Moldovei în secolele XIV și XV*, în „Revista Arhivelor”, vol. XXV, IX, 2, 1966, p. 23—39.

³⁰ Aurelian Sacerdoțeanu, *Originea băniei și a „banilor” la români*, în „Historica”, II, 1971, p. 79—95. Pentru funcție, vechime și paralelism menționăm și procelnicul la Aurelian Sacerdoțeanu, *Procelnicul o instituție medievală românească. Din istoria relațiilor româno-turcice*, în „Analele Universității București”, Seria științe sociale: Istorie, XV, 1966, p. 49—57.

³¹ D. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 57: *Scrieri istorice* I, p. 613.

³² Idem, *Radul Negru și originile Principatului Țării Românești (1891—1892)*. În *Scrieri istorice*, I, p. 355. Cp. și *Originile Principatelor române*, ibidem, p. 633.

Așadar succesorul la domnie al lui Litovoi, care cuprinsese și voievodatul lui Seneslau, este întâiul domn unic al Țării Românești. După Onciul acesta a fost Barbat.

O dualitate induce Onciul și pentru începuturile principatului Moldova, pornind de la informația pe care sub anul 1359, o dă istoricul polon Dlugosz vorbind despre cearta pentru moștenire a fraților Petru și Ștefan. El spune că Bogdan Vodă, cînd a dat ființă statului moldovenesc, a aflat acolo un voievodat al lui Ștefan de Sepeniț, tatăl celor doi frați, iar el însuși s-a așezat în altul pe apa Moldovei. Din acesta a crescut apoi țara Moldovei, în care fusese mai înainte Dragoș Vodă. „Aceste voievodate, spunea Onciul, ce se află în părțile de miazănoapte ale Moldovei cu Bucovina de astăzi, înainte de principatul lui Bogdan, s-au format negreșit din uniuni de cnezate”³³. Pentru el, la 1359, erau în Moldova de sus două voievodate³⁴.

Se știe că primul domn singur în Moldova a fost Roman (1392—1394), iar unificarea deplină s-a săvîrșit de către Alexandru cel Bun.

Punind în lumină formula dualismului Onciul a înțeles că este vorba de doi suverani care stăpîneau același popor, care izbutise să ajungă la confederații de cnezate, acum cîte două premergătoare fundării celor două principate Țara Românească și Moldova. Cronologic acest moment se fixează în Țara Românească înainte de anul 1247, iar în Moldova înainte de 1359. Momentul a putut fi și în același timp cu Țara Românească, dacă ținem seama că procesul de unificare a cnezatelor era destul de avansat la începutul secolului al XIII-lea, larg analizat de Onciul. Dar asupra acestei chestiuni nu este locul să stăruim acum.

7. *Posesiunea*. Instituțiile amintite pînă acum implică în sine pe stăpînul de pămînt și raportul necesar între acesta și cel care îl muncește. Concret se pune întrebarea dacă a existat *posesiunea individuală*. Onciul s-a pronunțat numai în legătură cu posesiunile nobililor. El spune odată : „Cnezii români care treceau la catolicism sau se distingeau prin merite pentru stat, mai ales în războaie, deveneau nobili și proprietari ai posesiunilor cnezești (*possessiones keneziales*), contopindu-se astfel cu nobilimea ungurească, în care mulți erau de origine românească (*nobiles vlachi*)”³⁵.

Caracterul acestor posesiuni e precizat de Onciul în sensul că cnezii români „devenind nobili primesc cnezatul lor sau alte sate românești ca proprietate alodială, ieșind astfel din organizația românească autonomă”³⁶. De aici putem trage concluzia că dreptul de pro-

³³ D. Onciul, *Din trecutul Bucovinei*, p. 9—10 și 13. *Curs* 1919—1920, p. 537—544.

³⁴ Pentru aceste împrejurări vezi Aurelian Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldoveni pînă la Alexandru cel Bun*, în „Romano-slavica”, XI, 1965, p. 219—235, unde se arată marile rivalități feudale de pînă la Alexandru cel Bun. Mai tirziu, *Curs* 1919—1920, p. 537, Onciul recunoaște și existența altor „voievodate teritoriale” și în alte părți decît cele menționate în cronici.

³⁵ D. Onciul, *Fazele dezvoltării istorice a poporului și statului român*, București, 1920; *Scrieri istorice*, II, p. 308. Ideea apare mai adesea cum s-a putut vedea la cnezat și voievodat.

³⁶ D. Onciul, *Românii și ungurii în trecut*, București, 1928; *Scrieri istorice*, II, p. 357.

prietate exista mai înainte în organizațiile românești, dar acum el trece asupra nobilului care o părăsise și este investit cu dreptul de moștenire.

8. *Păstoritul*. Dreptul de posesiune a pământului este în funcție de ocupația locuitorilor respectivi, în special de agricultură. Păstoritul s-ar părea că nu obligă pe cel ce-l practică la o posesiune determinată.

Se știe că păstoritul la români a fost o teză mult dezbătută în istoriografia străină și indigenă. În istoriografia indigenă s-au aplecat cu mai mult interes asupra acestei vechi ocupații a românilor B. P. Hasdeu și Ovid Densusianu. Indiferent de stadiul actual al chestiunii, asupra căreia nu putem stăruia acum, totuși trebuie să observăm că Onciul, după părerea mea, a adus cea mai justă explicație în polemica sa din 1887 cu J.L. Pic. Anume, spune Onciul, că din emigrările românilor medievali ca și din creșterea animalelor, „o ocupație preferată și un izvor de câștig al românilor“, se poate trage concluzia „unei vieți pastorale“, dar nu este justificată afirmația că ei ar fi fost „numai un neam de păstori“. Motivarea stă în faptul că „limba română, cu terminologia ei referitoare la agricultură și meserii, care în bună parte este latină, cu toate că ea include și împrumuturi slave (dar nu tocmai în mare majoritate, cum pretinde Pic), nu permite nici o îndoială că din timpul romanilor încoace românii n-au încetat niciodată de a lucra pământul, în măsura în care așezările lor o permiteau, pe lângă creșterea animalelor, precum și de a practica toate ramurile de meserii legate de acestea împreună cu o întinsă industrie casnică, iar acestea nu înseamnă a fi într-adevăr un popor de păstori“³⁷.

Rezerva sa o păstrează Onciul și mai târziu, deși acordă păstoritului calitatea de a fi contribuit la stabilirea unor strânse legături între români peste munți. Referindu-se la legăturile foarte vechi dintre olteni și hațegani, adaugă: „Viața, mai ales păstorească, a românilor din părțile muntoase, a favorizat și mai mult aceste legături“³⁸. Concluzia ce ni se impune ne face să credem că Onciul vedea păstoritul legat în special de zonele de munte și, plecând de la cazul concret Oltenia-Tara Hațegului, la fel va fi fost și în celelalte părți ale munților noștri.

Este regretabil că Onciul nu a stăruit mai mult asupra acestei probleme, dar putem trage concluzia că ocupația principală fiind agricultura aceasta implica și posesiunea de pământ. Probabil că pășunile de munte erau posesiuni colective ale satelor.

9. *Sculca*. Ne oprim puțin asupra unui termen ostășesc amintit în treacăt de Onciul. Este vorba de sistemul de organizare militară în timp de campanie.

Expunând expedițiile lui Priscus la nord de Dunăre, când vorbește de cea din anul 593 împotriva slavilor lui Musok, arată că oastea bizantină uitase să ia măsurile de pază necesare, adică să pună *sculcă*, în limba patriei, de unde era să rezulte o mare primejdie, după relatarea lui Theophylactos Simokatha. În legătură cu aceasta Onciul spune:

³⁷ D. Onciul, *Zur rumänischen Streitfrage*, p. 293; traducerea mea în limba română la D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 277—278.

³⁸ D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, în „Convorbiri literare“, XXXVI, 1902, p. 721. Republicat în D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 75.

„Sculca se numește în limba patriei de către romani straja veche, pentru care nume la latinii occidentali în evul mediu se găsește numele de origine germană *guardia*. Acest cuvânt *sculca* e un rest din limba românilor orientali ca și „torna, torna, fratre“, e un cuvânt derivat din latinescul *excollocare* din care noi avem „a scula“, pentru care forma veche era *sculcare* din care s-a făcut *sculare*, tot așa ca și din *collocare-culcare*. Sculca era santinela care ținea paza când e pericol și deștepta ceilalți ostași“³⁹.

Onciul nu mai revine asupra acestei chestiuni. Ea însă nu a scăpat filologului Philippide, care vorbește despre ea în următorul context plecând de la Procopius, *De aed.* IV. 4 :

Εκουλκοῦργος (Sculcoburgo) sculca + burgus. Sculca, σκουλλκα, cu înțelesul de „gardă“, în limba romană din peninsula balcanică este atestat de Theophylactos VI, 9, pag. praris, 156. Este același cuvânt cu it. scolta, gardă, sp. escucha, gardă, derivat imediat de la auscultare. Sculca — din Procopios și sculca din Theophylactos sint probabil stilcitură grecești în loc de Sculto — sculta“⁴⁰.

Nu cunosc dacă lingviștii români s-au mai ocupat de această chestiune. Ar merita să fie reluată mai ales prin faptul că sculca (σκουλκα) apare adesea și în *Strategiconul* lui Mauriciu, unde în mod obișnuit i se dă sensul de „iscoade“⁴¹. Cred că are dreptate Onciul : *sculca* aparține României orientale.

Prin prezentarea punctelor de vedere ale lui Onciul cu privire la câteva instituții vechi românești am înțeles să le pun în circuitul cercetării științifice deoarece nu s-au bucurat de atenția care li se cuvenea. Cu bună știință trebuie să adaug și faptul că în cea mai mare parte ele sint încă actuale, că pot constitui și acum un punct de plecare atât prin documentarea lor cât și prin ingenioase ipoteze.

Astfel rămân cistigate pentru știință : moștenirea română din municipalitatea romană ; dezvoltarea treptată a instituțiilor de la judecie la cnezat ; încheierea acestei dezvoltări prin dualism voievodal, apoi prin voievodat unic și justetea unor cronologii pe care le precizează mai ales în legătură cu bulgarii după slavizarea lor.

În unele chestiuni se impune să avem și rezerve. Astfel, sub influența vizibilă a teoriilor lui B. P. Hasdeu, Onciul crede că numai acolo unde a fost colonizare romană, acolo vor găsi și organizații cetățenești. „În Oltenia, în Banat și în Ardeal trebuie să căutăm deci primele începuturi ale organizației noastre cetățenești. Aici ne surprinde o remarcabilă coincidență de fapte istorice. Chiar pe acest teritoriu, unde urmează să admitem continuitatea comunei romane în forma arătată, întâlnim în istorie cele dintii forme de organizație proprie a românilor“⁴². Cu toate acestea, însă nu tot atât de categoric, el

³⁹ *Curs 1898—1899*, p. 373.

⁴⁰ Alexandru Philippide, *Originea românilor*, I. Iași, 1925, p. 430. Philippide nu cunoșcuse păreră lui Onciul.

⁴¹ Mauriciu, *Arta militară*, ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, Edit. Acad. R. S. România, București, 1970, s.v.

⁴² *Curs 1900—1901*, p. 22 și 25.

nu exclude nici dezvoltarea lor paralelă și în regiunile care nu au intrat în limitele geografice ale acestei colonizări. Și acest punct de vedere trebuie să primeze.

De asemenea, nu putem subscrie întru totul la posibilitatea ca între demnitățile jude-cnez-voievod să fi fost o egalitate sensibilă. În-doiilele lui Onciul asupra apariției acestora ne obligă să ducem cercetările mai departe sub premisa pe care o considerăm logică : toate au început prin a fi *funcții* ororate de încrederea semenilor lor în momentul alegerii de obște sau impuse din afară ; numai cu timpul deținătorii lor, mai ales după alegeri repetate, au căpătat ascendență și astfel funcția s-a transformat în *demnitate*. Numai după aceea s-a putut statornici principiul succesiunii, așa cum spune Onciul, *ereditar-electiv*.

Dacă s-ar fi cunoscut mai adânc și mai bine conținutul cursurilor universitare ale lui Onciul, din care aici am făcut referințe numai la unele, sîntem convinși că istoriografia românească ar fi avut de cîștigat. Ele pot fi făcute cunoscut chiar și acum după cincizeci de ani de la moartea lui pentru conținutul lor cumpănît, pentru numărul variat de probleme ce sînt puse acolo și pentru critica chibzuită ce o face izvoarelor istorice folosite.

RÉSUMÉ

D. Onciul, professeur d'histoire du peuple roumain à la Faculté de philosophie et des lettres de l'Université de Bucarest, a laissé après lui une oeuvre fondamentale pour l'histoire du Moyen Âge. Répandue en de nombreux cours universitaires qui n'ont pas été imprimées, celle-ci est, en partie, restée inconnue, quoiqu'elle fut d'un très grand intérêt par les thèmes nouveaux qu'elle présentait et qu'elle expliquait en partant d'une sérieuse documentation.

Parmis ceux-ci on peut relever quelques institutions roumaines anciennes ayant leur origine même dans la période de la romanisation de la Dacie et se continuant dans la période des dominations des peuples migrants qui sont successivement passés par la Dacie romaine ou par dessus le peuple nouvellement formé ici, le peuple roumain. Ces institutions deviennent fondamentales dans la structure de la société locale et elles rendent possible la constitution des états roumains. Elles concernent les problèmes de conduite, le caractère des dirigeants de la société, les systèmes de défense et certaines occupations essentielles, assez controversés dans l'historiographie. La relation documentée de Onciul, aux explications linguistiques et historiques en même temps mérite d'être connue autant pour sa consistance que pour d'éventuelles reprises, étant donnée la riche documentation apparue après la mort de l'auteur.

Ainsi, on peut se rapporter à la *cité* (*civitas*) lieu fortifié par la nature ou par la main de l'homme, employé pour la défense de la communauté dacoromaine, spécialement sur le territoire de la colonisation romaine et des anciens municipiums dacoromains. Les fonctions des cités n'ont pas été interrompues même aux périodes des plus dures épreuves. Il faut noter que ce système de fortification s'est répandu même dans les zones extérieures à la colonisation romaine directe.

Le second élément dans la structure de la société dacoromaine est la *judectia* et le *judet* représentant une formation politique plus étendue et son dirigeant le *jude* (*judex*), ayant des attributions de distributeur de la justice.

Au temps de la coabitations roumaine-slave, la *judectia* et le *judet* continuent à rester dans l'us habituel, mais reçoivent des dénominations d'origine slave, *cnezat* et *cnez*, synonymes avec la *judectia* et le *jude* ou *judet*. Au début les

jude, respectivement les *cnezi*, étaient élus par la communauté plus tard les fonctions deviennent héréditaires.

Avec le temps, par l'union de plusieurs *cnezat* est apparu le voivodat, mis sous la juridiction d'un *voivode* élu. Celui-ci avait en sujétion des *cnezi*, possesseurs de *cnezat*. Ainsi a pris naissance une formation politique plus grande, *țara* (terra). Plus tard le voivodat devient héréditaire au sein d'une famille.

La nouvelle structure politique du pays (*țara*) demandait nécessairement la réorganisation de la société. Ainsi, en sujets dans la proximité immédiate du prince, apparaissent les boyards, une classe sociale assez étendue. Le terme est d'origine bulgare, provenant de *boillades*, *bolides* en transcription grecque.

Les boyards étaient de deux catégories: boyards en fonction ou grands boyards siégeant dans le conseil princier et haut dignitaires en même temps, et petits boyards ou hobereaux, tous pouvant être des dignitaires.

Quant au processus historique de la formation du grand voivodat, Onciul a le mérite d'en avoir démontré la dynamique, dans le sens que la dernière phase précédente a été le *dualisme*, c'est-à-dire le moment de l'apparition des voïvodes prétendant au grand voivodat, comme c'est en Valachie le cas de Litovoi et de Seneslav.

En fin, par rapport à la base matérielle des voïvodes et des boyards. Onciul considère qu'il y a eu une *possession individuelle par conséquent un droit de propriété*. Intéressant est le fait qu'il met ce droit de propriété en liaison avec la principale occupation de la population, *l'agriculture*, qui a été une occupation plus importante et plus répandue que *l'élevage du bétail*.

Il ne faut pas omettre aussi le fait qu'en ce qui concerne l'organisation militaire. Onciul relève le terme *sculca βρονλάα*, la surveillance que s'imposait dans le campement des troupes expéditionnaires.

En général les constatations faites par Onciul démontrent la continuité de langue et d'organisation politique du temps de la domination romaine et jusqu'à la formation des pays roumains aux XIII-e-XIV-e siècles.

PRÉCIS

D. Onciul who taught the history of Romanian people at the Faculty of Philosophy and Letters of the University of Bucharest, left behind him a fundamental work concerning the history of Middle Ages.

Partly, this work, that was spread in numerous unprinted university lectures, remained, to a certain extent, almost unknown, though it was particularly interesting by the new themes presented that were accurately explained. Among these there are also some of old Romanian institutions that belong even to the period of Dacia Romanization and go on in the time of migratory people's mastery that also went successively through Roman Dacia ignoring the new born people from there, i.e. the Romanian people.

These institutions became fundamental ones in the local society structure, making possible the founding of Romanian States. The author deals with management problems, the character of upper strata of society, the popular defending systems and some basic activities that were disputed a lot, in the historiography.

The well documented work of Onciul, both linguistically and historical explained, is worth to be known for its ideas and an eventual revival taking into account the enrichment of documentation appeared after his death.

Thus, one can refer to *Cetate* (civitas) a place fortified by nature or by man, used in order to defend the Dacian-Roman community, especially on the territory of Roman colonization and old Dacian Roman municipalities. The use of fortresses wasn't interrupted even in those hard times of affliction. It must be noticed that this system of defence works was also extended in the outside areas of direct Roman colonization. The second element that appears in the

structure of Dacian Roman society is *judecia* and *judetul* that represent a more extended political unit and their head, *jude* (judex), who had prerogatives of a judge.

During the Romanian — Slavonic cohabitation „*judecia*“ and „*judetul*“ are going on to be used in common in spite of the fact that they received Slavonic names such as *cnezat* (principality) and *cneaz* (prince) the same meaning as „*judecie* and „*jude*“ or „*judet*“.

In the beginning „*juzii*“ respectively „*cnezii*“ were elected by community, but afterwards they became hereditary functions.

In the long run, by the union of more „*cnezate*“ were formed the principalities called „*voivodate*“ that were under jurisdiction of an elected *voievod* (prince) who had under his dependance the heads of the smaller State units.

In such a way, comes into being a more extended political unit „*țara*“ (terra). Afterwards, the principality becomes hereditary within the framework of the family.

The new political structure of the country needed also a change of society. That is why in a very close dependence of the prince, appeared *boierimea* (gentry) a social stratum extended enough.

The name is of Bulgarian origin, *bolades* and in Greek transcription *boliades*.

The boyars were of two kinds: great boyars having functions in the Princely Council and being also court officials and the country squires. At the same time all of them could be dignitaries too.

As regards the historical process of the great Principality organization, Onciul has the merit of having demonstrated its dynamics by showing that its last but one phase was the *dualism*, namely, the moment when it could be spoken on princes who had claimed for the great principality such as had been, in Wallachia, Litovoi and Seneslau.

Finally, relating to the economic foundation of princes and gentry, Onciul considers that existed an individual *possession*, therefore a right of property. Interesting is the fact that he connects this right of possession with the main occupation of population, i.e. the *agriculture* that was more important than *grazing*.

In must not be neglected that regarding the military organization, Onciul mentions the name *sculca* that means caution of expeditionary troops in encampment.

Generally, Onciul's findings demonstrate the continuity of language and political organization since Roman domination until the foundation of Romanian States in the 13 th—14 th centuries.

CU PRIVIRE LA ACTIVITATEA POLITICĂ DESFĂȘURATĂ DE DIMITRIE CANTEMIR ÎN RUSIA (1711 – 1723)

NICOLAE CIACHIR

Activitatea politică și rolul pe care le-a jucat D. Cantemir în calitate de sfetnic apropiat al țarului Petru cel Mare nu au fost îndeajuns studiate.

Istoriografia burgheză românească consideră această personalitate complexă de o imensă erudiție, unul din primii enciclopediști europeni, caracterizat pe drept cuvânt de A. D. Xenopol „... unul din luceferii Europei de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea”¹, un izolat, un străin de societatea rusă pe care țarul prin numeroasele reforme o adapta la noile condiții moderne, „un geniu exotic... care nu-și manifestă dorința de a participa la viața rusă”². Progrese în direcția cunoașterii activității sale politice din Rusia a făcut istoriografia marxistă. Este vorba în primul rând de studiul lui Victor Chereșeșiu³, care a semnalat că fostul domnitor moldovean a jucat și un rol politic important. În al doilea rând menționăm documentata monografie a istoricului P. P. Panaitescu⁴, care cuprinde o serie de amănunte privind rolul jucat de Cantemir în viața politică a Rusiei, fără să analizeze profund izvoarele și realitatea rusă.

Alianța cu Rusia, nu a fost ceva de moment pentru Dimitrie Cantemir ci un act premeditat. În timpul celor douăzeci de ani petrecuți pe malurile Bosforului, el și-a dat seama de racilele adânci care măcinau împărăția otomană, mai ales că a fost martor al dezastrului armatei turce de la Zenta (1697). Intrase în tratative cu ambasadurul Rusiei acrediat la Istanbul, contele Tolstoi, și acest lucru reiese clar din scrisoarea trimisă țarului în septembrie 1721, când Cantemir era nemulțumit de rangul pe care i l-a dat Petru. Fostul domn scria că a ignorat și nesocotit onorurile sultanului pentru țar. Fiind la Constanti-

¹ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. VIII, Ed. III-a, Edit. Cartea Românească, București, p. 206.

² Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. Lit., seria III, II, 1924.

³ Victor Chereșeșiu, *Mare învățat, om politic și luptător activ pentru prietenia româno-rusă*, în „Studii” nr. 4, 1953.

⁴ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1958, 270 p.

nopol „n-am călcat făgăduințele pe care le-am dat excelentului domn Petru Andreievici-Tolstoi, ceea ce poate mărturisi însăși Dumnezeu și Excelența sa”⁵. În plus ne spune Ion Neculce că după declararea războiului turco-rus și aruncarea în închisoare a contelui Tolstoi, ambasadorul Rusiei putea numai cu ajutorul unui om al lui Cantemir să trimită din Edicule cărți la „Dumitrașco-vodă și Dumitrașco-vodă le trimite la împăratul Moscului”⁶. Turcii aveau totală încredere în Cantemir când l-au numit domn la sfârșitul anului 1710. Domnul Moldovei trebuia să-l supravegheze pe C. Brîncoveanu și mișcările rușilor. Numai profitînd de această conjunctură Tolstoi a putut corespunde cu țarul. deși, arată același Neculce, „era în mare pază”⁷. Astfel „au căzut Dumitrașco-vodă în mare cînte și dragoste la Petru Alecsievici, împăratul Moscului”⁸. La 13 aprilie 1711 s.v. țarul aflîndu-se la Luțk a dat o gramotă lui Dimitrie Cantemir, luîndu-l sub tutela sa⁹. P. P. Panaitescu arată corect, că deși redactat sub forma unui privilegiu dat de țar domnului Moldovei, acest tratat este în întregime redactat de Cantemir. Faptul reiese și din scrisoarea țarului către generalul Șeremetiev din mai 1711 din Iavorov: „Domnul Moldovei ne-a trimis anume puncte (articole), pe temeiul cărora el vrea să fie supusul nostru și noi le-am acceptat și le-am trimis către el cu întărire și cu gramota noastră și cu iscălitură”¹⁰. Rezultă că tratatul reprezintă punctul de vedere al lui Cantemir, partizanul unei domnii autoritare și cu ajutorul căruia pe baza articolului 3 „Familia Cantemir devine dinastia ereditară a Moldovei. Dimitrie, urmașii săi chiar rudele sale bărbătești vor avea domnia fără schimbare”¹¹. Nu ne-am propus să analizăm acest tratat ci doar să amintim că a existat un exemplar parafat de ambii parteneri ai alianței dar care nu ni s-a păstrat. Arhivele Statului dispun însă de microfilmul exemplarului păstrat în arhivele rusești în care apare numai semnătura țarului, parafa sa și semnătura ministrului de externe, sonte Golovkin. Din acest tratat deosebit de important este articolul 11, care stabilea granițele Moldovei.

Dacă Petru cel Mare a raportat o strălucită victorie la Poltava în 1709 asupra temerarului Carol al XII-lea, care s-a hazardat spre adîncurile Rusiei mizînd că Mazeppa îi va oferi oameni și alimente cu multă larghețe, la Stănilești rolurile s-au inversat. Armata rusă necunoscînd suficient terenul, potențialul militar turco-tătar, forțele care s-ar fi putut răscula și l-ar fi sprijinit pe țar, s-a trezit înconjurată și cu puține șanse de a scăpa. Istoriografia sovietică arată pe drept cuvînt că armata rusă se deplasa cu multă încetineală. Astfel pentru a străbate o distanță de circa 85—90 verste*, pînă la Stănilești le-a trebuit 22 zile¹². Oastea rusă a fost înconjurată la Stănilești de trupele mare-

⁵ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, doc. XLVIII, p. 116.

⁶ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*, ed. II-a E.S.P.L.A., București, 1959, p. 209.

⁷ Idem, p. 209.

⁸ Ibidem.

⁹ Astfel este denumit tratatul de la Luțk în lucrarea *Ocerchi Istoriei SSSR. Pervaia četvert XVIIIv.* sub redacția lui B.B. Kafenhauz, Moscova, 1954, p. 529.

¹⁰ I. I. Golicov, *Deianie Petra Velikogo*, XII, Moscova, 1709, p. 314.

¹¹ Arh. St. Buc., Colecția microfilme URSS, inv. 1022, rola 17, c. 790—791.

* 1 verstă = 1067 metri.

¹² *Ocerchi Istoriei SSSR*, p. 531—532.

lui vizir Beltagi-paşa şi de „...cetele de tătari ce urmăreau mişcarea trupelor moscovite, asemenea unor corbi flăminzi, gata să se arunce asupra hoitului”¹³. Numai un miracol mai putea scăpa trupele asediate, mai ales că reprezentantul regelui Suediei pe lângă turci, Poniatovschi, şi contele Sparre pe lângă tătari, îi îndemnau să sape şanţuri în jurul asediaţilor, ca de acolo să nu scape nimeni. Dar miracolul s-a produs. Pungile de bani au dus la încheierea păcii de la Prut în iulie 1711. Pacea n-a fost prea grea pentru Rusia. Ea îşi salva în special efectivele încercuite, la rîndul lor turcii erau mulţumiţi că şi-au reluat cetăţile din zona Azovului şi înlăturau Imperiul rus pentru o perioadă de timp din vecinătatea graniţelor Imperiului lor care avea multe complicaţii în Europa, Asia şi în Africa de Nord¹⁴. În urma acestui înscusces militar, ţarul a destituit 14 generali (între care şi pe generalul Ianus), 14 colonei, 22 locotenenţi-colonei, şi 156 căpitani, iar vicecancelarul Safirov a fost luat zălog de turci, cu scopul de a-i obliga să respecte tratatul încheiat¹⁵.

După bătălia de la Stănileşti Dimitrie Cantemir şi-a pierdut tronul, a trebuit să-şi părăsească ţara şi pe baza tratatului de la Luţk urma să primească în Rusia moşii cu un venit echivalent cu acela al unui domn al Moldovei, iar palatele din Istanbul să fie compensate cu palate la Moscova¹⁶.

Socotim necesar să precizăm că cele oferite de ţar lui Cantemir şi moldovenilor, nu trebuiau considerate ca o favoare, ci ca un angajament ferm înscălit de doi parteneri şi pe care Petru l-a respectat.

În iulie 1711, Dimitrie Cantemir, întovărăşit de cca 4000 de moldoveni, din care un număr mare de oşteni, ţărani, mazili, şi cca 24 de boieri mici, excepţie făcînd hatmanul şi cronicarul Ion Neculce, pleacă în Rusia stabilindu-se în Ucraina în zona Harcovului. Încă în 1783, istoricul rus A. T. Bayer, a publicat o monografie deosebit de documentată dedicată lui Cantemir în care dădea o listă cu 35 de boieri şi căpetenii militare care l-au urmat pe domnitorul moldovean în Rusia¹⁷. Între microfilmele pe care le utilizăm mai există o listă de polcovnici şi căpitani¹⁸ care nu apar la Neculce şi nici în anexa lui Bayer. Desigur pe această temă se poate face un studiu separat. Ştefan Ciobanu citîndu-l pe I. I. Golicov susţine că l-au urmat pe Cantemir 448 de boieri şi funcţionari¹⁹. De fapt după cum arată just P. P. Panaitescu afară

¹³ N. Popov, *Petru cel Mare, Întiul revoluţionar constructorul Rusiei*, Edit. Delafraş, Bucureşti, 1940, p. 195.

¹⁴ Ne miră concluziile trase de I. Focşeneanu referitoare la luptele din 1711. În studiul „*Tratatul de la Luţk şi campania ţarului Petru I în Moldova*”, publicată în „*Studii privind relaţiile româno-ruse*”, Bucureşti, 1963, p. 53—54, el considera că turcii au acceptat pacea deoarece „factorul hotărîtor a fost armata rusă care, din punct de vedere calitativ, se arăta mult superioară celei turceşti”. Focşeneanu îl critică chiar pe istoricul rus A. Z. Mişlaevschi pentru că a apreciat bătălia de la Stănileşti drept o catastrofă. Vezi A. Z. Mişlaevschi. *Dve catastrofi. Suvo-rov v Sveîarii i Petr na Prut*, Petersburg, 1901, p. 114. Focşeneanu avea opinia că la Stănileşti n-a fost o înfrîngere militară ci „o bătălie rămasă nedecisă”.

¹⁵ *Ocerchi istorii SSSR*, ... p. 537, 651.

¹⁶ Arh. St. Buc., Colecţia microfilme URSS, inv. 1022, rola 17.

¹⁷ A. T. Bayer, *Istoria a jizni i delah moldavscogo gospodarea kneazea Constantina Cantemira*, Moscova, 1783, p. 363 şi urm.

¹⁸ Arh. St. Buc., Colecţia microfilme U.R.S.S., inv. 1022, rola 16, c. 747 şi urm.

¹⁹ I. I. Golicov, *Deiania Petra Velikogo*, Moscova, 1838, tom. V, p. 35.

de Neculce nu l-a urmat pe domn nici un boier mare, aceștia fiind mulțumiți că au scăpat de un domn cu idei autoritare ce urmărea instaurarea unui stat centralizat în care elementul tulburent boieresc să fie anihilat²⁰.

Se știe că în Rusia Cantemir a primit în afara moșiilor, dreptul de judecată asupra moldovenilor ce veniseră cu el, titlul de principe serenism, că a desfășurat o bogată activitate de cărturar fiind apreciat pe drept cuvânt de eruditul Bantăș-Kamenschi ca „cel mai învățat bărbat în Rusia din timpul lui Petru cel Mare”, iar Petru însuși nota în jurnalul său de campanie „că este un om foarte înțelept și capabil pentru sfaturi”.

Credem însă că unele aspecte ale activității sale politice trebuie încă cercetate. C. Șerban scrie că în 1713, Cantemir părăsește viața patriarhală de stăpînitor de întinse domenii și sate din regiunea Harkovului și se stabilește la Moscova în castelul Pokrovska²¹.

Opinia noastră este că Dimitrie Cantemir, de două ori domn al Moldovei, cu mulți ani petrecuți în mediul diplomatic al Constantinopolului era prin excelență un om politic încît din prima zi a stabilirii sale în Rusia n-a dus o viață patriarhală ci a urmărit cu multă atenție evenimentele Imperiului Otoman, încercînd să profite de orice conjunctură pentru a-și recăpăta tronul. Dacă în 1710—1711 interesele Rusiei coincideau cu cele ale Moldovei, adică o Turcie slăbită și o Moldovă scoasă de sub influența otomană, după 1711 Petru cel Mare urmărea cu încăpăținare înfringerea Suediei și ieșirea Rusiei la Marea Baltică, lăsînd pe planul doi problemele sudice, unde avea nevoie de pace, pentru a nu-și irosi forțele. În schimb Cantemir dorea un nou război ruso-turc, de data aceasta victorios pentru Rusia, în urma căruia familia sa să recapete tronul Moldovei²². Pînă în 1718 Dimitrie Cantemir va urmări cu tenacitate și perseverență această problemă. Țarul îl folosește pe Cantemir, după cum arată P. P. Panaitescu, ca pe un specialist politic de valoare în chestiunile orientale. Acest lucru se reflectă în studiile pe care le întreprinde. În 1712 Cantemir se găsește la Petersburg, iar Neculce explică această venire prin faptul că era vorba despre un nou război cu otomanii. Țarul fusese cîștigat de partea lui Cantemir, în sensul că detașamente puternice rusești de cavalerie împreună cu cazacii de pe Nipru și Don, să ocupe Crimeia și să o scoată de sub dependența otomană. Întregul efectiv al trupelor urma să fie subordonat comenzii lui Cantemir, dar pînă la urmă a învins punctul de vedere a lui Șeremetiev și Apraxin care nu doreau nici un fel de conflicte în sud, pînă la terminarea cu succes a războiului cu Suedia. Datorită incursiunii pe teritoriul Imperiului lor turcii declară război din nou Rusiei în noiembrie 1712. Operațiuni militare însă nu s-au dus. Vicecancelarul Șafirov care era ostatec la Istanbul a influențat cu multă dibăcie cercurile din jurul sultanului și în primăvara anului 1713 s-a statornicit din nou pacea între cele două state²³.

²⁰ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 116—117.

²¹ C. Șerban, *Jurnalul lui Ivan Ilinski (1721—1730)* în „Studii”, 1955, 5—6, p. 119.

²² P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 129.

²³ *Ocerchii istorii SSSR*, p. 547—548.

Influentul Șafirov, care avea o mare libertate de acțiune în capitala turcă, îi scrie lui Petru că ar fi bine ca Dimitrie Cantemir să fie îndepărtat de la granițele sudice, pentru că este o persoană non grata pentru turci, care îl bănuiesc că uneltește în permanență împotriva lor²⁴. Petru urmîndu-i sfatul îl îndepărtează. Iată explicația părăsirii de către Cantemir a părții sudice a Rusiei și mutarea la Moscova.

Ulterior sub diferite pretexte Cantemir vine pe domeniile sale din Ucraina, îl găsim la Kiev, studiind vechi letopisețe, dar ducînd și o bogată corespondență cu oamenii săi din țările române²⁵.

În 1716 statul rus repurtează noi succese pe linie diplomatică în războiul Nordului, unde adversarul principal era Suedia. Alături de Rusia, acționează Danemarca, Saxonia, Polonia, Prusia, Hanovra. Țarul, pentru a consolida aceste alianțe, a încheiat altele noi, cum a fost cazul cu Franța. În 1716—1717 întreprinde o lungă călătorie în Europa, întovărașit în special de Șafirov, partizanul unei neintervenții în problemele otomane pînă la terminarea războiului cu Suedia. Cantemir a dorit și el să-l întovărească pe țar. Acesta însă îl refuză categoric pentru ca nu cumva otomanii să creadă că delegația rusă caută alianțe împotriva turcilor. Petru deși plecat din țară este la curent cu problemele din Rusia și dă dispoziții senatului și colaboratorilor săi apropiați cum să-i execute voința. Nu-l uită nici pe Cantemir, din Karlsbad la 28 septembrie 1716 dînd ordin senatului, să-i caute lui Cantemir curte cu palate de piatră în Moscova, corespunzătoare rangului său²⁶, iar din Amsterdam, la 15 februarie 1717, admonestează senatul, că i-a încălcat ordinul dat din Gdansk, prin care scutea de impozite niște moșii ale fostului domnitor moldovean²⁷.

Între timp războiul austro-turc început în anul 1716 se desfășura cu succes pentru Habsburgi. Cantemir urmărea atent evenimentele sperînd ca Rusia să intervină. Folosind surse rusești, Ștefan Ciobanu a arătat foarte clar în studiul său că agenții ai lui Cantemir aduceau știri din Transilvania, transmise de fostul domn atotputernicului Menșicov pe care-l ruga ca momentan nici țarul să nu fie pus în temă cu aceste lucruri²⁸. La începutul anului 1718, cînd țarul se întorsese deja din străinătate, Cantemir îi trimitea un nou memoriu prin care-i cerea să intervină în război împotriva Imperiului Otoman, argumentînd că moldovenii sînt și rămîn fideli Rusiei pe baza gramotei de la Luțk, și nu-i preferă pe austriaci, care fiind catoloci, pot periclita credința ortodoxă a românilor. Deși vin în Rusia emisari ai mitropolitului Moldovei, și ai unor boieri și acționează în complicitate cu fostul domnitor, Petru cel Mare rămîne neclintit în hotărîrea sa: pace cu turcii pînă la terminarea victorioasă a războiului cu Suedia²⁹. Austriacii, după ce Eugeniu de Savoia, bate trupele marelui vizir la Petrovaradin și cucerește Belgradul (1717) îi sîlesc pe turci

²⁴ Serghei So'oviov, *Istoriia Rossii, ot drevnosti do naših vremen*, vol. III. Edit. obščestvennaia Polza, Moscova 1873, p. 88.

²⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 131.

²⁶ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, doc. LXXIII, p. 149.

²⁷ Ibidem, doc. LXXV, p. 151.

²⁸ Ibidem, p. 102—103.

²⁹ *Očerchi istorii SSSR*, p. 574; vezi și N. G. Ustrealov, *Istoriia țarstvovania Petra velikogo*, tom. Spb., 1858, p. 403.

să semneze pacea de la Pasaroviț (1718), incluzînd în Imperiul lor. Oltenia, Banatul Timișoarei și nordul Serbiei cu Belgradul.

Este interesant că pe Cantemir, în special în anul 1718, îl preocupă soarta fratelui său, Antioh, rămas la Constantinopol. Îi scrie acest lucru țarului, arătînd că după ce el a trecut de partea Rusiei, Antioh „a fost amendat cu o sumă mare de bani, s-a ordonat să nu se arate nici odată pe străzi sau să iasă din casă. Și-i al 8-lea an de cînd el nu se poate duce nici la biserică. Ce-a mai avut din avere, și-a perdut-o”³⁰. De aceea cere sprijinul țarului pentru a-l fura pe Antioh de la Constantinopol și să-l aducă în Rusia de teamă să nu-i fure păgînii doi fii ai surorii sale, care rămăseseră în Țara Românească³¹. Nu intrăm în amănuntele acestui plan ce urmărea răpirea lui cu o corabie franceză și cu sprijinul ambasadurului francez din Olanda, Chateaufort³², ci dorim să subliniem că Dimitrie Cantemir cere permisiunea țarului să-l lase să plece în Polonia sau în Transilvania pentru ca de acolo să ducă o corespondență mult mai utilă pentru salvarea fratelui său³³. Emitem o părere cu totul personală. Nu cumva Cantemir nemulțumit de faptul că țarul nu redeschide ostilitățile militare împotriva turcilor și astfel neavînd nici o șansă să-și recapete tronul, dorea să-și încerce norocul la Habsburgi sau în ultima instanță la polonezi? Habsburgii ocupaseră cum am văzut Oltenia, regiunea Timișoarei, Belgradul și erau în plină ascensiune. Tratatul de la Luțk prevedea, și același lucru îl confirmă și Neculce, că în caz de dorință Cantemir putea să plece din Rusia în altă țară creștină. De bună seamă, putea pleca. Dar cum ar fi interpretat acest gest țarul autocrat care l-a condamnat la moarte chiar pe fiul său cînd s-a opus voinței tatălui? Risca el, Cantemir să-i spună deschis țarului că nu este mulțumit de politica sa externă? Desigur este o ipoteză. Putea într-adevăr pleca în Polonia sau Transilvania pentru a pune la punct planul de eliberare a fratelui său Antioh. Dar cînd s-a alăturat Rusiei, Cantemir știa că fratele său Antioh se află la Constantinopol și bănuia cum procedează turcii cu rudele celor care i-au trădat, în majoritatea cazurilor moartea, excepțiile fiind foarte rare. În cazul de față avem o excepție. Or Dimitrie Cantemir este cuprins de remușcări după 7 ani și dorea să-și salveze fratele, sau folosea motivul ca o stratagemă pentru a pleca din Rusia? Înclinăm spre a doua variantă.

Țarul nu a fost de acord cu plecarea. Austriacii între timp încheiaseră pacea cu turcii și Cantemir abandonează ideea plecării. P. P. Panaitescu arată pe bună dreptate că anul 1718 a produs o cotitură în viața lui Cantemir. „Avea 45 de ani, era hotărît și destul de ambițios, se aruncă deci în politica rusească, devine factor activ al reformelor țarului. Astfel începe a doua perioadă a exilului său, cînd nu mai are ochii ațintiți numai asupra Moldovei, ci se îndreaptă spre St. Petersburg, capitala cea nouă a Rusiei”³⁴.

³⁰ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, doc. XXIX, p. 102.

³¹ *Ibidem*, p. 102, 136—137.

³² *Ibidem*, p. 136—137.

³³ *Ibidem*, p. 137.

³⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 132.

Se căsătorește în 1720 cu principesa Anastasia Trubețcoi, mai tinără cu 30 de ani decât dînsul. Unii consideră această căsătorie, cu substrat politic, în sensul că generalul Trubețcoi, făcea parte din pătura progresistă a aristocrației care sprijinea reformele cu caracter occidental ale țarului. De fapt generalul Trubețcoi a fost o figură ștearsă, luat prizonier la Narva în 1701 a stat 18 ani în Suedia, sărăcise, încît nu și-a respectat o serie de anagajamente luate față de ginerele său. Practic nu-l putea sprijini cu nimic pe Cantemir. În februarie 1721 țarul trimite senatului următoarea dispoziție: „Domnilor senatori, după primirea prezentei, veți recunoaște pe domnul Moldovei, cneazul Dimitrie Cantemir, ca sfetnic intim și membru al senatului”³⁵. P. P. Panaitescu arată că numirea ca senator n-a fost o simplă răsplată onorifică, senatul fiind atunci în Rusia forul suprem. Prin această denumire „Dimitrie Cantemir, devine ministru al Rusiei, unul din conducătorii Rusiei... Această pagină așa de însemnată din viața fostului domn al Moldovei n-a fost deloc pusă în lumină pînă acuma de biografia lui Dimitrie Cantemir, care socotesc că a venit la Petersburg numai spre a lua parte la viața de petreceri din capitala imperiului”³⁶. În plus țarul făcînd o mare pasiune pentru Maria, fiica cea mare a lui Cantemir, fostul domn al Moldovei și vechiul său prieten, contele Tolstoi devin figurile cele mai influente după țar. Cantemir miza că fiul Mariei va fi proclamat moștenitor al tronului, „să asigure tronul Rusiei pentru un urmaș al său”³⁷.

Analizînd lucrările istoriografiei ruse și sovietice, documentele din anexa studiului lui Șt. Ciobanu, majoritatea aduse din URSS sub forma de microfilme, înclinăm să susținem că istoricul P. P. Panaitescu, a exagerat rolul pe care l-a jucat Cantemir la curtea lui Petru. Deși se aruncă în politica rusă în 1718, cum se exprimă reputatul istoric, Cantemir îi scrie următoarele țarului în februarie 1721: „Al 10-lea an de cînd eu, găsindu-mă sub protecția Majestății voastre monarhice, îmi petrec viața fără nici un rost fără nici un serviciu recunoscut, din care cauză mi se strecoară în minte cele mai grele îndoieli, că eu sînt considerat sau cel mai nemeritos sau ca necredincios. Dacă sînt considerat ca nedemn, ordonă-mi, ca unui nedemn și netrebuincios pentru stat să mă retrag în viața privată care nici pentru mine nu ar fi dezgustătoare, nici pentru alții de invidiat... Și mai departe arată că... fiind fără nici un serviciu recunoscut, nu știu ce speranțe am în viitor și ce disperări mă așteaptă. Prevăd numai, că copiii mei n-au de moștenit nimic, decît netrebnicia mea”³⁸. Acum exagerează Cantemir cînd scrie că își petrece viața fără rost. Ilustrul cărturar a dat deja opere de neprețuit pentru contemporanii săi, dar dorea un serviciu cu vază în Imperiu care să fie bine și imediat remunerat, deoarece arăta în continuare că „lingă Petersburg n-am fermă, pădure și finețuri, și din această cauză cumpăr cu bani tot, și sărăcind de bani în fiecare zi, am făcut datorii mari”³⁹. Răspunsul nu se lasă mult așteptat. Este numit

³⁵ N. A. Voskresenschi, *Zakonodatelnii akti Petra I*, Moscova — Leningrad. 1945, p. 239 și urm.

³⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 134.

³⁷ *Ibidem*, p. 140.

³⁸ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, doc. XXXV, p. 107—108.

³⁹ *Ibidem*, p. 108.

membru al senatului rus. Trebuie să facem precizarea, că și conjunctura era favorabilă lui Cantemir deoarece mulți din sfetnicii apropiați ai țarului căzuseră în disgratie, unii datorită participării la complotul care trebuia să-l înlăture pe Petru și să-l pună țar pe fiul său Alexei iar alții pentru că făcând abuzuri în serviciu, și adunând averi fabuloase, au fost destituiți cițiva pierzându-și chiar viața.

Senatul, după cum am mai arătat, era în acea perioadă organul suprem al Rusiei, care alcătua legile și le aplica. Deci avea toate prerogativele Consiliului de Miniștri și ale parlamentului. El coordona toate instituțiile centrale și luase locul Dumei boierești. Atribuțiile senatului au fost stabilite prin decretul din 2 martie 1711. În 1715 luase ființă funcția de revizor general al senatului, care avea ca sarcină să supravegheze activitatea lui⁴⁰. Prin decretul din 12 ianuarie 1722 în senat au fost introduse funcțiile de procuror general și de ajutor al său, ober-procurorul. Aceștia trebuiau aleși de către senat, dar de regulă au fost numiți de Petru prin decret. Procurorul general controla de fapt activitatea senatului, era subordonat numai țarului și în ierarhia administrației ruse se găsea în fruntea piramidei⁴¹. Practic senatul în totalitatea sa depindea de puterea absolută, adică de țar⁴². Cantemir intră în senat alături de Menșicov, favoritul țarului, de Petre Tolstoi, fostul ambasador la Constantinopol, de cancelarul Golovkin, de diplomatul Petre Șafirov, de prințul Mussin Pușchin, de amiralul Apraxin, și alte nume celebre din istoria Rusiei, dar unii dintre ei vor cădea foarte curînd în disgratia țarului⁴³. Din jurnalul lui Ivan Ilinski, publicat fără comentarii de cercetătorul C. Șerban ca și din procesele verbale publicate de către Vosresenschi, aflăm la ce ședințe ale senatului a participat Cantemir. Ales membru al senatului în ianuarie 1721, participă la ședințele din 20, 21, 23 iunie 1721, 3, 5, 7, 12, 14, 17, 19, 21, 26 iulie 1721, 18, 23, 25, 28, 29, 31 august 1721, 1, 4, 6, 9, 20, 22, 24, 28 și 29 septembrie 1721, 16, 19, 20, 29 octombrie și 1 noiembrie 1721. În 1722 a participat la ședințele din 8, 13, 26 și 27 ianuarie, 4, 5, 7—9, 12, 13, 14, 15, 16, 19—23 și 28 februarie, (în 26 s-a dueltat cu locotenentul Alexeevici). Merge la senat zilnic în perioada 1—10, 12, 13, 15, 20, 21 și 27 martie, 3, 6, 10, 12, 13, 16, 17, 19 și 27 aprilie. Ilinski consemnează și zilele în care a fost și țarul la lucrările senatului, în perioada cînd Cantemir era senator. În jurnalul său lapidar notează de asemenea că la 10 iulie, 1721, la 22 martie și 24 aprilie 1722, deși s-au ținut ședințe, Cantemir nu a fost invitat. Iar în zilele 1, 4 și 11 mai 1722, deși n-a fost invitat totuși a participat la lucrările senatului⁴⁴. Fără îndoială că pentru cercetarea istorică problemele discutate în zilele cînd Cantemir nu a fost invitat ar prezenta interes. În orice caz în cadrul senatului el și-a adus aportul la o serie de legi privind centralizarea statului, organizarea comerțului, unele reforme sociale privind obligațiile și drepturile țăranilor șerbi ai mănăstirilor, la dezvoltarea științei. Istoricii ruși afirmă că Dimitrie Can-

⁴⁰ *Očerchi istorii SSSR*,... p. 307—308.

⁴¹ *Istoriia pravitelstvusego senata*, tom. I, Petersburg, 1911, p. 98.

⁴² *Očerchi istorii SSSR*,... p. 312.

⁴³ N. A. Vosresenschi, *op. cit.*, p. 239—241.

⁴⁴ C. Șerban. *op. cit.*, p. 123—133.

temir a fost cel dintâi dintre sfetnicii care l-au sfătuit pe țar să ia titlul de împărat, să proclame statul rus imperiu. Tot el a fost acela care a redactat motivarea senatului în acest scop ⁴⁵.

Deși ca membru al senatului Cantemir era unul din oamenii cei mai influenți din Rusia, situația creată nu l-a mulțumit. Pentru a înțelege acest lucru trebuie să facem o mică digresiune în privința rangurilor acordate nobilimii în Rusia. În 1714 țarul a iscălit decretul privind egalizarea proprietății condiționate cu cea boierească de votcină. Nu se mai făcea o separare între nobilime și boierime, iar rangurile nobilimii erau de 14 trepte, de la 14 spre 1, pe baza cărora se ocupau funcțiile în armată, în administrație, etc. Decretul rangurilor a fost definitiv aprobat la 24 ianuarie 1722 ⁴⁶. Astfel portdrapelul și sublocotenentul intrau în treapta 14, ajungându-se ca amiralii, feldmareșalii, cancelarul statului să fie de rangul I ⁴⁷. Orice ofițer care ajungea prin meritele sale ofițer superior, adică la gradul de maior sau mai sus, era inobilat, iar titlul de noblețe se transmitea și copiilor. Toți cei care pornind de jos datorită meritelor sale, fie pe linie militară sau civilă, ajungeau la rangul VIII, puteau lăsa moștenire în linie directă urmașilor titlul de noblețe, cei cuprinși între treptele XIV—IX nu puteau transmite titlul ⁴⁸. În decret se prevedea că din voința țarului putea fi inobilat oricine și i se putea da orice rang. Când senatul în 1722 a luat în discuție cu ce ranguri să echivaleze vechile titluri de noblețe, țarul a respins sugestiile senatului „hotărînd că vechile cinuri și-au pierdut orice însemnătate” ⁴⁹. Deci țarul nu avea nevoie de nobilime tulburentă, ci toți să execute voința lui, pe baza căreia putea ocupa funcții în stat. Introducînd și legea unicului moștenitor, nobilimea în marea ei majoritate era la discreția voinței țarului și putea prospera numai ascultînd orbește de acesta.

Deși era membru al senatului rangul din tabelul nobilimii la care figura l-a nemulțumit pe fostul domnitor al Moldovei. În septembrie 1721 îi scrie o scrisoare țarului în care-i reamintește că a venit în Rusia cu inima deschisă, conform înțelegerii stabilite la Constantinopol între el și contele Tolstoi, „ignorînd și nesocotind onorurile sultanului, care nu mi-ar fi rusești să spun, că între principii creștini din acest imperiu, aveam înțelegerea” ⁵⁰. A trăit 10 ani în Rusia fără să i se precizeze ce rang i se cuvenea. Întrucît țarul a ordonat ca rangurile să fie precizate și păstrate cu mare severitate avînd titlul de consilier intim (secret) în tabela claselor era egal cu rangul de general-maior. D. Cantemir considera de aceea că „mie mi se aduce o jignire extremă” ⁵¹. Deci echivala în categoria rangurilor VII—V. Cantemir cere pentru serviciile aduse și pentru titlul de principe ce-l avea să i se acorde „rangul dacă nu clasa I cel puțin a II-a” ⁵². În ianuarie 1722

⁴⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 134—137.

⁴⁶ *Ocerchi istorii SSSR*,... p. 193—194.

⁴⁷ N. A. Voskresenski, *op. cit.*, p. 198; vezi și *Ocerchi istorii SSSR*, p. 193.

⁴⁸ *Ocerchi istorii SSSR*,... p. 193—195.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 194; vezi și *Istoria pravitelstvuesego senata*, tom I, Petersburg, 1911, p. 309.

⁵⁰ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, doc. XLVIII, p. 117.

⁵¹ *Ibidem*, p. 117.

⁵² *Ibidem*.

li scrie din nou țarului, solicitînd să i se acorde ordinul de cavaler al Sfîntului Apostol Andrei, decorație ce i se conferise lui Constantin Brîncoveanu încă în ajunul bătăliei de la Stînilești, insistînd că în ce privește rangurile „doresc să știu în care clasă și după ce anume obraz voi avea locul meu”⁵³.

Se cunoaște rolul important politic pe care l-a jucat Cantemir în 1722 în campania împotriva Persiei. El era însărcinat cu redactarea proclamațiilor către triburile din regiunea Caucazului și a Caspicei și folosit ca expert în probleme musulmane. P. P. Panaitescu îl numește „șeful propagandei și informației de război”⁵⁴.

Însă moartea timpurie, în august 1723*, la vîrsta de 50 ani, a pus capăt acestei figuri ilustre românești, care a jucat un rol important în destinele statului rus, într-o perioadă de mare însemnătate a istoriei acestuia, cînd Rusia căpătase ieșire la Marea Baltică și își putea concentra atenția din nou spre Imperiul Otoman.

RÉSUMÉ

L'auteur considère que l'activité politique déployée en Russie et le rôle même joué par Dimitrie Cantemir, si ce n'était que dans sa qualité de conseiller intime du tsar Pierre le Grand, n'ont pas été suffisamment étudiés jusqu'ici.

L'analyse des sources russes a permis à l'auteur la constatation de l'existence d'un exemplaire du traité de Lutzk, paraphé par les deux partenaires de l'alliance — D. Cantemir et Pierre I — et d'enrichir l'information sur le nombre des moldaves partis avec leur prince en Russie, sur les catégories sociales auxquelles ceux-ci appartenaient et de sortir en relief le fait que l'ancien prince de Moldavie a poursuivi continuellement, soit qu'il se fut trouvé sur les domaines de sud de l'Ukraine ou à Moscou, la marche des événements aux fins de la reprise du trône. Dans ce sens sont indiquées les tentatives de Dimitrie Cantemir, d'exercer son influence sur Pierre I pour reprendre les hostilités contre l'Empire Ottoman, pendant les années 1711—1718, les tendances russes de s'assurer la paix au sud et d'envoyer D. Cantemir vers le Nord, loin des frontières ottomanes, pour ne plus fournir des raisons pour des suspicions politiques à ces derniers; les intentions de Cantemir de quitter la Russie sous prétexte de mettre au point le plan de délivrer son frère Antioch qui se trouvait à Constantinople et d'être près de la Moldavie en s'établissant en Transylvanie ou en Pologne.

Pour conclure, l'auteur fait l'analyse de la situation du rang accordé à D. Cantemir en Russie et la position de l'ancien prince régnant à l'égard du titre reçu.

⁵³ Ibidem, doc. LI, p. 120.

⁵⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 221.

* Dimitrie Cantemir l-a lăsat chiar pe țar executor al testamentului său. Testamentul a fost publicat încă de istoricul rus Bayer, în lucrarea apărută la Moscova în 1783 și pe care o cităm. Ulterior s-a purtat un lung proces între copiii lui Cantemir și mama lor vitregă, principesa Anastasia Trubețcoi. Intervine împărăteasa Elisabeta Petrovna, fiica lui Petru, și în perioada 1711—1739 se adună o serie de materiale interesante privind perioada cît a trăit Cantemir în Rusia (1711—1723). Microfilmele care reproduc documentele acestea aflate în arhivele sovietice, se află la Arhivele Statului din București în inventarul nr. 1022, rola 17.

PRÉCIS

The author considers that the political activity developed in Russia and even the rôle played by Dimitrie Cantemir only in his function of a close counsellor of the Tsar Peter the Great, were not sufficiently studied.

The analysis of some Russian sources enabled the author to ascertain that existed a copy of Lutsk Treaty sealed by both the partners of alliance — Dimitrie Cantemir and Peter the Great — also to enrich the information concerning the number of Moldavians who accompanied their prince in Russia and the social categories to which they belonged and finally, to point out that the former prince of Moldavia, permanently watched the course of events, no matter where he was to be found, on his estates in the South of Ukraina, or in Moscow, aiming to regain his throne. Therefore, are shown Dimitrie Cantemir's endeavours to determine Peter the Great to take again the hostilities with the Ottoman Empire between 1711—1718; the Russian tendencies to have peace in the South and to send Dimitrie Cantemir to the North, far from the Ottoman boundaries in order to avoid the political suspicions of the latter ones; the Cantemir's intentions to leave Russia on a plea of improving the plan to release his brother Antioch who was in Constantinople and get near Moldavia by establishing himself in Transylvania or Poland.

Finally, the author analyses the state of the rank conferred to Dimitrie Cantemir in Russia and the position of the former prince as regards the obtained title.

STEMELE LUI DIMITRIE CANTEMIR ȘI LOCUL LOR ÎN HERALDICA ȚĂRILOR ROMÂNE

IOAN N. MĂNESCU

La 1 August 1711, Petru I. Alexeievici, țar a toată Rusia,¹ semna la Mohilev pe Nistru diploma prin care Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei, este primit în rindul principilor ruși, iar moldovenii care îl însoțiseră în pribegie primesc încuviințarea de a se stabili în Rusia, rămânând însă sub jurisdicția domnului lor.²

Intra astfel în aplicare, la numai câteva zile după bătălia de la S.ănilești, clauza ultimă a tratatului de la Luțk, privitoare la eventualitatea eșecului campaniei antiotomane întreprinsă în comun de către cele două părți contractante, Rusia și Moldova. Documentul menționat consfințește deci prevederile tratatului de la Luțk, transformându-le totodată în act de politică internă.

Credem că este locul să subliniem aici unele amănunte, trecute cu vederea pînă în prezent, în legătură cu statutul lui Dimitrie Cantemir și al pribegilor moldoveni, stabilit în linii mari prin diploma lui Petru cel Mare din 1 August 1711.

Este vorba în primul rind de titlul de *svietleișii cneaz, serenissim principe*³ acordat lui Dimitrie Cantemir prin diploma menționată. Acest titlu îl așeza pe fostul domn al Moldovei cu o treaptă deasupra tuturor celorlalți principii ruși de la acea dată, alături numai de A. D. Menșikov, cel mai apropiat prieten și colaborator al țarului.⁴ Se lămurește

¹ Petru cel Mare a fost proclamat „imperator” de către Senat spre sfîrșitul anului 1721, după cit se pare, la propunerea lui Dimitrie Cantemir (P. P. Pănaiteanu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 136). Pînă la acea dată, el a purtat, ca și înaintașii săi, numai titlul de „țar” = cezar, adoptat de Ivan al IV-lea cel Groaznic la anul 1547.

² (N. Tindal) *The life of Demetrius Cantemir Prince of Moldavia*, in D. Cantemir, *The history of the growth and decacy of the Othman Empire*, part. II, London, 1735, p. 457, în continuare: *The life*; (T. S. Bayer, completat de N. Bantăș-Kamenski) *Rodoslovie kniaziei Kantemirov*, în (T. S. Bayer, prelucrare după D. Cantemir) *Istoria o jiznii i delah moldavskago gospodaria kniazia Konstantina Kantemira*, Moskva, 1783, p. 291—292; în continuare: *Rodoslovie*.

³ *The life*, loc. cit., *Rodoslovie*, loc. cit.

⁴ Menșikov era însă și principe al Sf. Imperiu Roman și suveran nominal al Ingermannlandei Cf. *Obscii Gherbovnik dvorianskikh rodov Vserosiisskiiia Imperii* (Armorialul general al neamurilor nobile din Imperiul Tuturor Rusiilor), vol. I, St. Petersburg, 1797, Nr. 15, în continuare: *Gherbovnic*, vol., nr.

astfel pasagiul, destul de obscur în aparență, din letopisețul lui Neculce, în care se vorbește despre resentimentele „moscalilor celor mari“ față de Dimitrie Cantemir, „căci îl iubea împăratul și-i dedese nume mai sus decît a tuturor“ (subl. ns.).⁵

Dar — ecou al prevederilor punctului 3 din tratatul de la Luțk — ori de cîte ori numele lui Cantemir va fi amintit mai tîrziu în limba rusă, nu se va omite să se adauge la titlul său de serenissim principe și cel de *gospodar* (domn) al Moldovei și credem că se cuvine să subliniem mai ales citarea fiului său Șerban ca *gospodarevici* moldovean⁶. Comparabil cu *țarevici*, acest titlu străin tradiției românești nu este desigur decît decalcul unei realități ruse. Faptul ni se pare însă semnificativ pentru înalta prețuire acordată pe atunci în Rusia conținutului de suveranitate al titlului — imperial în esență — de *gospodar*, titlu pe care de altfel, deveniți suverani ai Rusiei unificate, îl adoptaseră în trecut, înaintea celui de țar și mării cneji ai Moscovei ce s-au intitulat o vreme, asemeni voievozilor noștri „*gospodar (domn) a toată Rusia*“⁷.

În legătură cu statutul moldovenilor refugiați în Rusia s-a amintit încă din secolul al XVIII-lea împrejurarea din 1715 sau 1716, cînd Dimitrie Cantemir a pronunțat — ca domn al Moldovei — sentința capitală împotriva unor supuși ai săi ce se tăiaseră cu săbiile la betie, comutîndu-le apoi pedeapsa în bastonadă. Cazul era considerat ca unic în istoria dreptului rus⁸. Pe plan heraldic, statutul special al supușilor lui Cantemir în cadrul nobilimii ruse s-a tradus printr-un fapt extrem de curios. Ne referim la prezența capului de bour în stemele nobiliare conferite de țar unora dintre moldovenii lu Dimitrie Cantemir⁹. Prezența capului de bour nu poate fi considerată o simplă aluzie la obîrșia moldovenească a respectivelor familii¹⁰. Este mai curînd un semn al situației lor de supuși *indirecti* ai țarului prin intermediul lui Cantemir. Faptul trebuie deci interpretat ca o *concesiune indirectă de arme*, concesiune din partea unui suveran, în speță a țarului, a unui element de stemă ce nu provine din patrimoniul heraldic al acestui suveran, ci din patrimoniul unei terțe persoane, în cazul de față Cantemir, jucînd rolul de factor intermediar în transmisia unei legături de suzeranitate, atipică pentru cadrul instituțional al unei monarhii absolute.

Dar dacă Dimitrie Cantemir a devenit principe rus cu predicatul „Svietlosti“ imediat după pribegia sa în Rusia, diploma pentru stemă (care în Rusia se acorda de obicei separat și aproape numai la cerere) a obținut-o mult mai tîrziu, la o dată necunoscută nouă, dar probabil către sfîrșitul vieții cînd, consilier de taină și senator (22 ianuarie

⁵ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955, p. 301.

⁶ *Rodoslovie*, p. 323 și urm. (nota).

⁷ * * * *Istoria Universală în zece volume* (traducere din l. rusă) vol. III, București 1960, p. 801: sigiliul marelui cneaz Ivan al III-lea Vasilievici cu efigia ecvestră a Sf. Gheorghe și legenda *Іуна въсѣишоу мѣлостію господарь всеа Руси великий кнѣзь* (Ioan cu mila lui Dumnezeu domn a toată Rusia, mare cneaz).

1721), a început să participe mai activ la viața socială și politică a imperiului. Credem aceasta pentru că — în ultimii ani ai vieții sale — Dimitrie Cantemir continua să folosească o stemă personală cuprinzând multe dintre elementele stemei de principe rus, dar avînd o factură tipic românească. Despre aceasta va fi vorba ceva mai jos.

Fig. 1 — Stema principilor Cantemir sub un portret al lui Dimitrie Cantemir (1734) (Bibl. Acad. R. S. România, Stampe)

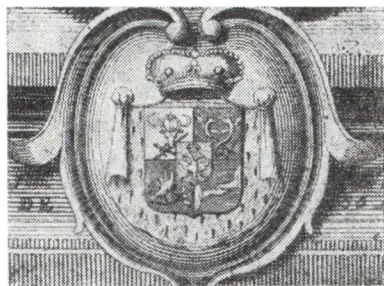

Fig. 2 — Stema principilor Cantemir-variantă (1735) sub un alt portret al lui Dimitrie Cantemir (Bibl. Acad. R. S. România, Stampe)

Stema oficială de principe rus ne este cunoscută numai prin intermediul unor gravuri reprezentînd portretele lui Dimitrie Cantemir, al fiului său Antioh sau al fiicei sale Smaragda — Caterina Golițin, toate datînd dintr-o perioadă relativ tîrzie, cel mai vechi din 1734¹¹. La acestea se adaugă, pentru o epocă și mai tîrzie, gravura

⁸ *The life*, p. 458 (dă anul 1716); *Rodoslovie* p. 296—297 (dă anul 1715).

⁹ Dăm ca exemple stemele familiilor Bantăș-Kamenski. (Gherbovnic IV, 138), Vremei (Gherbovnic, IX, 128) și Kulikovski (Gherbovnic, X, 112), dar cercetările vor trebui extinse asupra tuturor stemelor familiilor ruse coborîtoare din însoțitorii de la 1711 ai lui Dimitrie Cantemir.

¹⁰ Familiile nobile coborîtoare din moldovenii recrutați direct de Petru cel Mare în perioada 1707—1711 (P. P. Panaitescu, op. cit. p. 110—111; G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p. 124, 130) par a nu fi primit în blazoanele lor capul de bour. De ex.: familia Bedreag, înobilată pentru merite militare cu diploma din 10 mai 1803 (Gherbovnic. VII, partea 3-a, 180).

¹¹ a) Anonim — *Demetrius Cantemir S. Rossiaci Imperii et Moldaviae Princeps Petri M. Russoru(m) Imperatoris Senator et ab Intimis Consiliis*. Pe foaia de gardă a ediției engleze a *Istoriei Imperiului Otoman*, I, Londra, 1734 (v. supra, nota 2). Biblioteca Acad. R. S. România — Stampe. Coroană princiară de interpretare engleză cu boneta verde (? !); suportii doi lei stînd pe o panglică (fig. 1).

b) F. Morellon-Lacave gr. — *Demetrius Cantemir Prince de Moldavie et fait Prince du St. Empire Russien*, Amsterdam, 1735. Bibl. Acad. R. S. România — Stampe.

Scut de formă convențională-franceză; mantie cu coroană princiară construită după aceeași schemă, dar tratată franțuzește, cu fleuroanele în formă de floare de crin ca la coroanele membrilor casei regale a Franței (fig. 2).

c) J. Wagner, gr. — *Antiochus Prince Cantemir Ministre Plenipot. de l'Impératrice de toutes les Russies auprès du Roi de la Grande Bretagne, Amiconi Pinx.* Lon (dres) 1738. Bibl. Acad. R. S. România — Stampe.

Singura în care smalturile figurilor din cartierele scutului sînt indicate prin broșuri. Coroană princiară cu toca de purpură fără bentița de hermină. Suportii stau pe o terasă (fig. 3).

„Stema principilor Cantemir“ din versiunea rusă (1783) a „Vieții lui Constantin Cantemir“¹², precum și descrierea, sensibil diferită a stemei, ce figurează în unele armoriale din secolul al XIX-lea¹³. Urmașii lui Antioh Vodă Cantemir, al căror statut în cadrul nobilimii ruse nu este foarte clar¹⁴, par să fi folosit aceeași stemă¹⁵. În descrierea ce

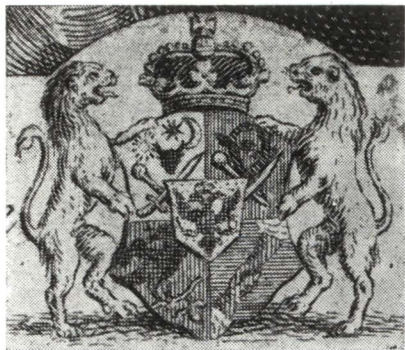

Fig. 3 — Stema principilor Cantemir-variantă (1738) sub un portret al lui Antioh Cantemir (Bibl. Acad. R. S. România, Stampe)

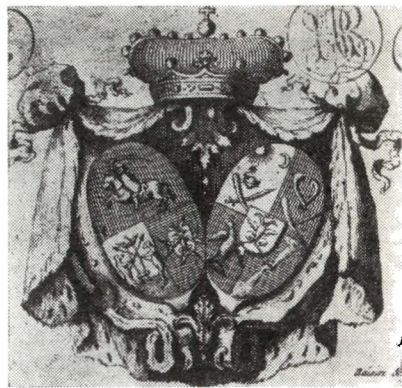

Fig. 4 — Stema Caterinei Golițin născută Cantemir, sub un portret de epocă (Bibl. Acad. R. S. România, Stampe)

d) C. Fritsch, gr. — *Demetrie Kantemir, des h. russis. Reichs und in Moldau Fürst, bey dem russis. Kaiser Peter dem Grossen des hohen Senats Mitglied und Geheimer Rath*. Pe foaia de gardă a ediției germane: D. Cantemir, *Geschichte des osmanischen Reichs...*, Hamburg, 1745. Bibl. Acad. R.S.R. — Stampe. Copie pedantă a gravurii engleze de la 1734. Boneta coroanei roșie. Cea mai frecvent reprodusă.

e) M. Rein. gr. — *Demetrius Kantemir des Russi. Reichs...* în rest ca supra (d)... *A(ugustae) V(indelicorum)*. Pe foaia de gardă a ediției germane: D. Cantemir, *Beschreibung der Moldau...*, Frankfurt und Leipzig, 1771. Bibl. Acad. R.S.R. — Stampe. Copie mai stingace după d.

f) R. Gaillard gr. — *Cathérine Princesse de Galitzin née Princesse de Cantémir...* Van Loo pinxit. Bibl. Acad. R.S.R. — Stampe.

Două scuturi ovale (Golițin și Cantemir) acolate, închise într-un singur cartuş baroc și înconjurare de o mantie cu coroană princiară. Conținutul scuturilor tratat foarte superficial, toată grija pentru cartuş, mantie și coroană (fig. 4).

Curioasa formulare, principe al Sfintului Imperiu Rosienesc, ce revine în legenda majorității portretelor lui Dimitrie Cantemir se explică, credem, prin greșita întregire, acordare și traducere a abreviațiunii S-tii dintr-o formulare rusă de tipul: S-tii Rossiskoi Imperii i Moldavskoi Kneaz, în care S-tii trebuia întregit svietlejšii, acordat cu Kneaz și tradus prin serenissim.

¹² *Istoria o jizni i delah moldavskago gospodaria. kniazia Konstantina Kantemira* (v. supra, nota 2), p. 2, 3, 264, 362 (semnalat de dr. Paul Cernovodeanu, fig. 4).

¹³ J. B. Rietstapp, *Armorial Général*, Gouda, 1884 (réimpr. Berlin 1934, vol. I, sub voce Cantemir; H. Rawitsche de Kouroche: *Recueil d'Armoiries des maisons nobles de Russie*, 1895, (Paris, Bibl. Nat., mss.) vol. I p. 157—158 (comunicat de Dan Cernovodeanu). Textul ambelor blazonări este identic.

¹⁴ *Rodoslovie*, p. 359—362, tabela genealogică de la pag. 362, îi include în genealogia principilor ruși Cantemir. Tot așa pr. A. B. Lobanov-Rostovski, *Russkaia rodoslovnaia kniga*, vol. I, Șt. Petersburg, 1895, p. 234—235 și — implicit — pr. P. Dolgorouky, *Notice sur les principales familles de la Russie*, Berlin 1858, p. 130—131, cind admite că principii Cantemir (principi ruși 1711, principii ai

urmează ne-am orientat cu precădere după varianta din portretul lui Antioh Cantemir (1738), singura în care sînt indicate prin hașuri și smalturile figurilor¹⁶.

Scut sfertuit: în primul cartier în cîmp de argint un cap de bour negru însoțit de o stea cu șase raze între coarne, un soare și o semilună crescîndă în colțurile de sus, un buzdugan în bandă și o sabie în bară încrucișate dedesubt, totul de aur, lama sabiei (probabil) naturală (Moldova); în al doilea cartier în cîmp roșu două amfiptere (șerpi înaripați) verzi, afrontate și înolăcite una cu cealaltă în forma cifrei 8, însoțite dedesubt de un buzdugan și o sabie asemenea celor din primul cartier (Cantemir); în al treilea cartier în cîmp roșu o acvilă neagră întoarsă spre stînga, cu capul reîntors și zborul în jos, ținînd în cioc o cruce (de aur?) și stînd pe o creangă verde (Țara Românească); în al patrulea cartier în cîmp albastru, ieșind din nori de argint așezați în flancuri, o „credință” (două brațe ce își dau mîna) roșie, înclinată în bară (simbol al solidarității frățești). Peste tot în cîmp de aur o acvilă bicefală neagră avînd în ghiare sceptrul și deasupra capetelor coroana imperială (Rusia, arme de concesiune).

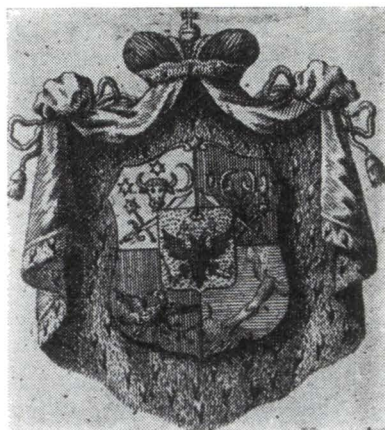

Fig. 5 — Stema principilor Cantemir-variantă. Ilustrație la versiunea rusă a „Vieții lui Constantin Cantemir” (1783)

Primul cartier cuprinde armele Moldovei într-o variantă de inspirație livrescă polonă¹⁷, dar incluzînd în cîmp buzduganul și sabia, însemnele puterii domnești. Diferitele variante cunoscute la noi ale stemei Cantemireștilor se deosebesc între ele numai prin variațiuni în forma buzduganului și a sabiei. Buzduganul are uneori (fig. 1) forma

Sf. Imperiu 1723) s-au stins în 1820. Totuși urmașii lui Antioh Vodă nu puteau beneficia de diploma din 1711 (de cea din 1723, v. *infra*, nu a mai putut beneficia nimeni) și este probabil că nu li s-a recunoscut niciodată explicit nici titlul de principe rus, nici dreptul de a purta stema conferită lui Dimitrie Cantemir, tolerîndu-li-se însă în mod tacit folosirea atît a titlului (străin în Rusia) de principe, cit și a stemei.

¹⁵ Impresiune în ceară a unui sigiliu (sec. XIX) cu armele de principe rus ale lui Dimitrie Cantemir (scut „Renaissance” și coroană ca în gravura lui Frisch, v. *supra*, nota 11, d) provenind de la familia Cantemir — Cîmpineanu, coborîtoare prin femeie din Constantin, fiul lui Antioh Vodă. Cf. Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România. Album heraldic*, partea I, pl. XXXVI, fig. 4 (lucrare în curs de publicare).

¹⁶ V. *supra*, nota 11 c. Em. Hagi-Mosco (*Steme boierești din România*, București, 1918) a folosit pentru stema familiei Cantemir aceeași variantă, omițînd însă crucea din ciocul acvilei valahice.

¹⁷ B. Paprocki, *Herby rycerztwa polskiego*, Krakow, 1584 (ed. K. J. Turowski, Krakow, 1858), p. 922; S. Okolski, *Orbis poloni...*, vol. II, Cracovia, 1643, p. 266.

une: bite¹⁸, alte ori (fig. 2) forma unui toiag, sau, în fine (fig. 5), poate avea cap sferic prevăzut cu țepi (fr. „masse à picotons“, germ. „Morgenstern“), dar niciodată forma clasică a buzduganului domnesc, ceea ce denotă insuficienta cunoaștere de către gravori a tradițiilor românești. Sabia curbă cu vârful lat (fr. „cimeterre“¹⁹, fig. 1 și 5) alternează cu spada (fig. 2).

În varianta descrisă în armorialele din secolul al XIX-lea, cîmpul acestui cartier este albastru, steaua lipsește, luna este plină, iar sub capul de bou (sic!) se încrucișează două săbii curbe; toate figurile de argint, minerele săbiilor de aur. Considerăm că această variantă ar putea fi stema din acea diplomă de principe al Sf. Imperiu despre care s-a spus că, sosind la Ambasada din St. Petersburg în 1723, odată cu știrea despre moartea lui Dimitrie Cantemir, secretarul de ambasadă, Hochholzer, a returnat-o suveranului său, împăratul Carol al VI-lea²⁰.

Figurile din al doilea cartier sînt fără îndoială stema de neam a Cantemireștilor, versiune probabil foarte decantată a unei vechi embleme sigilare cu dragoni afrontați, un motiv destul de răspîndit în sigilografia românească a secolului XVII²¹.

De cele mai multe ori, cei doi șerpi sînt reprezentați cu corpurile reunite ca și cum ar fi un singur șarpe înaripat cu două capete, un fel de „amfisbenă“, dar cu corpul înolăcit în 8 răsturnat asemenea

¹⁸ Probabil datorită folosirii termenului *clava* (al cărui sens exact este bită, măciucă), într-o descriere în limba latină anexată la schița stemei trimisă gravorului.

¹⁹ În literatura heraldică românească, acest tip de sabie este denumit cînd *iatagar* (C. Moisil, etc.), cînd *baltag* (E. Virtosu). Ambii termeni sînt în egală măsură improprii. Derivînd din antica *machaira*, iataganul este o armă albă pentru tăiat și împuns cu un singur tăiș, de lungime mijlocie, mai mult „coutelas“ (fr.) decît sabie propriu zisă. Asemeni strămoșului său dorian și rudele lor sale din Iran sau India (care au cunoscut o evoluție paralelă), iataganul balcanic are o formă specifică. Tăișul său prezintă o dublă curbură: concav pe 2/3—3/4 din lungime, convex și mai lat în apropierea vârfului foarte ascuțit. Baltag este denumirea orientală a securilor de luptă. Într-un sens mai restrîns, acest nume definește în limba română securea mică de bronz sau de fier, montată în capul unui baston, a populațiilor din Carpații Nordici.

²⁰ *The life*, p. 460; *Rodoslovie*, p. 316; Lobanov-Rostovski, op. cit., p. 233; Dolgorouky, loc. cit.

²¹ Astfel în stemele sau emblemele următoarelor sigilii (Țara Românească): — Veredeciu postelnic (?), 1 mai 1623 (Acad. R.S.R. 33—MCDLXXXVIII): un dragon și un leu șezînd afrontați, între ei o cruce latină; figurile neincluse în scut, totuși deasupra lor un buzdugan între un soare și o semilună crescîndă.

— Nedelco postelnic din Mârșa, 15 iulie 1623 (Acad. R.S.R. 142—CLXXXIII): doi dragoni afrontați, între ei un chiparos; neincluse în scut; frumoasă stilizare ornamentală, neheraldică.

— Gligorie comis, 14 decembrie 1623 (Acad. R.S.R. 11—XLII ș.a.) scut cu dragon și leu afrontați, între ei un chiparos; deasupra scutului, „GLIGO“.

— Stamat aga, 15 decembrie 1628 (Acad. R.S.R. 140—XXXI ș.a.): scut cu dragon și lup afrontați, între ei un chiparos; deasupra scutului legendă ilizibilă.

— Cernat logofăt, 27 iunie 1631 (Acad. R.S.R. 63—CXCVI): Scut cu dragon și leu șezînd afrontați, între ei un chiparos; figurile răsturnate în scut (!); deasupra scutului un chiparos între o semilună descrescîndă și o stea cu 6 raze.

șerpilor din herbul polon „Żłotawolność”²². Credem însă că în varianta oficială, șerpii vor fi avut cozile bine individualizate ca în fig. 5 (comp. cu fig. 6). Prezența și în acest cartier a însemnelor puterii domnești subliniază veleitățile Cantemireștilor de dinastie legitimă a Moldovei, iar despărțirea frecventă a buzduganului de sabie (fig. 1 și 2) vrea să arate că, pentru moment, Cantemireștii nu stăpinesc efectiv țara Moldovei.

În armorialele din secolul al XIX-lea, acest cartier are o structură cu totul diferită: în câmp roșu patru săbii curbe cu vârful lat de argint garnite de aur, încrucișate în perechi, cele de sus cu vârful în jos.

Cartierul al treilea cuprinde armele Țării Românești (arme de pretențiune), crucea din cioc definind pasărea din acest cartier ca „aquila valachica”. Cum, totuși, în unele cazuri²³, acest element definitoriu lipsește (fig. 5), se naște problema prezenței sale în versiunea oficială, necunoscută la noi, a stemei de principe rus. Elucidarea acestei probleme pe baza textului original al diplomei devine destul de importantă, căci din prezența sau din absența crucii în versiunea oficială a stemei se poate deduce atitudinea lui Petru cel Mare față de pretențiile Cantemireștilor la tronul Țării Românești și de eventualele proiecte de unitate pe care le putea nutri Dimitrie Cantemir²⁴.

În armorialele menționate, acvila este de argint, ține în cioc o rămurică verde și stă pe o creangă de asemenea verde.

Figura din al patrulea cartier devine în acest context deosebit de interesantă. În blazonul francez, ea poartă numele de „foi” = *cre-dință*, și este interpretată ca o aluzie la omagiul feudal. Cu acest înțeles, ea este în realitate o figură rar întâlnită în heraldica medievală. În simbolismul de dată mai recentă, aceeași figură reprezintă solidaritatea frățească. În această accepțiune, simbolul strîngerii de mină a fost preluat și promovat de către societățile secrete din secolele

²² S. Okolski, *op. cit.* III, p. 346.: J. Bobrowicz, *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*, vol. X, Leipzig, 1842, p. 175.

²³ În stema Caterinei Golițin (v. supra, nota 11) unde acvila are mai curînd înfățișare de pasăre măiastră. Dar, în această gravură, ambele scuturi, Golițin și Cantemir, sînt foarte aproximativ și neglijent executate, gravorul dîndu-și osteneala numai pentru ornamentele exterioare. Crucea din ciocul acvilei lipsește și în gravura „Stema principilor Cantemir” de la 1783 (v. supra, nota 12).

²⁴ Teoretician al unității poporului român, dar și pretendent (în virtutea alianței sale cantacuzinești) la tronul Țării Românești, Dimitrie Cantemir a găsit, în vremea domniei sale în Moldova, o ingenioasă formulă pentru a-și manifesta pe plan heraldic ideile și pretențiunile în această direcție. În sigiliul său mare (Sc. Callimachi — VI. Block — E. Georgescu-Ionescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera în imagini*, București, 1963, p. 60—61) el a adoptat pentru stema Moldovei cartușul muntean cu capete de acvilă, introdus în heraldica de stat a Țării Românești încă din timpul domniei lui Matei Basarab (I. Bianu-N. Hodos, *Bibliografia Românească Veche*, vol. I, București 1903, p. 110, fig. 101) și reactualizat de Constantin Brîncoveanu (*Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 220, fig. 42). Dimitrie Cantemir realiza astfel similarizarea — perfectă în ce privește ornamentele exterioare — între stemele celor două țări române. Nicolae Mavrocordat va folosi mai tirziu același cartuș în stema unită (*Istoria României*, vol. III, p. 341, fig. 71).

XVII—XVIII²⁵, pătrunzînd ca semn de opțiune politică și în heraldica privată, burgheză mai ales²⁶. Începînd din timpul Revoluției Franceze, stringerea de mină devine unul dintre cele mai îndrăgite simboluri revoluționare, pătrunde în secolul al XIX-lea, pe cale revoluționară, în heraldica de stat²⁷ și municipală²⁸ de inspirație republicană, este preluată și de simbolismul mișcării socialiste și muncitorești²⁹ și dăinuiește încă în zilele noastre. Pentru stema lui Dimitrie Cantemir, interpretarea cea mai plauzibilă a acestui simbol este aceea de aluzie la legăturile de alianță politică și de prietenie personală dintre el și Petru cel Mare. Nu trebuie însă neglijată nici posibilitatea ca, în pragul Secolului Luminilor și în armele unui atît de proeminent precursor al iluminismului, acest simbol să reprezinte în realitate afilierea la o societate secretă și poate deținerea unor demnități însemnate în cadrul unei atari societăți³⁰.

În varianta din armorialele amintite, simbolul din al patrulea cartier este înlocuit de un braț („sénestrochère“) de culoare naturală ieșind din nori de argint.

În ceea ce privește componența armelor de concesiune din scutul central remarcăm, ca deosebiri de la o variantă la alta, prezența sau absența sceptrului și a globului în ghiarele acvilei imperiale.

În varianta din armorialele din secolul al XIX-lea, cîmpul ecusonului este de argint și acvila de bicefală neagră, încoronată³¹ de același smalt.

Dacă stema descrisă în Armorialul lui Rietstapp este într-adevăr cea de principe al Sfîntului Imperiu (și smaltul albastru al cîmpului stemei Moldovei este un indiciu în acest sens), atunci toate abaterile pe care le-am enumerat se explică: Curtea din Viena nu era dispusă să recunoască Cantemireștilor nici drepturile ereditare la tronul Moldovei, nici pretențiile la cel al Țării Românești și prefera să ignore atît legăturile personale dintre Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare, cît și apartenența lui Cantemir la o societate secretă.

²⁵ Medalia baronului Samuel v. Brukenthal ca mare maestru al lojei din Halle a.d. Saale (1744) reprodusă de A. Resch, *Nachtrag zu Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, in „Jahrbuch des Burzenländer sächsischen Museums“, Jahrgang I, p. 191, nr. XXXV. A., T.X. (87) fig. 148 B.

²⁶ La noi, în stema personală a lui Vasile Alecsandri (comunicată de ing. F. Bartsch), în cea a familiei Greceanu din Moldova și în unele embleme sigilare pașoptiste unde înlocuiește uneori stema familiei posesorului (comunicate de Dan Cernovodeanu).

²⁷ În stema Republicii Argentina.

²⁸ În emblema de la finele veacului trecut a orașului Alexandria (România).

²⁹ Mai ales în emblematica mișcării sindicale.

³⁰ În al cincilea cartier al stemei de conte rus conferită prin diploma din 30 august 1725 lui P. A. Tolstoi (Gherbovnic, II. 12) apar de asemenea simboluri masonice. P. A. Tolstoi fusese ambasadorul Rusiei la Poarta Otomană, iar între el și Dimitrie Cantemir se statorniciseră încă de la Constantinopol strînse legături de prietenie. Se pare de altfel că Tolstoi a mijlocit în mare măsură apropierea dintre Cantemir și Petru cel Mare, printre ai cărui foarte apropiați colaboratori s-a numărat întotdeauna (P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 105, 255).

³¹ Ar reieși din această blazonare că acvila are pe fiecare cap cite o coroană heraldică obișnuită și că deasupra capetelor nu figurează o singură coroană.

În privința ornamentelor exterioare ale scutului lui Dimitrie Cantemir, credem că versiunea oficială a stemei de principe rus nu avea decât mantia și pălăria princiară ca în fig. 5.

În celelalte variante (fig. 1—4), pălăria este înlocuită cu o coroană princiară închisă, vrînd probabil să reprezinte coroana domnească a Moldovei. În varianta cea mai cunoscută (fig. 1), coroana este așezată direct pe scutul „Renaissance“, iar căptușeala de hermină a bonelei de stofă iese, englezește, de sub cercul coroanei. Scutul este susținut de doi lei, stînd pe panglica destinată unei devize care însă lipsește. Și acești lei provin din stema de domn al Moldovei. În Rusia secolului XVIII, asemenea variațiuni în reprezentarea stemelor nobiliare erau în general tolerate. Ucazul împăratului Pavel I din 1 ianuarie 1798³² a impus mai tîrziu respectarea strictă pînă la amănunt a stemelor nobiliare, așa cum s-au publicat ele în armorialul oficial rus.

Stema de principe rus a lui Dimitrie Cantemir nu a fost însă alcătuită din elemente imaginate de personalul cancelariei heraldice ruse, ci potrivit indicațiilor lui Cantemir însuși și din elemente pe care le folosisese deja într-o stemă mai veche, asumată „propria auctoritate“.

Această stemă ni s-a păstrat în trei variante, dintre care cea mai cunoscută figurează (probabil ca *supralibros*) într-un manuscris al „Hronicului vechimii a româno-moldo-vlahilor“ după care a fost reprodușă în repetate rînduri.³³

În locul de onoare al scutului un cap de bour cu o stea cu 8 raze între coarne, însoțit deasupra de o coroană princiară închisă adextrată de un soare și senestrată de o semilună crescîndă și dedesubt de două ramuri de palmier încrucișate; totul înconjurat de două amfiptere (șerpi înaripați) afrontate, cu corpurile curbate în semicerc și cozile de două ori încrucișate încolăcind cu vîrfurile, cea din dreapta, minierul unui sceptru, cea din stînga o spadă, sceptrul și spada întinse spre flancurile scutului; dedesubt două mîini ce se string, ieșind fiecare din cite un nor. Scutul (de formă rotundă cu elemente de cartuș, pre-

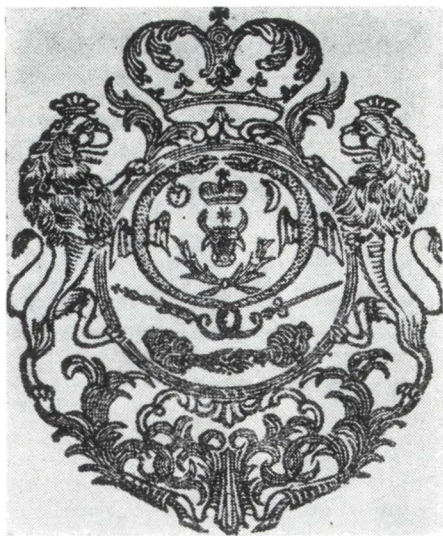

Fig. 6 — Marca domnului Dimitrie Cantemir „cum s-a aflat în manuscrisul original al Istoriei Româno-Moldo-Vlahilor“

³² Tipărit la începutul primului volum (datat 1797) al lucrării *Armorialul General al neamurilor nobile din Imperiul Tuturor Rusiilor* (v. supra, nota 4).

³³ D. Cantemir, *Hronicul Româno-Moldo-Vlahilor*, Iași, 1835—1836, pe verso-ul foilor de titlu ale ambelor volume, cu mențiunea că marca domnească, se vede „cum s-a aflat în manuscrisul original al Istoriei Româno-Moldo-Vlahilor“; P. V. Năsturel, *Stema României*, București, 1892, p. 66, f.g. 17; I. Miclea, *Iașii marilor iubiri*, București, 1971, p. 112, fig. 5.

Fig. 7. — Stema de principe rus a lui Dimitrie Cantemir — variantă (Bibl. Acad. R.S. România, ms. rom. 325, fol. 17)

vestind stilul rococo, în partea superioară) este acoperit cu o coroană regală și susținut de doi lei încoronați stînd pe un bogat arabesc de palmete cu elemente de „rocaille“ (fig. 6).

Pe coperta unui alt manuscris original al lui Cantemir³⁴ se află imprimată o variantă diferită a aceleiași steme, cu coroana princiară deasupra scutului și cea regală în scut, deasupra bourului. Amfipterele au aici și picioare, ceea ce confirmă ipoteza noastră că la origină

Fig. 8 — Stema lui Dimitrie Cantemir (cca. 1720). Decalc de pe un supra-libros (Bibl. Acad. R.S. România, manuscrise)

au fost dragoni. Leiul sînt neîncoronați și susțin cu una din labe coroana scutului. Stema este executată într-un stil foarte personal, în care tradiția barocă se îmbină cu o viziune fantastică ce amintește arta orientului îndepărtat (fig. 7).

Cea mai veche variantă a stemei este însă cea din josul gravurii de epocă „Dimitrie Cantemir părăsește Moldova“ de Ivan Zubov și Grigorii Ghenceagorski, executată probabil curînd după evenimentele din anul 1711: capul de bour, flancat de ample ramuri de palmier ce se încrucișează dedesubt, este înconjurat de cele două amfiptere cu sceptrul și spada în cozi. Cartușul, amintind chenarul gotic cvarrilor de veche tradiție moldovenească, este acoperit de o coroană princiară închisă. Aceeași reprezentare revine și pe coburii șelei lui Cantemir³⁵.

Dacă stema de principe rus este, în sine, un fapt de heraldică

³⁴ D. Cantemir, *Loca obscura in Cathechismi...* (ms. autograf). Bibl. V. I. Lenin, Moscova (decalc de Gr. Tocilescu — Bibl. Acad. R. S. România ms. rom., 325, fol. 17).

³⁵ Sc. Calimachi — Vl. Block — E. Georgescu-Ionescu, *op. cit.*, p. 80—81.

nobiliară oficială rusă, interesant pentru istoria noastră numai prin implicațiile românești ale elementelor din care este alcătuită, stema din supra-libros este un fapt autentic de heraldică privată românească și dovedește existența la acea epocă a unei tradiții de steme domnești cu caracter personal, alcătuite din armele Moldovei (eventual cu adau-

Fig. 10 — Sigiliul
Ghicăi, mare vor-
nic al Țării de
Jos (1642), viitor-
ul domn Gheor-
ghe Ghica (Bibl.
Acad. R.S. Româ-
nia, msse. doc.
117 — LXXVII)

← Fig. 9 — Sigiliul
lui Grigore Ghica
voievod (1669) du-
pă A. Veress

sul armelor Țării Românești) și din elemente de heraldică boierească, provenite din stema de familie a domnului.

Astfel, într-un sigiliu din anul 1669 al lui Grigore Ghica, (domn al Țării Românești între 1660—1664 și 1672—1673), cu legenda latină G(regorius) G(hika) P(rinceps) W(alachiae), apare stema următoare: la locul de onoare al scutului, un ecuson încoronat cuprinzând armele Moldovei (capul de bour cu steaua între coarne), susținut de doi lei afrontați ce susțin în același timp o cruce așezată deasupra ecusonului; dedesubt acvila Țării Românești însoțită de lună și soare. Scutul este acoperit cu o coroană princiară închisă și înconjurat de un colan cu breloc neidentificabil (fig. 8) ³⁶. Lei și crucea provin din emblema sigilară — din vremea când era boier moldovean — a bătrînului Ghica (ulterior domn al Moldovei, 1658—1659 și — nominal — al Țării Românești 1659—1660): doi lei afrontați susținînd împreună o cruce arhierească cu tije lungă și deasupra capetelor leilor cite o stea (fig. 9). Legenda: Г<И>К<А> ³⁷.

Considerată stemă de familie, această emblemă este închisă într-un scut și primește broșînd pe prăjina crucii ecusonul încoronat cu armele Moldovei. Întreg ansamblul de figuri este așezat în scut pentru a face loc în vârful acestuia acvilei Țării Românești. Poziția preponderentă a armelor Moldovei arată că stema din sigiliul lui Grigore Vodă a fost gândită ca o stemă dinastică, creată ca pentru bătrînul Ghica și folosită de Grigore Ghica mai mult ca urmas. Stema cantemirească este evident construită după același principiu: armele Moldovei la locul de onoare, între cei doi șerpi afrontați ai stemei de familie care însă apar aici ca păstrători ai însemnelor puterii domnești,

³⁶ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. XI, București, 1939, p. 110.

³⁷ Aplicat în tuș pe un zapis de la Ghica, mare vornic al Țării de Jos, din 20 ianuarie 1642. Bibl. Acad. R. S. România, mss., doc. 117—LXXVII Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, II, pl. XCIX, fig. 2).

subliniind legitimitatea ereditară a Cantemireștilor. Locul firesc al însemnelor puterii rămânând liber, este ocupat de cele două palme, stil-pări de finic, cum se numeau în limba vremii³⁸. Prezența simbolului solidarității la locul unde în stema lui Grigore Ghica apărea acvila Țării Românești denotă că, la data alcătuirii stemei, pretențiile lui Can-

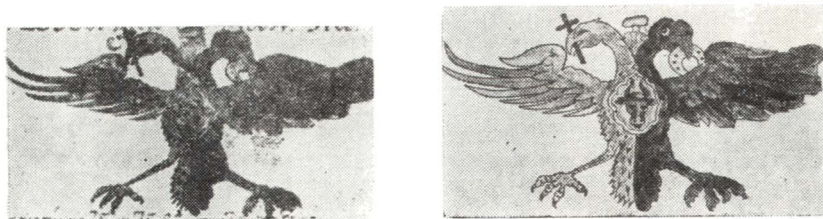

Fig. 11 — Stema lui Constantin Duca voievod (1702) după „Hrisovul“

temir la tronul muntenesc nu erau încă foarte ferme și mai denotă importanța acordată simbolului solidarității frățești.

Comparația între cele două steme de foști domnitori ne ajută să înțelegem mai bine o altă stemă domnească, situată cronologic între cele două, de rîndul acesta stema unui domn în scaun. Este vorba de compoziția heraldică pictată în frontispiciul unui hrisov dat de Constantin Duca în anul 1702³⁹. Structura acestei steme diferă întrucîtva de a celorlalte două: capul de bour, negru în cîmpul de aur al unui scut oval de formă orientalizantă, este așezat pe pieptul unei păsări cu două capete, jumătate acvilă de aur cu cruce neagră în cioc, jumătate struț negru ținînd în cioc o potcoavă de aur (fig. 10). Acvila este evident cea a Țării Românești, struțul, probabil, emblema personală (sau mobila unei eventuale steme conferite din afară) a lui Gheorghe Duca, datînd din timpul carierei sale boierești. Struțul este evident struț, definit ca atare nu numai prin potcoava specifică reprezentării în heraldică a acestei păsări, dar și prin caractere morfologice pe care desenatorul s-a străduit să le redea cît mai naturale. În trecut s-a

³⁸ Perseverența cu care Dimitrie Cantemir a reprezentat simbolul celor două frunze de palmier, nu numai în variantele stemei sale personale, dar și în sigiliile sale domnești (Sc. Callimachi-VI. Block-E. Georgescu-Ionescu, *op. cit.*, p. 60—63) denotă o intenție precisă pe care însă, nu o sesizăm. Gastelier de La Tour (G. de L. T., *Dictionnaire héraldique*, Paris, 1777, p. 316—317), spune că palmele sînt un simbol al victoriei și al unirii, iar palmierul — reprezentat întreg — simbolul justiției, al judecătorului incoruptibil. Palmele din stema lui Cantemir sînt ele oare o subtilă aluzie-program la unitatea română? Sau, pars pro toto, au vrut să reprezinte inițial programul unei domnii noi hotărîtă să nu țină seama decît de lege și de dreptate, iar mai tirziu, în perioada rusă a vieții lui Cantemir au fost menținute în stemă ca simbol al puterii sale judecătorești? E greu de precizat. Trebuie însă să remarcăm că în stema de principe rus a lui Dimitrie Cantemir, în care armele Țării Românești sînt arborate fătîș, palmele nu mai apar.

³⁹ P. S. Năsturel, *Un nou hrisov de la Constantin Duca (1702)*, în „Hrisovul“, an V, București, 1945, p. 103—106, pl. II, f. 104—105; Marcel Sturdza-Săucești, *L'héraldique roumaine*, în *Archivum Heraldicum*, Neuchâtel, 1973, No. 2—3, p. 35, fig. 4; idem, *Die Brüder Sturdza im polnischen Her von Wien 1683*, în Adler, Wien 1973, Bd. 9 (XXIII), Heft 9, p. 223 a—224 a, fig. 3.

afirmat ⁴⁰ — și unii o mai cred și astăzi — ⁴¹ că jumătatea stingă a păsării biocefale ar reprezenta hătmănia Ucrainei cu care sultanul investise cîndva pe Gheorghe Duca. Nu ne putem explica această greșită interpretare decît prin neînțelegerea din partea celor în cauză a rostului heraldic al unei potcoave în ciocul unei păsări și prin echolalia pe care acest element o poate eventual deștepta, întrucît amintește de legăturile căzăcești ale fraților Potcoavă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Diferența de structură între stema lui Constantin Duca și cele ale lui Grigore Ghica și Dimitrie Cantemir se explică prin structura diferită a stemelor de familie care, în cazul ultimilor doi, cuprind cîte două figuri afrontate, lei și respectiv amfiptere, în cazul lui Duca o singură figură: struțul. Dar, într-o măsură, pentru un domn efectiv al Moldovei, acvila Țării Românești amintind domnia tatălui său în această țară devine, asemeni stemei sale boierești, un element de heraldică privată și deci stema de stat a Moldovei apare aici înconjurată tot de două elemente, ce-i drept nu identice, dar provenind ambele din patrimoniul heraldic familial al domnitorului.

Prototipul îndepărtat al tuturor acestor steme domnești ar putea fi stema din sigiliul moldovenesc al lui Mihai Viteazul (fig. 11).

Existența la finele veacului al XVII-lea și începutul celui următor a unei continuități de tradiție în structura stemelor dinastice dovedește, credem, dăinuirea unor forme proprii de dinamică a armărilor semnificative pentru caracterul conștient și viu al fenomenului heraldic în țările române într-o epocă de puternică influență orientală asupra formelor de viață ale societății românești.

În lumina celor expuse mai sus, stemele lui Dimitrie Cantemir, cea de factură românească, cea de principe rus și — pînă la un punct — cea probabilă de principe al Sf. Imperiu, își lămuresc reciproc înțelesurile în elementele cheie pentru studiul heraldicii românești de la acea epocă, la nivelul dinastic.

După cum am arătat mai sus ⁴², urmașii lui Dimitrie Cantemir au folosit în mod constant stema lor de principii ai Imperiului Rosienesc. Dimitrie Cantemir însuși pare să fi rămas credincios vechii sale steme românești, chiar și după conferirea stemei de principe rus din care a preluat numai acvila imperială a armelor de concesiune. Sigiliul său, imprimat pe un act de la începutul anului 1722 ⁴³, continuă tradiția stemei de factură românească astfel:

Scutul cu armele Moldovei (cap de bour cu stea cu 6 raze între coarne) este așezat pe pieptul acvilei imperiale ruse (cu coroană imperială, sceptru și glob), înconjurată de cele două amfiptere cu sceptrul și spada în cozi, ale căror corpuri închipuie conturul rectangular al unui scut; deasupra acestui scut sui-generis, coroana regală; dedesubt

⁴⁰ P. S. Năsturel, *op. cit.*, p. 105, ibidem opinia lui Al. Oleroff.

⁴¹ Marcel Sturdza-Săucești, *Die Brüder Sturdza* ... p. 224 a.

⁴² V. supra, nota 11.

⁴³ Scrișoare din 2 ianuarie 1722 (decalc de Gr. Tocilescu, Bibl. Acad. R. S. România, ms. rom., No. 325, fol. 13).

și în afara scutului, simbolul solidarității ieșind din nori; suporti doi lei cu capetele întoarse, susținând cu o labă scutul, cu cealaltă, coroana și stînd pe două console reunite printr-un ornament (sau un fragment de colan?), avînd în centru o acvilă bicefală care nu este cea a ordinului Sf. Andrei și pare să atîrne de o panglică, ale cărei capete nu se disting (fig. 12).

Fig. 12 — Sigiliul comun al lui Mihai Viteazul și al fiului său Nicolae Pătrașcu ca domni ai Moldovei (1600)

Nu încapе îndoială că acest sigiliu a fost confecționat ulterior conferirii stemei oficiale de principe rus: Cantemir nu putea arbora acvila imperială cu de la sine putere, ci numai în virtutea unei concesiuni exprese. Mai greu se explică absența din această stemă a acvilei Țării Românești pe care este sigur că nu *proprio motu*, ci la cererea expresă a lui Cantemir, a introdus-o în stema oficială cancelaria heraldică a Rusiei. S-ar zice că, neputîndu-i găsi un loc în vechea lui stemă, Dimitrie Cantemir a preferat să renunțe la acvila Țării Românești

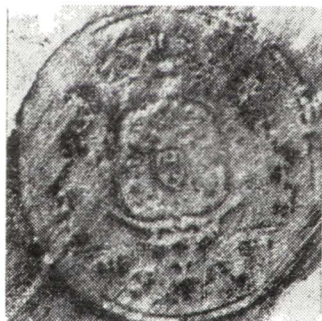

Fig. 13 — Sigiliul lui Dimitrie Cantemir (1722) decalc. (Bibl. Acad. R. S. România, msse)

← Fig. 14 — Sigiliul lui Dimitrie Cantemir (reconstituit)

nești decît să abandoneze de dragul ei o formulă heraldică tradițională și evident îndrăgită.

Pentru cine știe să-i înțeleagă limbajul, heraldica — atîta timp cît se menține vie, dinamică — poate fi un foarte sensibil instrument de înregistrare a tuturor schimbărilor de steme. Din acest punct de

vedere, studiul stemelor lui Dimitrie Cantemir confirmă și heraldic, dacă mai era necesar, neînstrăinarea pînă la sfîrșit a celui ce se considera încă domn al Moldovei, oricare i-ar fi fost pe alte meridiane rosturile cărturărești și politice.

RÉSUMÉ

Connues en Roumanie seulement par l'intermédiaire de sources de seconde main (fig. 1—5), les armes de D  metrius Cant  mir comme Sérénissime Prince russe sont   cartell  es de Moldavie (comme dans les armoiriaux polonais, mais avec adjonction des symboles roumains du pouvoir princier), de Cant  mir (avec reprise des symboles du pouvoir afin de montrer que les Cant  mir incarnent la légitimité dynastique moldave), de Valachie (où il serait important de savoir si, dans la version officielle, l'aigle a la croix au bec ou ne l'a pas), du *symbole de la solidarité fraternelle* (allusion soit à l'alliance entre D  metrius Cant  mir et Pierre le Grand, soit — en rapportant ce quartier au 5   des armes du comte P. A. Tolstoï —    l'affiliation de Cant  mir à telle société secrète de l'époque); sur le tout de Russie (armes de concession). On suppose que la version officielle avait les ornements extérieurs de la fig. 5, ceux des fig. 1 et 3 provenant d'une contamination de l'héraldique d'Etat moldave.

L' „Armorial Général“ de J.-B. Rietstapp apporte une version tout-  fait différente qui correspond peut-être à ce mystérieux d  pl  me de prince du St. Empire (1723) dont parlent, depuis 1734, toutes les biographies de D  metrius Cant  mir et dont on ne retrouve plus les traces. Les différences s'expliqueraient par des motivations d'ordre politique.

Il par  t que D  metrius Cant  mir n'a jamais fait usage de ses armes de prince russe (que l'auteur suppose ultérieures de beaucoup à l'octroi de ce titre). On constate l'emploi t  nac d'un type diff  rent d'armoiries (fig. 6 et 7) de facture roumaine, comparable aux armoiries (fig. 8 et 10) de certains des prédécesseurs de Cant  mir, type d'armoiries dont la fig. 9 dévoile le principe de construction et dont le prototype éloigne pourrait être le sceau moldave (1600) de Michel le Brave (fig. 11).

Après l'octroi du blason russe, D  metrius Cant  mir augmenta ces armes d'assomption de l'aigle impériale russe concédée par le Tsar (fig. 12) et continua de s'en servir (1722). L'auteur y voit la preuve héraldique de la vigueur des racines roumaines de pensées et de sentiments dont rien n'a pu altérer la substance originale, quels qu'aient été les sens culturels et politiques des dernières années de la vie de D  metrius Cant  mir.

Dans l'introduction, certaines précisions sur le titre d'Altesse Sérénissime dont ne jouissait à l'époque (   titre de Prince russe) que le compagnon favori de Pierre le Grand, A. D. Mentschikof, ainsi que sur l'emploi en Russie du titre de *Gospodar* (Seigneur) des princes roumains, titre qu'avaient part   jadis, avant celui de tsar, les premiers souverains de la Russie unifiée. L'auteur essaie d'expliquer dans une note l'étrange formule *Prince du St. Empire de Russie* (qui revient dans la légende des portaits de D  metrius Cant  mir) par l'interprétation défectueuse d'une abréviation russe. La traduction correcte devait être *Sérénissime prince de l'Empire de Russie*.

La présence du rencontre d'aurochs (embl  me de la Moldavie) dans certaines armoiries octroyées en Russie à des anciens sujets de D  metrius Cant  mir est interprétée comme une concession indirecte d'armes. Il s'agirait là de la concession d'un meuble qui provient pas du patrimoine héraldique du souverain qui confère les armes (le tsar russe), mais du patrimoine d'un tiers (l'ancien prince de Moldavie). L'auteur y voit l'expression héraldique du statut spécial des bénéficiaires qui n'étaient qu'indirectement (par l'intermédiaire de leur souverain naturel) et gr  ce des circonstances fortuites (leur refuge en Russie) des sujets du tsar russe.

PRÉCIS

Known in Romania by the intermediate of second rate sources only (fig. 1—5), Demetrius Cantemir's coat of arms as a Russian Most Serene Prince is quarterly: 1° *Moldavia* (like in the Polish Books of Heraldry, but with the adjunction of the Roumanian Princely power symbols); 2° *Cantemir* (with retaking of power symbols, in order to show that Cantemir's family represented the Moldavian dynastic legitimacy); 3° *Wallachia* (where it would be important to know if in the official version, the eagle has or not the cross in its beak); 4° *the symbol of fraternal solidarity* (with reference either to the alliance between Demetrius Cantemir and Peter the Great, or — relating this quarter to the 5th one of Count P. A. Tolstoy's coat of arms — to Prince Cantemir's affiliation with such secret society of the epoch); over all, *Russia* (arms of concession). It is supposed that official version had outwards ornaments of fig. 5, these of fig. 1 and 3 proceeding from an influence of the Moldavian State heraldry.

The „Armorial Général“ of J.-P. Rietstapp brings a version quite different which corresponds perhaps to this mysterious Prince of the Holly Roman Empire's biographies mentioned and about which no more traces are to be found. Differences would be explained by political reasons.

It seems that Demetrius Cantemir has never used his Russian Prince arms (which the author supposes being long further to the grant of this title). It is ascertained tenacious use of a different type of arms (fig. 6 and 7) of a Roumanian composition, comparable to the coats of arms of certain Cantemir's predecessors (fig. 8 and 10), type of marshaling of which the fig. 9 reveals the principles and the remote prototype of which, could be the Moldavian seal (1600) of Michael the Brave (fig. 11).

After the grant of the Russian blazon, Demetrius Cantemir increased his assumption arms with the Russian Imperial Eagle conceded by the Czar (fig. 12) and continued to use them (1722). The author sees in this fact the heraldic proof of the vigour of Roumanian roots of thoughts and feelings, which nothing could alter the original substance, any would had been the cultural and political senses of Demetrius Cantemir's last years of life.

In the introduction of the study, have to be found certain precisions on the title of Most Serene Highness which enjoyed at this epoch (as a Russian Prince) the favourite partner of Peter the Great, A. D. Mentchikof only; other precisions refer to the use in Russia of Roumanian Princes' title of *Gospodar* (Ruler), which was formerly borne, before the one of Czar, by the first princes of unified Russia. The author tries to explain in a foot-note, the strange formula of *Prince of the Holly Russian Empire* (which reappears in the legend of Demetrius Cantemir's portraits) as due to a defective interpretation of a Russian abbreviation. The correct translation would have been *Most Serene Prince of the Russian Empire*.

The presence of the aurochs' head cabossed (Moldavia's emblem) in certain coats of arms granted in Russia to Demetrius Cantemir's ancient subjects, is interpreted as an *indirect* concession of arms. It would be the question of a charge which doesn't proceed from the own heraldic patrimony of the Sovereign which confers arms (the Russian Czar) but from the patrimony of a third one (the former Prince of Moldavia).

The author sees in the fact the heraldic expression of the special rule of beneficiaries, which were not but indirectly (by the intermediate of their natural Sovereign) and due to incidental circumstances (their refuge in Russia) subjects of the Russian Czar.

CANTEMIREȘTII

Eseu genealogic

ȘTEFAN S. GOROVEN

Cu toată importanța excepțională pe care neamul Cantemireștilor o prezintă pentru istoria noastră, datorită celui mai ilustru vlăstar al său, genealogia acestei familii nu a preocupat prea mult pe cercetătorii noștri. Firește, toți cei care au scris despre prințul academician s-au ocupat, în treacăt, și de strămoșii săi, bazându-se, însă, mai mult pe datele din *Vita Constantini Cantemyrii*, față de care cei mai mulți au adoptat o poziție rezervată. Lucru firesc, dacă avem în vedere că această lucrare, scrisă pe la 1716¹, în pribegie, unde „autorul de memorii istorice (...) n-avea izvoare scrise cari să-l călăuzească neconținut în înșirarea depărtatelor amintiri din tinereță”², sau — ca să folosim un titlu consacrat — „auzite de la alții”, e plină de știri eronate uneori, confuze cel mai adesea și aproape întodeauna foarte greu de controlat. Această situație specială se datorește pierderii vechilor documente ale Cantemireștilor; astfel, o parte dintre ele — cele ale moșilor părintești — le va fi luat Dimitrie Cantemir în Rusia, așa explicându-se faptul că, pentru moșia de origină, Siliștenii, cel mai vechi document existent e din 2 septembrie 1641³; altă parte a documentelor — cele care priveau moșiile rămase în stăpânirea urmașilor din țară — au ars la mănăstirea Mera, ctitoria familiei, „la vremea cătanelor”⁴, adică la 1716, și la biserica Dancu din Iași, la 24 septembrie 1766⁵. Puținele acte rămase, din întâmplare, cel mai adesea în copii păstrate în alte arhive decât ale urmașilor, au fost folosite de Gh. Ghibănescu⁶. Singurul care s-a încumetat ca, pe baza documentelor existente și supunând *Vita Constantini Cantemyrii* unei analize severe și prudente, să dea un

¹ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, București, 1958, p. 196.

² N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1969, p. 244.

³ Gh. Ghibănescu, *Sudete și izvoade*, vol. VII, p. XVIII (citât în continuare : *Surete*).

⁴ I. Antonovici, *Documente birlădene*, IV, p. 341.

⁵ „Ioan Neculce”. *Buletinul Muzeului Municipal Iași*, IV, p. 321.

⁶ Gh. Ghibănescu, *Istoria unei moșii*, în „*Arhiva*”, I, 1889; același, *Cantemireștii și Cuzeștii*, în „*Arhiva*”, XXII, 1911.

studiu despre neamul lui Dimitrie Cantemir a fost Sever Zotta⁷. De aproape o jumătate de secol, acest studiu — model al genului la vremea sa — a rămas singura încercare de lămurire a ascendenței lui Dimitrie Cantemir. Mergînd pe urmele acestui atît de merituos înaintaș în genealogia moldovenească, am consacrat Cantemireștilor o parte a cercetărilor noastre, adîncind unele din ipotezele formulate de Sever Zotta, lămurind unele chestiuni lăsate de el în suspensie și căutînd, mai ales, știri despre toți cei care i-au fost *rude și strămoși* ilustrului voievod, fie dinspre tată, fie dinspre mamă. Și, deși aceste cercetări sînt departe de a fi încheiate — în genealogia românească, ele nu se încheie, de altfel, nici într-o viață de om... — am socotit utilă publicarea primelor rezultate, în speranța că ele vor folosi, poate, biografilor lui Cantemir, dar mai ales în dorința ca studiul de față să constituie un îndemn adresat tuturor celor care pot aduce încă alte lămuriri la deslușirea ascendenței lui Dimitrie Cantemir.

I. RĂZEȘII SILIȘTENI PÎNĂ LA CANTEMIR.

„...în paterno pago, Silistenii dicto“...

În *Vita Constantini Cantemyrii*, fiul său dă următoarea spiță a răzeșilor din Silișteni :

Teodor I — Grigore — Ivan — Vasile — Nistor I — Teodor II —
 (1435—1500) (1485—1530) (1495—1560) (1525—1590) (1555—1620) (1585—1650)

Cantemir (n. 1612) și Nistor II (n. 1671)⁸.
 (1615—1680)

Așa cum remarca și Sever Zotta⁹, bazîndu-ne pe revenirea prenumelui Nistor, nu am avea motive să ne îndoim de autenticitatea spiței începînd cu Nistor I, cu atît mai mult cu cît tatăl lui Cantemir avea prenumele indicat de nepotul său : pomelnicul de la Bisericiani ni-l dă sub forma *Tudor*¹⁰.

Aplicînd acestei spițe regula generațiilor genealogice¹¹ (socotite la un interval de 30 de ani și cu o durată de 65 de ani), și pornind în sens invers, de la Cantemir, care aparține generației 1615—1680, constatăm că Teodor I a trăit pe la 1435—1500. Ori, la această vreme, e atestat documentar *Pătru Silișteanul*, care, la 15 octombrie 1491, a

⁷ Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, în „Revista Arhivelor“, 1/I, 1924, pp. 61—72 ; 2/I, 1925, pp. 204—209 ; 3/I, 1926, pp. 316—327 ; reluat în „Ioan Neculce“. *Buletinul Muzeului Municipal Iași*, VIII, 1929, pp. 205—214 ; 1/IX, 1931, p. 1—40. Folosim versiunea a doua, în extrasul purtînd anul 1931.

⁸ Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, București 1960 (în românește de Radu Albala), p. 1 ; cifrele din paranteze reprezintă răstimpul generației genealogice.

⁹ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 3.

¹⁰ Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericiani*, în „Romanoslavica“, XIV, 1967, p. 437.

¹¹ V. comunicarea noastră *Cu privire la metodologia cercetărilor de genealogie medievală moldovenească*, în „Revista Arhivelor“, an. L, vol. XXXV, nr. 2, 1973, p. 285—291.

cumpărat satul Mănești, cu o mănăstire, „la obîrșia Ialanului“. Acest strămoș¹², „uitat“ de Dimitrie Cantemir, a întemeiat un domeniu compus din cîteva sate învecinate, el însuși descălecînd satul, numit mai apoi Silișteni, tot pe valea Ialanului, leagănul Cantemireștilor. „Astăzi cel dintîi sat ce-l udă Elanul e *Urlați* (...). La un km mai sus de Urlați, se deschid două văi: una pe dreapta, valea Recei, îngustă și păduroasă, alta spre stînga, dinspre *Grumezoaia*, valea Elanului, care duce la fundul văii Elanului. (...). Din pîntecele acestor dealuri păduroase, care trebuie să cuprindă cîteva mii de ha de pădure, izvorăsc 3 ape: *Drislavețul*, pe care e așezat Hușii, cu direcțiunea de la N-VV spre S-EE; *Sărata*, cu direcția de la NN-V spre SS-E și *Elanul*, cu direcția de la N (la) S“¹³. Aceste elemente de topografie istorică, furnizate de un cunoscător autorizat al vechiului ținut Fălciu — Gh. Ghibănescu — vor ajuta la înțelegerea celor ce urmează, căci, pe o rază „de 6—7 km de la Urlați în sus, spre obîrșia Elanului, au stătut, din vechi, 3 așezări de sate: *Măneștii*, *Plăvășeștii* și *Siliștenii*, toate azi dispărute“¹⁴. În adevăr, uricul din 1491 arată că Măneștii erau așezați chiar la izvor: „la obîrșia Elanului“¹⁵, ca și Siliștenii¹⁶, care, pe vremea lui Cantemir, ajunsese să fie împărțit „în trei bătrîni“: Ion Morariu, Petea și — firește — *Pătru Silișteanul*¹⁷. Mănăstirea lui Man din Mănești a devenit, probabil „mănăstirea pârintească numită Urlați“¹⁸, în jurul căreia, timp de două secole, Siliștenii s-au îngropat ca „în cimitirul strămoșilor“¹⁹. Acesta a fost nucleul de la care va porni și viitorul domn în alcătuirea marelui său domeniu fălcian: răzeș în Silișteni, el a putut cumpăra întîi satele învecinate, pe urmă cele mai îndepărtate, mai ales după urcarea sa pe tronul țării.

Urmașii lui Pătru Silișteanu îi aflăm spre mijlocul veacului al XVI-lea. Un *Fetion Silișteanul* slujise „cu credință“ pe Ștefăniță vodă (1517—1527), primind de la acesta — *ocină și vislujenie* — jumătate din satul Pârtești, unde a fost Petru Pârtea, *la gura Săratei*²⁰. Aparținerea lui Fetion Silișteanul la neamul întemeiat de Pătru Silișteanul o probează nu numai numele, ci și situarea geografică a satului „la gura Săratei“, pîriu al cărui izvor — cum am văzut mai sus — e lîngă al Elanului, ceea ce înseamnă că satul Pârtești era foarte apropiat de celelalte sate ale Siliștenilor. Fetion călugărindu-se sub numele *Tudor* — *identic cu al tatălui lui Cantemir vodă!* — și neavînd copii, și-a vîndut, la 1531, jumătatea de sat fraților săi. *Dan și Furdui Silișteanul*²¹. La rîndul său, acesta din urmă, și-a vîndut partea sa din

¹² *Documente privind istoria României* (în continuare: *D.I.R.*; toate volumele citate sînt din seria A, Moldova), 2/XV, nr. 148, p. 162.

¹³ *Surete*, VII, p. XII (subl. n.).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *D.I.R.*, cit., nr. 62, p. 61.

¹⁶ *Surete*, VII, p. XX.

¹⁷ Gh. Ghibănescu, *Din traista cu vorbe*, Iași 1906, p. 392; *Surete*, VII, p. XXI.

¹⁸ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 2; cf. N. Grigoraș, *Primele mănăstiri și biserici moldovenesti*, în „Studii și cercetări istorice“, vol. XX, Iași, 1947, p. 126.

¹⁹ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 2.

²⁰ *D.I.R.*, 1/XVI, nr. 299, p. 333.

²¹ *Ibidem*.

Pârtești — „jumătate din jumătatea de jos“ — la 30 aprilie 1555²². Aproape un veac mai târziu, la 12 aprilie 1646, se amintește că Racoviță Cehan a cumpărat $1/6$ din Pârtești de la Anesia și fiica ei Varvara, *nepoatele Silișteanului*²³, personaj care nu poate fi decât Dan Silișteanul.

Am arătat mai sus că spița alcătuită de Dimitrie Cantemir la 1716 cuprinde un *Iban*, trăitor pe la 1495—1560, al cărui nume a fost tradus *Ivan*. Dar, textul inițial fiind scris în latină, cu toate numele adaptate formelor acestei limbi — Theodorus, Gregorius, Basilius etc — e foarte greu de crezut că autorul va fi redat în formă slavă tocmai numele acestui străbun. Ni se pare că sintem foarte aproape de adevăr presupunând că *Iban* este o formă coruptă — din acelea cu care, alături de confuzii și erori cronologice, copiii ulteriori au împănât așa de bine cartea întreagă pentru *Dan*. Acesta este după părerea noastră, *al doilea strămoș cunoscut* al lui Dimitrie Cantemir, pe linie paternă.

Cît privește strămoșul cu care voievodul pare că se mîndrea cel mai mult — „Teodor Cantemir“, pîrcălabul de Chilia — fie-ne îngăduită o remarcă : Dimitrie Cantemir citează un document din anul 6951, de la „domnitorul Ștefan“²⁴, pe care-l confundă (din neatenție sau voit) cu Ștefan cel Mare. *Dar veleatul 6951 corespunde anului 1443, cînd realmente domnea un Ștefan — Ștefan al II-lea (1442—1447) — iar lista pîrcălabilor de Chilia nu conține nici un nume înainte de 1465*²⁵. Cine știe ce document din 1443 o fi avut sub ochi Dimitrie Cantemir cînd a scris pasajul respectiv, întărit și în *Descrierea Moldovei*, prin publicarea unui act, care, așa cum e redat, e o plăsmuire evidentă. Încă o dată : cine știe ? ! . . .

O dată fixate jaloanele Pătru — Dan — Nistor I. să ne ocupăm de *Tudor Silișteanul* și familia sa. După spusele nepotului său — născut, însă, la aproape cinci decenii după moartea lui — Tudor a fost căsătorit de două ori : prima lui soție — singura cunoscută documentar, de altfel — mama lui Cantemir, era dintr-un neam de răzeși de pe aceeași vale a Elanului, și care descindea ea însăși dintr-o spiță a Siliștenilor²⁶ ; se numea *Maria* și a avut doi copii : pe *Macrina* monahia — al cărei nume îl găsim și în pomelnicul Bisericanilor²⁷ — și pe *Cantemir* ; după moartea sa, în mai 1613 — „șase luni după nașterea lui Constantin“, recte Cantemir — Tudor s-a recăsătorit, cu o femeie rămasă necunoscută, mama lui *Nistor II*. Acesta, născut la 1617 — „mai tînăr cu cinci ani“ — ar fi murit, zice D. Cantemir, la 48 de

²² D. I. R., 2/XVI, nr. 74, p. 81

²³ *Surete*, VIII, p. 296.

²⁴ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 1.

²⁵ N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1384—1711)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“ Iași. VIII, 1971, p. 407 ; un pîrcălab *nenumit* la 1446, deci tot sub Ștefan II.

²⁶ Gh. Ghibănescu, *Un izvod genealogic al răzeșilor din Silișteni, înrudiți cu Cantemireștii*, în „Arhiva Genealogică“, II, 1913, p. 76—80 ; deși foarte confuz — cu toate spițele răzeșești — izvodul are elemente controlabile : Romașco, e pomenit la 1641, iar doi fii și ginerele — la 1690 (*Surete*, VI*, p. XXII, nota 1).

²⁷ *Romanoslavica*, XIV, p. 437.

ani²⁸, adică la 1665, ceea ce nu poate fi adevărat, pentru următoarele motive :

a) câteva rinduri mai sus, se spune că Macrina „a fost astrucată ou cînste de frații ei, Cantemir și Nistor“²⁹, în anul 1677 ;

b) Nistor a fost „ferecat vreme de un an de zile în închisori, de către domnul Moldovei Dimitrie Cantacuzino, din pricina fugii frăține-său Constantin, în Țara Românească“³⁰ ; ori, această nouă domnie a lui Dimitrie Cantacuzino se plasează în intervalul ianuarie 1684—iunie 1685, iar Cantemir a fugit în 1684³¹.

Rezultă că Nistor a murit în 1685, puțin înainte de urcarea pe tron a fratelui său, în vîrstă de 68 de ani. și nu 48, cifră care este tot vreo greșeală de-a copiștilor.

După mărturia fiului său, viitorul domn Constantin Cantemir s-a născut la Silișteni, la 8 noiembrie 1612³² ; nu avem motive să ne îndoim de această dată : la 1685, Neculce îl arată „om bătrîn, ca de șaptezăci de ani“³³ ; dar însuși numele lui arată că s-a născut la 1612, anul venirii în Moldova — ca participant la bătălia de la Cornul lui Sas (iulie 1612) — a cunoscutei căpetenii tătare Cantemir Mirzacul.

Toate informațiile care urmează în cuprinsul cărții, autorul le știa, desigur, chiar din gura tatălui său, care i le va fi povestit, în acele nopți geroase, petrecute la gura sobei, în palatul din Iași, cînd fiul îi tălmăcea înțelesul pildelor religioase. Cantemir a rămas orfan la vîrsta de 15 ani, tatăl său Tudor murind într-o încăerare produsă de vreo incursiune tătărească din Bugeac — cum trebuie să fi fost foarte multe în acel marginaș ținut fâlcian — și nu numai de cînd într-o mare năvălire a hanului însuși, care s-a produs la 1624³⁴. Sever Zotta a arătat, încă din 1924, că, în textul care relatează moartea lui Tudor, copiștii au făcut o greșeală, punînd „anul Domnului 1627“ ca an al morții lui Nistor, cînd, în realitate, el se referă la Tudor !³⁵ Ediția din 1924 a *Vieții lui Constantin Cantemir* în românește, cea din 1943, ca și traducerea, din 1960, a lui Radu Albala, păstrează în chip straniu această inadvertență, care nu putea să existe în original. Socotim că ar fi mult mai bine ca, menționîndu-se intervenția editorului, să se corecteze fraza în sensul indicat de Sever Zotta : „În anul Domnului 1627, cînd au năvălit tătarii din Crîm și din Buceag...“.

După această întîmplare, a urmat, pentru Cantemir, „pierderea desăvîrșită a stăpînirilor sale“ — după traducerea lui N. Iorga³⁶ — „cumplîta pustiire a moșiilor sale“ — după traducerea lui Radu Albala³⁷ — ceea ce, în treacăt fie zis, nu e tocmai totuna. Ceea ce e sigur, e că frații și-au vîndut o parte din ocini ; un document din 1641 men-

²⁸ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 2.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 48 și urm.

³² *Ibidem*, p. 1.

³³ Ioan Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. II, București, 1959, p. 87.

³⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 242.

³⁵ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 3.

³⁶ Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin-Vodă Cantemir*, traducere românească de N. Iorga, Craiova 1943, p. 22 (subl. n.).

³⁷ Ediția R. Albala, p. 3 (subl. n.).

ționează că „*fiii Silișteanului din Bîrlad*“ au vîndut satul Silișteni lui Petre Cehan³⁸; acesta din urmă moare între 10 aprilie 1628³⁹ și 28 noiembrie 1630⁴⁰, ceea ce confirmă, indirect, moartea anterioară a lui Tudor Silișteanul. Că nu a fost vîndut *tot* satul cu acest prilej, ci numai unele părți din bătrînul Pătru Silișteanul, o arată și faptul că fiul lui Petre Cehan, viitorul mare logofăt Racoviță Cehan (+ 15 decembrie 1664) a cumpărat și el 16 Silișteni, de la șapte răzeși de acolo, o dată cu 16 Pârtești pe Sărata de la nepoatele lui [Dan]⁴¹ Silișteanul⁴². Aceste cumpărături succesive ale Cehanilor de la neamul Siliștenilor ar putea arăta, cum a presupus și Sever Zotta⁴³, o anume înrudire, deocamdată neidentificată.

II. CANTEMIR; CARIERA; PRIMELE DOUĂ CĂSĂTORII.

„...om de țeară, moldovan drept...”

a) Pînă la 1664, *cariera lui Cantemir Silișteanul* se poate urmări doar pe baza celor scrise de fiul său, care ne relatează că la 15 ani, adică în 1627, Cantemir a plecat în Polonia, într-o vreme cînd „între leși și suedezi se purta neconținut război”⁴⁴. Așa trebuie să fie, căci pacea s-a încheiat abia la 16 septembrie 1629, la Altmärk. Firește, pe atunci nu domnea Jan-Kasimir, care ajunge pe tron abia la 1648. Dimitrie Cantemir mai spune că tatăl său „a obținut sarcina de căpitan peste o mie de ostași de armătură ușoară”⁴⁵; *la 15 ani nu putea obține această slujbă*; dar biograful adaugă amănuntul că viteazul ostaș și-a păstrat funcția *timp de 17 ani*⁴⁶. Avînd în vedere că el s-a întors în țară la 1660, cum vom arăta mai jos, credem că *răstimpul de 17 ani reprezintă perioada 1643—1660*; aceasta înseamnă că a obținut respectiva funcție militară *la 31 de ani*, ceea ce e cu mult mai plauzibil. În 1655 a izbucnit un nou război polono-suedez, în timpul căruia Cantemir a săvîrșit „multe isprăvi strălucite și vitejești”⁴⁷; apoi, „împăcîndu-se în sfîrșit lucrurile între leși și suedezi”⁴⁸ prin pacea de la Oliva (3 mai 1660), Cantemir a pornit spre țară.

Terminînd acest capitol din viața lui Cantemir, fiul biograf repetă că tatăl său a slujit în oastea polonă 17 ani. E foarte probabil că unul din copiștii manuscrisului, a făcut *el* socoteala 1627 + 17 = 1644. fixînd astfel acest an pentru întoarcerea lui Cantemir, căci, altfel, e imposibil să fi pus Dimitrie Cantemir *însuși* această dată: el, istoricul țării sale, nu putea să fixeze domnia lui Grigorașcu Ghica la 1644;

³⁸ *Surete*, VIII, p. 286.

³⁹ *Catalogul documentelor moldovenești (C. D. M.)*, II, 1959 nr. 415, p. 98.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 609, p. 138; v. și General M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Fișe nominale și fotografii*, București, 1942, p. 4—5.

⁴¹ V. mai sus.

⁴² *Surete*, VIII, p. 296.

⁴³ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 4.

⁴⁴ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, (ed. Albala), p. 3.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 5.

⁴⁸ *Ibidem*.

de altfel, din filele următoare ale cărții reiese că *acolo unde nu cunoștea anul precis, D. Cantemir lăsa locul gol*. Ne aflăm, deci, iarăși în fața unei evidente erori care trebuie corectată de editori.

Miron Costin ne spune că, în bătălia de la Florești (22 mai 1660), dintre Gheorghe Rákóczi II și turci, a participat și „Cantemir, pre atunci ceauș la munteni”⁴⁹. În acest caz, înseamnă că, în adevăr, Cantemir s-a întors din Polonia la 1660 și a trecut în Țara Românească, dar la Constantin Șerban, nu la Grigore Ghica, a cărui domnie munteană începe abia în septembrie. *Ceauș spătăresc* până la 1664, ostașul care avea acum 52 de ani se întoarce în Moldova, unde domnea Istratie Dabija (septembrie 1661 — septembrie 1665), care-i încredințează *vornicia de Birlad*⁵⁰. Îl găsim în această funcțiune la 1 septembrie 1664⁵¹ — ceea ce arată că a revenit în Moldova în timpul verii, după ce, în toamna lui 1663, fusese în campania de la Leva⁵² — și la 12 martie 1667⁵³. Probabil în cursul anului 1668 a devenit *armaș*, prima mențiune cu acest titlu datînd din 29 ianuarie 1669⁵⁴ iar a doua din 21 iunie 1669⁵⁵; e posibil că a păstrat această funcție pînă la 1672, cînd, în urma înăbușirii revoltei lui Hîncu și Durac, a luat locul celui dintîi, ca *serdar*, și nu mare clucer, cum zice fiul său⁵⁶. Ca serdar, apare prima oară la 26 aprilie 1672⁵⁷ și apoi la 28 septembrie 1672⁵⁸; în anii următori, făcînd cumpărături sau primind danii, poartă același titlu. Biografia pretinde că, o dată cu urcarea lui Antonie Ruset în scaunul Moldovei, „Cantemir se lepădă de caftan și stătu fără dregătorie acasă la el, vreme de aproape doi ani”⁵⁹. În realitate, documente din 1676, 1677 și 1678⁶⁰ ni-l arată purtînd același titlu, fără obișnuita particulă *biv*, ca și în anii următori, pînă în noiembrie 1681⁶¹. În august 1682 era deja — abia acum! — *clucer*⁶². Cu acest titlu a plecat în pribegie, în Țara Românească, în iulie sau august 1683, „im-

⁴⁹ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. 1944, p. 217; și cronicarul muntean Radu Greceanu știa că bătrînul Cantemir a fost întîi „lefeciu, apoi și ceauș la steagul spătăresc alcea în țară” (N. Iorga, *op. cit.*, p. 248).

⁵⁰ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 14.

⁵¹ I. Antonovici, *Documente birlădene*, IV, p. 100.

⁵² Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 6.

⁵³ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 25.

⁵⁴ C. D. M., III, nr. 1726, p. 369.

⁵⁵ *Surete*, XXV (Kogălnicenii), p. CCXCVI; deasemeni, și la 8 iulie 1669 (*Ispisoace*, III, 2, p. 87. În documentul din 20 iulie 1669 (*ibidem*, p. 90), Cantemir e menționat *vornic de Birlad*, așa cum figura în documentul — cu o dată mai veche — prezentat atunci de Gavril Costache.

⁵⁶ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 17; dar e foarte posibil să fi devenit serdar în urma avansării lui Alexandru Buhuș ca mare hatman, înainte de noiembrie 1671 (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 358).

⁵⁷ Gh. Ghibănescu, *Istoria unei moșii*, în „Arhiva”, I, 1889, pp. 405—406.

⁵⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 355.

⁵⁹ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 24.

⁶⁰ *Cresterea colecțiunilor Academiei Române*, 1938—1942, p. 149—150 doc. din 1676—1677; N. Iorga, *op. cit.*, p. 356 (doc. din 18 martie 1678).

⁶¹ *Surete*, VII, p. 140; un document din 16 iunie 1681 vorbește de Cantemir *fost vornic* (C. D. M., IV, nr. 641, p. 156); o fi greșit datat? Totuși, o perioadă de întrerupere la serdărie a avut și Cantemir, dar nu în 1675—1678, ci în 1680—1681: un act din 13 octombrie 1680 (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 45) și alte două, din martie 1681 (C. D. M., IV, nr. 595—596, p. 147) îl arată *fost serdar*.

⁶² C.D.M., IV, nr. 740, p. 176.

preună cu mulți alți boieri⁶³, și tot acesta e titlul pe care ni-l dau Ilie Moțoc și Savin Zmuncilă în celebra lor scrisoare din 28 noiembrie 1683, către „cinstiții frații noștri, *Cantemir clucerul* și alți boieri pribegi⁶⁴”.

În noua sa domnie (ianuarie 1684—iunie 1685), Dumitrașco Cantacuzino s-a arătat și mai vrășmaș lui Cantemir, fiind acum ațîțat și de intriganți. Simțindu-și viața în pericol, Cantemir a pribegit din nou — în vara lui 1684, pare-se — în Țara Românească, la Șerban Cantacuzino, care încă din anul precedent îi promisese sprijinul pentru domnie.

La 15 iunie 1685, Cantemir Silișteanul devenea domn al Moldovei, sub numele de Constantin vodă; de aici încolo, biografia sa este o pagină — nu dintre cele mai curate... — din istoria țării.

Prin urmare, cariera sa⁶⁵ e următoarea: *mercenar în oastea polonă*: 1627—1660 (*comandant de unitate*: 1643—1660); *ceauș spătaresc* în Țara Românească: 1660—1664; *vornic de Bîrlad*: 1664—1668; *armaș*: 1668—1672; *serdar*: 1672—1681; *mare clucer*: 1681—1684; *voievod al Moldovei*: 1685—1693.

b) „În anul 1646, în vîrstă de treizeci și patru de ani, [Cantemir] își luă, silit de vodă [Grigore Ghica], cea dintîi soție, pe Anastasia — nepoată de văr după tată a însuși domnitorului — care, după patruzeci de zile de căsătorie, se prăpădi de o boală molipsitoare⁶⁶. Anul e inexact, fiind, desigur, o „completare” a copiștilor; nu putea să dea aceste amănunte Dimitrie Cantemir, care știa că la 1646 tatăl său era în Polonia și că nici nu începuse războiul polono-suedez în care acesta se ilustrase (1655—1660). De altfel, intercalarea pasajului nu lasă nici o îndoială asupra faptului că e vorba de anul 1664, înainte de 1 septembrie, cînd Cantemir se afla, cum am arătat, în Moldova. Pasajul poate fi, deci, restabilit, astfel: „În anul 1664, își luă, silit de vodă, cea dintîi soție, în vîrstă de 34 de ani, pe Anastasia...”⁶⁷; dacă nu cumva precizarea vîrstei e ulterioară comiterii, greșelii de an, căci, la 1646, Cantemir avea, firește, 34 de ani.

Dar, chiar și așa restabilită informația, căsătoria lui Cantemir cu o nepoată a lui Grigore Ghica ni se pare imposibilă: dacă Gheorghe Ghica, tatăl lui Grigore, se născuse pe la 1598⁶⁸, iar Grigore însuși se căsătorise pe la 1657⁶⁹, înseamnă că se născuse pe la 1630; o nepoată de văr nu se putea naște, la rîndu-i, decît pe la 1660. Nu se căsătorea un om de 52 de ani, cu o copilă de 4—5 ani! Însă, dacă socotim rudenția afirmată ca reflectînd o realitate, e vorba, mai degrabă și mai sigur, de o vară a lui Grigore Ghica. În adevăr, exista

⁶³ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 34.

⁶⁴ N. Iorga, *Scrisori de boieri*, 1912, p. 92—93.

⁶⁵ Puțin diferită de cea prezentată de N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 367.

⁶⁶ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 9.

⁶⁷ Andrei Veress, *Pribegia lui Gligorașcu vodă prin Ungaria și aiurea*, în „A.R.M.S.I.”, s. III, t. II, m. 7 (1924), p. 1, nota 2: în 1658 avea 60 de ani.

⁶⁸ L-a însoțit Gheorghe Ștefan vodă în timpul domniei sale (1653—1658), „cu nepoată-sa, fata Sturdzii visternicului”, făcîndu-l agă (Miron Costin, *op. cit.*, p. 192); prima mențiune cu acest titlu e din decembrie 1657 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 403), ceea ce înseamnă că în acel an s-a făcut căsătoria.

obiceiul de a desemna verii după înrudirea față de părinți, și acest mod de a preciza înrudirile — pe care-l vom ilustra cîndva cu mai multe exemple — îngreunează considerabil cercetările genealogice. De altfel, vom constata ceva mai încolo că Dimitrie Cantemir însuși folosește acești termeni cînd scrie despre mama sa.

Avînd în vedere aceste amănunte, prima soție a lui Cantemir — dacă a existat — era o vară ori de-a lui Grigore Ghica, ori de-a soției sale, Maria Sturza. În primul caz, trebuie ținut seama că bătrînul Ghica avusese de soție și pe o anume Smaranda, fata unui Stamate din Broșteni (Dorohoi)⁶⁹. A doua variantă, bănuită și de Sever Zotta⁷⁰, nu ni se pare posibilă, întrucît în primul rînd rudele Mariei Sturza sînt îndeajuns de bine cunoscute⁷¹, iar în al doilea rînd biografia precizează că înrudirea era după tată, nu după soție.

Un genealogist din veacul trecut, Costache Tufescu, a crezut că poate da, în spițele sale⁷² — extrem de interesante, de altfel — unele amănunte despre „ce al doile fîmîi a D(omnului) Cantimir“, afirmînd că era fiica hatmanului Mihu⁷³; dar acesta este *Miho Racotă*, hatman în Moldova la 1616—1618⁷⁴, fratele celebrului aga Leca. O înrudire a acestora cu Ghiculeștii nu ne e, personal, cunoscută, dar această posibilitate nu trebuie cu totul exclusă din perspectiva viitoarelor cercetări, dacă ținem seama de faptul că Racoteștii erau, ca și Ghiculeștii, *albanezi de origine*, din același flux, probabil, din care făcuse parte și aga Neculai Coci, tatăl lui Vasile Lupu⁷⁵.

c) „În anul... [Cantemir] își ia de soție pe o fată din neamul boieresc al Găneștilor, Ruxandra, care rămăsese singură din tot neamul ei; (...) ea a trăit numai trei ani, și dintr-însa s-a născut Ruxandra, cea dintîi fiică a lui“⁷⁶.

Data acestei căsătorii se poate ușor determina: este anul 1665, înainte morții lui Dabija vodă (11 septembrie 1665); în schimb, încercările mai vechi de a identifica pe „Ruxandra Gane“ au rămas in-

⁶⁹ C.D.M., III, nr. 1683, p. 360; C.D.M., IV, nr. 526, p. 133; *Creșterea colecțiilor Academiei Române*, VII—XII, 1916, p. 90; despre această căsătorie și urmașii rezultați din ea, așteptăm publicarea studiului redactat de Paul Cernovodeanu.

⁷⁰ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 4.

⁷¹ Ștefan S. Gorovei, *Inrudirile cronicarului Grigore Ureche* (în curs de publicare).

⁷² Comentate întîi de Sever Zotta, *O colecție veche de spițe de neam*, în „Revista istorică“, 1—3/XIII, 10—12/XIII, 1927, 4—6 XIV, 1928; publicate de G. Bezviconi, în revista „Din trecutul nostru“, nr. 17—20, 1935; unele considerații pe marginea lor a făcut, recent, profesorul C. Cihodaru, *Originea spătarului Neculai Milescu*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ din Iași, secț. III, a. istorie, t. XVII, anul 1971, fasc. 2, p. 157—160.

⁷³ Sever Zotta *op. cit.*, în „Revista istorică“, 1—3/XIII, 1927, p. 46; Tufescu credea că era a doua soție, după prima din Țara Românească.

⁷⁴ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 233.

⁷⁵ Astfel, e deosebit de sugestiv faptul că mama lui Miho Racotă se numea Cerafa (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 80), ca și una din verele primare ale lui Vasile Lupu (*ibidem*, p. 410). Grupul acesta de albanezi ar trebui studiat amănunțit.

⁷⁶ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 15.

fructuoase, cu toate cercetările întreprinse de Gh. Ghibănescu⁷⁷ și C. Gane⁷⁸. Dar acum, știind că manuscrisul biografiei conține atâtea greșeli de transcriere, ne putem întreba dacă „ganestiorum“, care a ajuns pînă la noi, reprezintă notația autorului sau e o deformare.

Întimplător, am reușit s-o identificăm pe această pretinsă „Ruxandra Gane“⁷⁹, grație unui document publicat de I. Antonovici. Acest document, din 8 iulie 1737, este o poruncă a lui Grigore vodă Ghica către Vasile Sturza biv vel stolnic, în pricina iscată între postelnicul Ion Ursuleț și stolnicul Ion Bogdan pentru satul Ceucanii de la Tutova, „zicînd Ursuleț postelnicul că acel sat Ceucanii iaste giu-mătate a lui, de pe moșul său Iordachi, ce-au fost frate cu Băia, moașe stolnecului Bogdan“⁸⁰.

Stolnicul Ion Bogdan era fiul hatmanului Lupu Bogdan, născut în 1662⁸¹ și căsătorit în 1683 cu Ruxandra, fata lui Cantemir. Prin urmare, „Băia, moașe stolnecului Bogdan“ nu este alta decît mama Ruxandrei Cantemir. La 7 iunie 1662, „Iordachie și cu soru-mea Băia, feciorii lui Constantin, nepoții Savei de Ceucani, vindeau 1/2 din Strimba“⁸².

Aceste două documente rezolvă o mulțime de chestiuni.

În primul rînd, familia celei de-a doua soții a lui Cantemir nu mai e o enigmă: Sava din Ceucani e menționat la 1627⁸³ și la 1632⁸⁴; era, probabil — ca și Nicoară spătarul din Ceucani, menționat la 1624⁸⁵ — un urmaș al lui Lazor pitarul, care, la 16 aprilie 1558, a primit întărire domnească pentru satul Ceucani și siliștea Divițeni⁸⁶. „Constantin ot Ciocani“, fiul lui Sava, trăitor pe la 1645, a fost căsătorit cu Anisia, fiica paharnicului Dabița Nădăbaico și a Paraschivei Cirstea Ghenovici⁸⁷. Iar „Iordache ot Ciocani“ este acel misterios „frate“ — cumnat, deci — al lui Cantemir, pomenit la 1673⁸⁸. Între cei de la care a făcut cumpărături Gavrilă Costache, ascendentul Costăcheștilor, se află și Constantin cu soția sa Anisia și copiii Iordache și Maria⁸⁹; e firesc, întrucît Anisia era vară primară cu mama lui Gavrilă Costache, Tofana, fata lui Vasile Bujoreanu, ginere, și acesta — ca și Dabița

⁷⁷ Gh. Ghibănescu, *Spița familiei Gane*, în „Ioan Neculce“. Buletinul Muzeului municipal Iași, III.

⁷⁸ C. Gane, *Pe aripa vremii*, București, 1923.

⁷⁹ Paralel și independent, la aceeași identificare a ajuns și dl. Em. Bogdan (Franța); cf. scrisorile d-sale din 4.VI. și 9.VII. 1969.

⁸⁰ I. Antonovici, *Documente birlădene*, IV, p. 340; v. și p. 342: „a lui Iordache și a surori-sa, a Băiei“.

⁸¹ La 1679, avea 17 ani (Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 26).

⁸² I. Antonovici, *op. cit.*, p. 98.

⁸³ C.D.M., II, nr. 204, p. 58; v. și nr. 1038, p. 219—229.

⁸⁴ I. Antonovici, *op. cit.*, p. 338.

⁸⁵ C.D.M., II, nr. 204, p. 58; v. și nr. 1038, pp. 219—229.

⁸⁶ D.I.R., 2/XVI, nr. 107, p. 116—117.

⁸⁷ Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, p. 13, coroborat cu o însemnare din „Ioan Neculce“. Buletinul Muzeului Municipal Iași, IV, p. 216; vezi nota 89.

⁸⁸ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 12.

⁸⁹ „Ioan Neculce“. Buletinul Muzeului Municipal Iași, IV, p. 216: „nepoții lui Cirstea vorricul cel mare: Costantin și Anisiica fii, Iordache și Maria, nepoți“.

Nădăbaico — al vornicului Cirstea Ghenovici. Deci, în al doilea rînd, se lămurește „frăția“ dintre Iordache și Cantemir, discutată cîndva de Zotta : Cantemir a fost soțul *Mariei*, zisă *Băia*, sora lui Iordache.

În al treilea rînd, dispăre acea enigmatică *Cubăe*, introdusă în istoriografia noastră de către marele genealogist I. Tanoviceanu, la 1910⁹⁰; acest straniu nume provine dintr-o lectură greșită a documentului din 1717, în care se spune : cu jupîneasa lui Cantemir, cu *Băia*. Un caz similar am întîlnit la Potomir Costin, a cărui soție, Nastasia Drăceoia (Dracea), devenise, într-un document, ...*Cudrăceoia* !

În al patrulea rînd, tot procesul pentru Ceucani — proces a cărui neașteptată victimă îndepărtată a fost... Miron Costin⁹¹ — se limpezește cît se poate de bine. La 29 august 1673, Eremia, fiul lui Anton pitarul, și-a lăsat părțile sale de moșii — între care un bătrîn la Ceucani⁹² — lui Enache clucerul⁹³, nepotul de frate al lui Istratie vodă Dabija. Cantemir s-a supărat că nu i-a lăsat *lui* această moștenire, ca rudă mai apropiată, căci răposata lui soție fusese *vară primară* cu Eremia, în timp ce Enache era *văr al doilea*⁹⁴. Cantemir și-a dat părțile sale din Ceucani, ca zestre, Ruxandrei, la căsătoria cu Lupu Bogdan ; acesta, după ce socrul său a ajuns domn, a făcut presiuni asupra fiului lui Enache — celebrul Ilie Țifescu, zis Frige-Vacă — pentru vînzarea părții moștenite la Ceucani. Înpăimîntat de amenințările ginerelui domnesc, i-a vîndut bătrînul de moșie în 1689, asigurîndu-se, însă, de scrisori tainice din partea logofătului Dubău și a boierilor că a vîndut cu sila⁹⁵; și, ca să se pună bine pe lîngă domn, a denunțat complotul de la Băcani, ceea ce a dus la decapitarea Costineștilor. Toate acestea au ieșit la iveală la 1717, cînd Ion Bogdan, stolnicul de la 1737, a pornit proces pentru Ceucani cu Gavril Țifescu ; după moartea acestuia, „mărul discordiei“ a intrat în stăpînirea mănăstirii Răchitoasa⁹⁶, ctitoria Țifescilor.

La 1675, „Iordachi snă Costantin ot Ciocani“ asistă și semnează la înfierea lui Antioch Cantemir de către Gheorghe Buga⁹⁷, în cuprinsul actului, e trecut „Iordache snă *Costantin Ceucanul*“. Acest nume ne dă de gîndit : oare nu cumva în textul lui Dimitrie Cantemir va fi fost „*czocanestiorum familia*“, devenit, prin corupere, datorită neatenției copiștilor, „*ganestiorum familia*“ ? Această conjectură ar fi al cincilea folos pe care l-am avea din identificarea „Ruxandrei Gane“ cu Maria (Băia) de Ceucani. Moșia Ceucani a rămas în stăpînirea familiei Bogdan pînă la hatmanul Constantin Bogdan-Paladi, mort în 1831⁹⁸.

Ce sînge și ce înrudiri aducea Maria de Ceucani ?

⁹⁰ I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Țifescu și omorirea lui Miron și Velișco Costin*, în „A.R.M.S.I.“, s. II, t. XXXII, nn. 9, 1910, p. 7.

⁹¹ Aceasta era concluzia lui I. Tanoviceanu.

⁹² I. Antonovici, *op. cit.*, p. 340.

⁹³ I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 5.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 7.

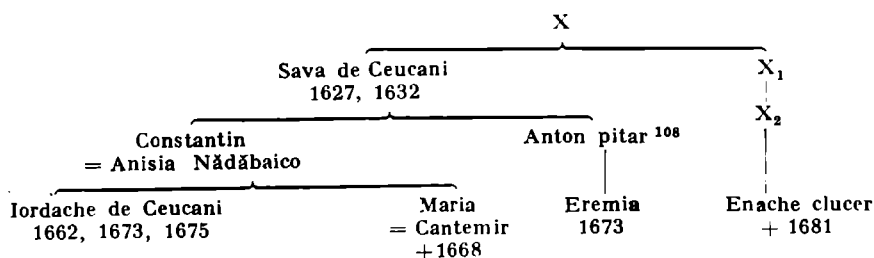
⁹⁵ *Ibidem*, p. 7—8.

⁹⁶ I. Antonovici, *op. cit.*, p. 340.

⁹⁷ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 16.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 7.

Dacă despre familia tatălui ei nu știm decît că descindea, poate, din Lazor pitarul de la 1558, în schimb, strămoșii mamei ei ne sînt bine cunoscuți. Ea aparține familiei Nădăbaico; tatăl ei, *Dabița ceașnicul*, era fiul vornicului *Lazăr Nădăbaico* și al *Nastasiei*; Lazăr Nădăbaico, om cu lungă carieră la răscrucea a două veacuri, era poate fiul, poate un nepot de frate al lui *Ion Nădăbaico*, mare vornic (1553—1558)⁹⁹. Mama Anisiei, *Schiva (Paraschiva)*, era fiica lui *Cîrstea Ghenovici*¹⁰⁰, boier al sfatului domnesc din 1588, mare vornic — succesor — în ambele „țări“, pînă la 1612; acesta era căsătorit cu *Anghelina*¹⁰¹, fata lui *Matei Crăciun*¹⁰², postelnic la 1561¹⁰³, mare vornic al Țării de Sus la 1569—1570, și a *Mariei*¹⁰⁴ (+ 1570), nepoată¹⁰⁵ a Anușcăi Fruntes de la 1542¹⁰⁶ (nepoată colaterală)¹⁰⁷. Dar nu e numai atît. Punînd în „ecuație“ datele genealogice furnizate de documentele prezentate pînă aici, obținem următoarea spiță, din a cărei analiză vom trage concluzii interesante.

În această spiță, X_2 ascunde pe unul din părinții lui Enache clucerul Eremia Cristian și Măricuța Dumitrașco Gheuca¹⁰⁹; ori, întrucît Gheuculeștii nu apar amestecați în procesele pentru Ceucani, X_2 nu poate fi decît *Eremia Cîrsitan*, fratele lui Istratie vodă Dabița¹¹⁰. Mai departe, X_1 ascunde pe unul din părinții lui Eremia și Istratie: aceștia se numeau Cîrsitan și Dragna¹¹¹; știind că primul era din

⁹⁹ Despre familiile desprinse din trunchiul Nădăbaico — studiul nostru: *Destinele unui neam* (ms).

¹⁰⁰ D.I.R., 4/XVI, nr. 181, p. 138.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² N. Iorga, *Considerațiuni istorice asupra documentelor prezentate de d. Marcu Beza*, în „A.R.M.S.I.“, s. III, t. XVII, m. 6, p. 3.

¹⁰³ *Inscripțiile medievale ale României*, I, București, 1965, p. 580.

¹⁰⁴ *Ibidem*; N. Iorga, *op. cit.*, p. 3.

¹⁰⁵ D.I.R., 4/XVI, nr. 201—202, p. 150—153.

¹⁰⁶ D.I.R., 1/XVI, nr. 370, p. 406.

¹⁰⁷ D.I.R., 4/XVI, nr. 228, p. 170: „cneaghina Fruntesoae nu a avut copii din trupul ei, ci numai nepoți“.

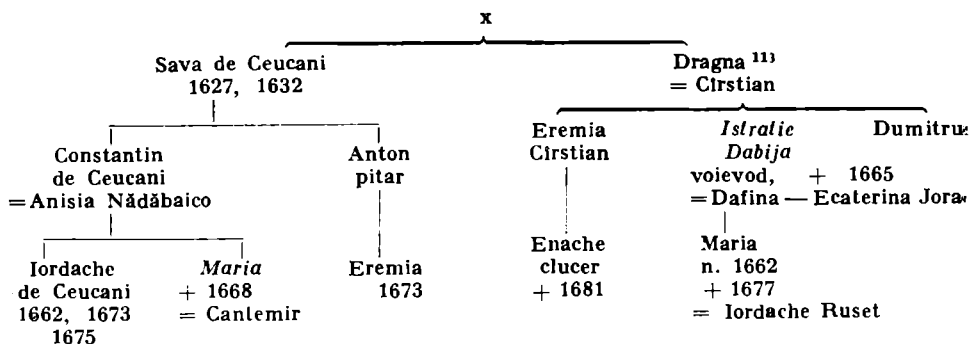
¹⁰⁸ Fiu sau ginere.

¹⁰⁹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 399.

¹¹⁰ I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 3.

¹¹¹ Cf. studiul nostru, *Destinele unui neam: familia Nădăbaico* (ms); numele apar și în pomelnicul mănăstirii Răchitoasa — I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 35; vezi și nota următoare.

Păunești ¹¹², putem presupune că X_1 este *Dragna*. Și atunci, reconstituim spița, cu oarecare aproximație, astfel :

Concluzia vine de la sine : *Maria-Băia* era o nepoată de văr primar a lui *Istratie vodă Dabija*, adică o *neptis ex patruiele*, ceea ce arată că nu e imposibil ca însoțirea ei cu Cantemir să se fi făcut chiar din voia domnitorului. Constatînd acestea, sîntem în drept să ne întrebăm : oare nu cumva Dimitrie Cantemir a făcut o confuzie între prima și a doua soție a tatălui său ? Sau în adevăr viteazul ostaș s-a căsătorit de fiecare dată cu rude ale domnitorilor ?

Așadar, a doua soție a lui Cantemir a fost *Maria*, din neamul *boiernășilor tutoveni de la Ceucani (Ciocani)*, nepoată de văr primar a voievodului *Istratie Dabija*. Chiar dacă nu era „singura din tot neamul ei“, cum pretinde biografia, ea a permis lui Cantemir să-și extindă proprietățile, trecînd din ținutul Fălciului în cel al Tutovei : de la rudele Mariei, a cumpărat părți în satele Mireni, Movileni (care, împreună cu Ciocanii, au făcut parte, mai tîrziu, din plasa Pereschivul ¹¹⁴ și Cicoveni ¹¹⁵).

În fine, nu putem încheia acest capitol fără să amintim că *Maria* figurează, ca soție a lui Cantemir, și în pomelnicul de la Bisericiani ¹¹⁶. Restituim, astfel, genealogiei Cantemiriștilor un personaj care abia de-acum încolo trebuie studiat amănunțit.

III. ANIȚA BANTĂȘ, NEPOATA DOAMNEI LUI DUCA VODĂ

„... *mulier inter mulieres*...”

„În anul... [Cantemir] își ia a treia soție, pe Ana, din vechea stirpe moldovenească a Bantășilor, nepoată după mamă a Anastasiei..

¹¹² C. Constantinescu — Mircești și Ion Dragomirescu, *Marginea țării*, în „Studii și articole de istorie“, IX, 1967, p. 89—90.

¹¹³ Poate fi sora lui Sava, sau sora soției acestuia.

¹¹⁴ *Marele dicționar geografic al României*, II, p. 414 ; IV, p. 350.

¹¹⁵ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 12.

¹¹⁶ *Romanoslavica*, XIV, p. 437.

soția Ducăi-vodă. Dintr-însa i se nascu, în anul următor, Antioh, fiul lui dintii, în luna decembrie 4^a 117.

Această căsătorie, fixată de Sever Zotta la 1668¹¹⁸, iar de P. P. Panaitescu la 1670¹¹⁹, s-a făcut, după părerea noastră, la 1669. Motivele sînt următoarele :

1) *contextul cronologic* : după mazilirea lui Iliș al III-lea Alexandru, în noiembrie 1668, adică — așa cum se întrevește și din biografie — în domnia lui Duca vodă ;

2) *precizarea că Antioh s-a născut „în anul următor“*, coroborată cu afirmația — tot a lui D. Cantemir — că în 1685 Antioh avea 15 ani¹²⁰, ceea ce arată că acesta a văzut lumina zilei în 1670 ; „anul următor“ fiind 1670, înseamnă că anul căsătoriei este 1669. De altfel, imediat după nașterea lui Antioh, urmează răscoala lui Hâncu și Durac, despre care se știe că a izbucnit în 1671.

Ni se pare limpede că și aceasta a fost o căsătorie aranjată din dorința voievodului de a avea sprijinul viteazului Cantemir.

Al doilea copil născut de Anișă Bantăș a fost *Dimitrie*. El însuși spune că a purtat acest nume fiindcă a fost botezat de Dumitrașco vodă Cantacuzino¹²¹ ; nu e imposibil, dar nici absolut sigur, dată fiind că s-a născut chiar în ziua de Sf. Dumitru — cum a observat și Sever Zotta¹²² — și, în plus, că bunicul său de pe mamă se numea *Dumitrașco* — după cum vom arăta mai încolo — și, după cum se știe, era foarte frecvent obiceiul de a se da nepoților numele bunicilor. Dacă totuși Cantacuzino i-a fost nașul, botezul s-a petrecut în 1674¹²³.

Ultimul copil al lui Cantemir bătrînul a fost *Safta*, de la a cărei naștere s-a și tras moartea Anișei, „după al cincilea an de căsnicie“¹²⁴, adică în 1674 ; firește, anul astfel dedus e greșit. În primul rînd, contextul cronologic ne îndreaptă spre alt an : e vorba, întîi, de mazilirea lui Cantacuzino și de numirea lui Antonie Ruset (noiembrie 1675), în vremea căruia Cantemir s-ar fi lepădat de boierie¹²⁵ timp de aproape doi ani (1675—1677) ; apoi moare Ana, și, „nu mult după aceea“, moare și Macrina, care, știm precis, trece la cele veșnice la 1677¹²⁶. De altfel, aceasta rezultă și din documente : Cantemir și

¹¹⁷ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 16.

¹¹⁸ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 4.

¹¹⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 29.

¹²⁰ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 54.

¹²¹ *Ibidem*, p. 22.

¹²² Sever Zotta, *op. cit.*, p. 4, nota 11.

¹²³ Observăm aici, cu rezerva și prudența cuvenite, că 1673 ca an al nașterii lui D. Cantemir nu ni se pare indiscutabil ; în 1673, Cantacuzino e domn efemer, întrerupînd doar domnia lui Petriceico ; sã fi stat pruncul nebotezat aproape jumătate de an ni se pare în contradicție cu spiritul religios al vremii. I. Minea opinia pentru 1674, în timp ce Iorga oscila între 1673 (*Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, p. 243) și 1674 (*ibidem*, p. 221). De altfel, Cantemir însuși, în *Istoria ieroglicică*, arată că la încetarea vrajbei cu Brîncoveanu, în 1705, avea 31 de ani. Vezi și G. Pascu, *Viața și operele lui Dimitrie Cantemir*, București 1924, p. 34 și 40.

¹²⁴ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 24.

¹²⁵ V. mai sus.

¹²⁶ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 2.

Anița apar împreună în documente din 1673¹²⁷, 1676¹²⁸ și 1677¹²⁹; ultima dată, prezența „jupînesei sale“ e menționată la 25 iunie 1677¹³⁰, iar la 4 noiembrie 1677 Cantemir serdarul primește *singur* o danie¹³¹. Așadar, mama lui Dimitrie Cantemir a murit între iulie și octombrie 1677, după o căsătorie de opt ani.

După aceste amănunte biografice, venim la partea cea mai interesantă a cercetării noastre, și anume la înrudirile Aniței Bantăș, la strămoșii aduși de ea ilustrului său fiu.

a) „*Vechea stirpe moldovenească a Bantășilor...*“

La 31 mai 1902, I. Tanoviceanu, profesor universitar, membru corespondent al Academiei Române, jurist eminent, primul genealogist de marcă al Moldovei, a prezentat, într-o ședință a Academiei, două inscripții găsite de el în curtea bisericii din Podoleni, pe valea Bistriței¹³²: pisanăa unei biserici cu hramul Sf. Paraschiva, cu data de 24 octombrie 1629 (7138) și piatra funerară a pîrcălabului Constantin Bantăș, mort „în zilele domniei lui Io Antonie Ruset voievod. în anul 7184, luna septembrie 7“. De fapt, ambele pietre provin de la biserica din Buciulești, ctitoria marelui logofăt Dumitrașco Ștefan; astfel, o însemnare pe un manuscris arată că pîrcălabul Constantin Bantăș a murit la 7 septembrie 1680 (7189 — anul e citit greșit, prin confundarea lui $\Pi = 4$, cu $\theta = 9$) și a fost îngropat în biserica de la Buciulești, zidită la anul 7138¹³³; însemnarea e făcută de membri ai familiei Arapu.

Comentînd aceste două inscripții, Tanoviceanu a dat o serie de note despre familia Bantăș, emițînd ipoteza că Anița Cantemir era „poate chiar fata lui Constantin Bantăș“¹³⁴ pîrcălabul și remarcînd că „Bântășeștii n-au fost niciodată printre familiile fruntașe ale Moldovei și nu au jucat mare rol“¹³⁵; pe urmă, enumera șapte purtători ai numelui și trecea în revistă cariera pîrcălabului, subliniind decăderea Bântășeștilor în secolul al XVIII-lea „într-atît, încît găsim un Matei Bantăș, probabil din acea familie, simplu neguțător în Iași“, între 1759—1777¹³⁶.

Aceste rinduri ale lui Tanoviceanu, scrise fără intenția măcar a unei schițe monografice, au avut darul să provoace o critică pe zece pagini, din partea lui N. Iorga, pe atunci în plină campanie

¹²⁷ C.D.M., III, nr. 2322, p. 483—484.

¹²⁸ *Arhiva*, I, p. 404 (21 ianuarie); *Creșterea colecțiilor Academiei Române*, 1938—1942, p. 149 (14 iunie).

¹²⁹ *Creșterea colecțiilor...*, cit., p. 149 (14 ianuarie, 2 și 9 februarie), p. 150² (29 aprilie, 23 și 25 iunie).

¹³⁰ V. nota precedentă.

¹³¹ *Arhiva*, I, p. 407.

¹³² I. Tanoviceanu, *Inscripțiunile de la Podoleni (Neamț)* în „An. Ac. Rom.“, s. II, t. XXV, 1902—1903, pp. 31—33.

¹³³ Revista „Teodor Codrescu“, V, p. 62; Podolenii sînt vecini cu Buciulești; v. și G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, 1933, p. 108.

¹³⁴ I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 32.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 33 și nota 16.

împotriva „vechii școli“, de istorie¹³⁷. Astăzi, după șapte decenii, acordînd fiecăruia prețuirea cuvenită, putem spune că această critică a fost nedreaptă și, pe alocuri, răutăcioasă, dreptatea fiind, de cele mai multe ori, de partea lui Tanoviceanu, chiar și atunci cînd a formulat doar ipoteze. Pentru exemplificare, ne limităm la două exemple. Astfel, Iorga îl ironiza pe Tanoviceanu pentru că acesta „găsește că Matei era «probabil» dintre Bontăsești, strănepot de pîrcălab al Neamțului. Noi, ceștialaltii, ignoranții și pripitiți, știam că din feciori și feciori de feciori de boieri porneau mazili, iar la capăt se găseau țărani, și n-aveam știință despre trecerea odraslelor boierești la taghea“¹³⁸. În realitate, cum vom vedea mai încolo, Matei Bantăș făcea parte dintre urmașii rudelor Cantemireștilor. Al doilea exemplu: Iorga respinge ipoteza înrudirii dintre Constantin Bantăș și Anița Cantemir, pentru motivul că „Anița era dintr-o familie de răzeși fâlcieni, de la Prut, adică, nu de la Bistrița“¹³⁹. Ori, Constantin era unchiul Aniței, frate cu tatăl ei!

Partea folositoare, care a rămas, din paginile necruțătoare ale lui Iorga, e materialul documentar, scormonit din arhive și publicații; el este, după cîte știm, primul care a publicat spița familiei Bantăș după ediția rusă, din 1783, a *Vieții lui Constantin Cantemir*¹⁴⁰, reluată apoi de Sever Zotta¹⁴¹ și G. Bezviconi¹⁴². Același folos rămîne și de pe urma răspunsului lui Tanoviceanu¹⁴³: informațiile documentelor.

Încercînd să trasăm firul Bantășeștilor pînă la Anița Cantemir, nu putem să nu observăm că două dintre cele mai însemnate documente — unul din vremea lui Vasile Lupu și altul din 1689 — au fost cunoscute și de N. Iorga, fără să poată fi valorificate deplin, din cauza creditului acordat spiței din ediția rusă. Vom porni, deci, de la analiza acestei spițe, pe care o înfățișăm ca pe o sinteză a datelor din ediția rusă¹⁴⁴.

Observăm de la început că editorul din 1783 a făcut o adevărată lucrare genealogică, pe care a ținut-o la zi: el notează, ca un eveniment de „ultimă oră“, pînă și nașterea unei fiice a lui Neculai Bantăș-Kamenski, în chiar anul tipăririi cărții, la 4 aprilie 1783! Aceasta se explică prin faptul că editorul din 1783 și autorul notelor genealogice anexate lucrării este tocmai N. Bantăș-Kamenski!

¹³⁷ N. Iorga. *Manifestări nouă ale unei școli vechi*, în „Convorbiri literare“, XXXVII, 1903, pp. 1132—1142.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 1135.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 1137.

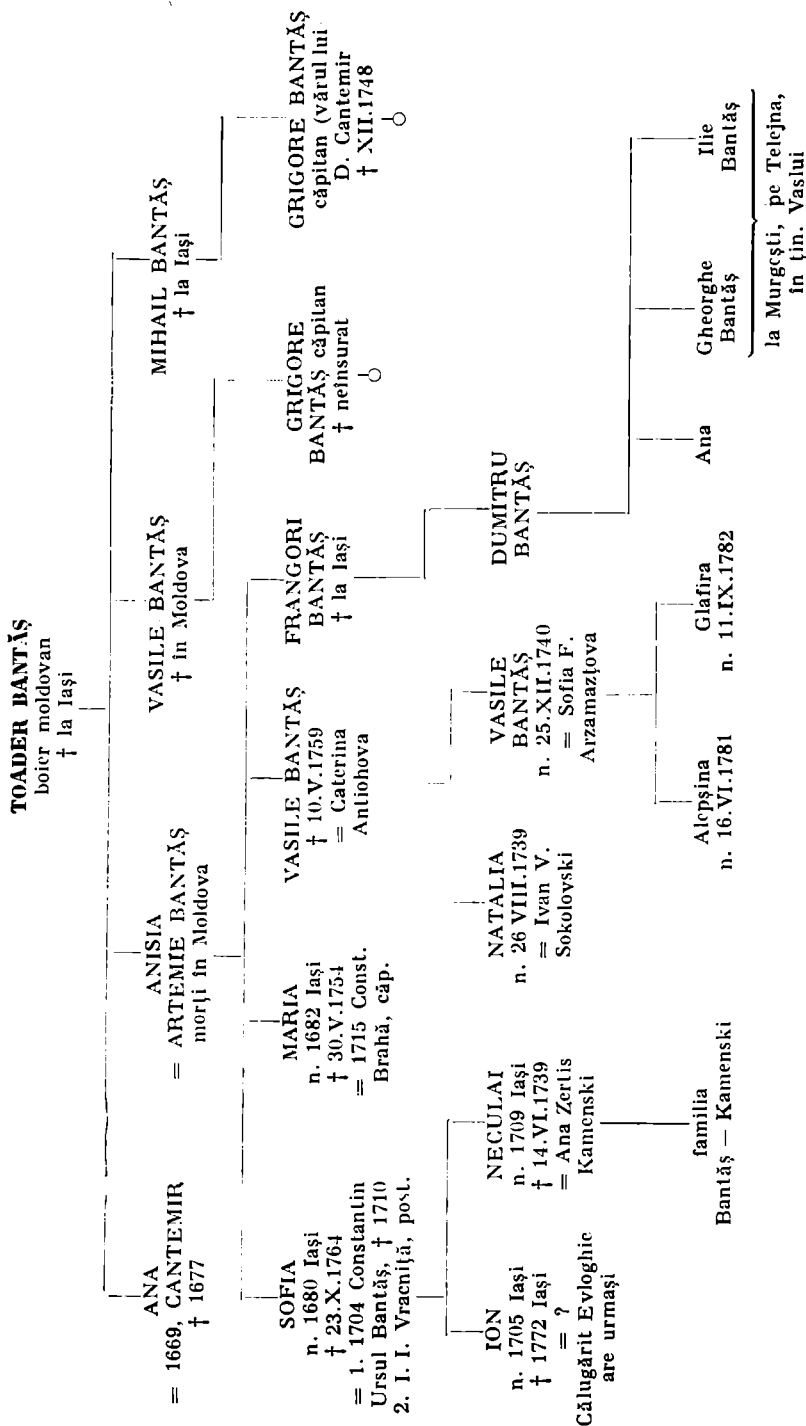
¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 1139.

¹⁴¹ Sever Zotta. *O mănăstire dispărută*, în „Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău“, vol. XV, 1924, p. 7—14, și mai ales p. 9.

¹⁴² G. Bezviconi, *Roirea familiilor românești peste Nistru*, extras din „Cetatea Moldovei“, anul II, vol. III, nr. 14, Iași 1941, p. 15.

¹⁴³ I. Tanoviceanu, *Apucături vechi ale noiei școli istorice...*, București 1905, p. 34—67.

¹⁴⁴ *История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира* Moscova 1783 (în continuare citat: *Istoria o jizni...*), p. 378—382; N. Iorga, *op. cit.*, p. 1139, a reproduș-o cu mici erori; astfel, Frangole, din fiu al lui Artenie, devine fiu al lui Vasile V. Bantăș.

Să analizăm această spiță, prin confruntarea cu documentele care ne stau la îndemână. Firește, ne oprim întâi la *Ana*, soția lui Cantemir, constatînd cu surprindere că și editorul din 1783 ajunsese la concluzia că ea s-a căsătorit la 1669¹⁴⁵ și a murit la 1677¹⁴⁶. Dar era ea oare fiica „boierului moldovean“ *Toader Bantăș*?

La 8 iunie 1689, cînd Cantemir era domn, se scrie un zapis, păstrat într-o copie alcătuită de un diac care nu știa că, la data aceea, Anița era moartă de 12 ani :

„Un zapis de la *Andrei Bantăș* cluceriul i să brat ego *Mihălachie Bantăș*, scriind pe cum ei, de a lor bună voie, s-au socotit și s-au învoit pentru părți de ocină ce-au avut de la părinții lor, de s-au împărțit cu domnia sa Constantin vod(ă), ș-au dat surorii lor *Aniții*, soțul lui *Constantin vod(ă)*, trei părți din Vlădești, cu o parte ce-au avut maica lor cumpăratură, fără *B* (2) părți, a verilor lor, snvei [fiii] lui *Panaite ușer*“ ; la aceasta, se adăugau părți la *Țintea* (*Hirlău*), „danie de la mătușe lor *Măria ușeroae*“, și la *Pojoreni* (*Lăpușna*), „care parte au avut de la strămoșul lor *Vicol*, neguțătorul de *Lăpușna*“¹⁴⁷.

Același *Andrei Bantăș*, cu 15 ani înainte, făcuse o cumpăratură în aceeași moșie Vlădești pe *Bahlui* la *Cirligătură*, împreună cu frații săi *Ștefan* și *Iustina* (*Istina*), soția lui *Ștefan Ponici pîrcălab* ; toți trei erau arătați ca fiind fiii lui *Dumitrașco Bantăș*¹⁴⁸.

Cîteva documente din veacul al XVIII-lea, de la 1702 pînă la 1744¹⁴⁹, ne arată pe Bantășești stăpînind în satele *Fauri*, *Bahnești* (*Băhneni*), *Bologești*, *Mogoșești* — „unde țin cu *Arăpeștii*“ — și *Costeni*, sat de asemenea al familiei *Arapu* (să nu uităm că însemnarea privind moartea pîrcălabului *Constantin Bantăș* aparținea *Arăpeștilor* !) ; anume, în ceea ce privește *Costenii*, găsim pe frații *Nacul*, *Dochița*, *Constantin*, *Măricuța*, *Dumitrașco*, *Alexandra* și *Pricopie*, fiii *Catrinei Băntășoia*¹⁵⁰. Într-un document, cu data nesigură, de la *Vasile Lupu*, vedem pe *Măricuța* și *Nacul Bantăș* vinzînd părțile lor din *Fauri* și *Bahneni* fratelui lor *Constantin Bantăș*, toți fiind fiii *Catrinei* și nepoții lui *Istrati Golăiaș*¹⁵¹.

Un mănunchi de documente, publicat în revista lui *Iorga*, se referă la stăpînirile Băntășeștilor la *Grozești*, în *Cîmpul* lui *Dragoș*¹⁵². La 1623, avea acolo un loc de prisacă *Vasile Bantăș*, ai cărui fii, menționați la 1645, sînt *Pricopie* și *Constantin*, și, pomenit doar, *Dumitrașco* ; la 1679, „*Vasile snă Constantinu Bantășu din Fauri*, ce-au fostu pîrcălabu“, vinde prisaca cumpărată de tatăl său la *Grozești* „de la frate-său *Precopie*, fecioru lui *Vasile Bantășu*“. „verilor miei, dumiilor sale lui *Andreiașu* și lui *Mihăilachi*, ficerii uncului nostru, lui *Dumitrașco Bantășu*“. Zapisul se scrie, de față cu vornicul *Alexa Arapu*,

¹⁴⁵ *Ibidem*. p. 271 și 379.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ *Arh. St. Buc.* ms. 628, fila 319 (numerotare manuală ; 321 — mecanică) ; semnalat de B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, col. 2473 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 1139 ; *C.D.M.*, IV, nr. 1171.

¹⁴⁸ *C.D.M.*, III, nr. 2374, p. 494.

¹⁴⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 14—127.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 217.

¹⁵¹ *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 2/V, 1885, p. 397.

¹⁵² *Revista istorică*, II, 1916, p. 142—151.

pircălabul Constantin Arapu, „Gligorașco Bantîșu frate-mieu și cum-natu-mieu, Ionașco Nechițealea“, în satul Costeni ¹⁵³.

Acest Vasile Bantăș, care la 1623 e amintit la Grozești, iar la 1627 e numit „din Costeni“ ¹⁵⁴, era fiul unei Varvara ¹⁵⁵; împreună cu „coconii săi“ Pricopie și Dochîța, vinde, pe la 1638, părți din satul Stănești, lui Gheorghe fast sluger (Arapul) și soției sale Nastasia ¹⁵⁶; între martori, figurează o rudă necunoscută: *popa Bantăș*. Vasile Bantăș a murit în cursul anului 1639; la 22 februarie 1640, la o danie pe care călugării de la mănăstirea Tazlău o fac lui Gheorghe Arapul și soției sale, e martor *Constantin Bantăș din Fauri*, actul însuși fiind scris de *Dumitrașco Bantăș din Costeni* ¹⁵⁷.

Prin urmare, Vasile Bantăș, căsătorit cu Catrina, fiica lui Istrati Golăieș ¹⁵⁸, a avut următorii copii: *Nacul*, al cărui fiu a fost, probabil, *Constantin fiul lui Nacul din Rediu* ¹⁵⁹; *Dochîța*, căsătorită cu Pelin ¹⁶⁰; *Constantin*, pircălab de Neamț ¹⁶¹, mort în 1675, care a avut trei copii: Vasile, Gligorașco și o fată, căsătorită cu Ionașco Nechițealea ¹⁶²; *Măricuța*; *Dumitrașco*, a cărui familie am arătat-o; *Alexandra*, căsătorită cu Puiul ¹⁶³ și Pricopie.

N-am putut găsi părinții lui Vasile Bantăș; soția sa, Catrina, era, după cît se pare, cea care adusese în familie părți în jumătățile satelor Fauri și Băhneni; fiica ei Măricuța, vinzîndu-și părțile din aceste sate fratelui Constantin, arăta că stăpînirea lor era întărită prin „uricul de la Ștefan voievod cel Bătrîn“ ¹⁶⁴. Uricul acesta s-a păstrat: e din 5 februarie 1468 și, prin el, Ștefan cel Mare întărea lui *pan Dragoș* „Faurii pe Bistrița și un loc de iaz la Bistrița, iar aici, drept în față, satul Băhneni, la gura Bahnei și cu loc de iaz și cu mori“ ¹⁶⁵. Dacă între timp n-au intervenit danii sau vinzări, atunci *pan Dragoș de la 1468 este cel mai îndepărtat strămoș dinspre mamă al lui Dimitrie Cantemir*. După cum se vede, Anița Bantăș nu era „dintr-o familie de răzeși fălcieni, de la Prut, adecă“ — cum crezuse N. Iorga — ci tocmai de pe Valea Bistriței! Dintre frații ei, Ștefan Bantăș a murit, fără urmași înainte de 1702, cînd nu mai e amintit în împărțeala Bantășeștilor ¹⁶⁶, *Andrei Bantăș* clucerul, mort între 1696 și 1702 ¹⁶⁷, a fost

¹⁵³ *Ibidem*, pp. 144—145.

¹⁵⁴ I. Tanoviceanu, *Inscripțiunile...*, p. 33; *D.R.H.*, XIX, p. 339: martor la o vinzare către Gheorghe (Arapul) pircălab de Neamț și soția sa Nastasia.

¹⁵⁵ *Revista istorică*, cit., p. 143.

¹⁵⁶ *Ispisoace*, III, 1, p. 35.

¹⁵⁷ *C.D.M.*, II, nr. 1 407, p. 291.

¹⁵⁸ Personaj atestat într-un document suspect, din 1632, la Cărhănești, pe Elan, în ținutul Fălciu: *D.R.H.*, XXI, p. 555.

¹⁵⁹ *C.D.M.*, IV, nr. 1 808, p. 400: martor, la 1696, la vinzări între Bantășești; Rediu era în aceeași zonă cu Fauri, Podoleni etc.

¹⁶⁰ *Ibidem*; N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 217.

¹⁶¹ Pentru cariera sa, v. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 342—343.

¹⁶² V. mai sus.

¹⁶³ *C.D.M.*, nr. 1 808, p. 399—400.

¹⁶⁴ *Revista pentru istorie...*, cit., p. 397.

¹⁶⁵ *D.I.R.*, I/XIV, XV, nr. 430, p. 359.

¹⁶⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 214; era mort și la 1689 (cf. actul din acest an, comentat mai sus).

¹⁶⁷ *Revista istorică*, cit., p. 147; N. Iorga, *op. cit.*

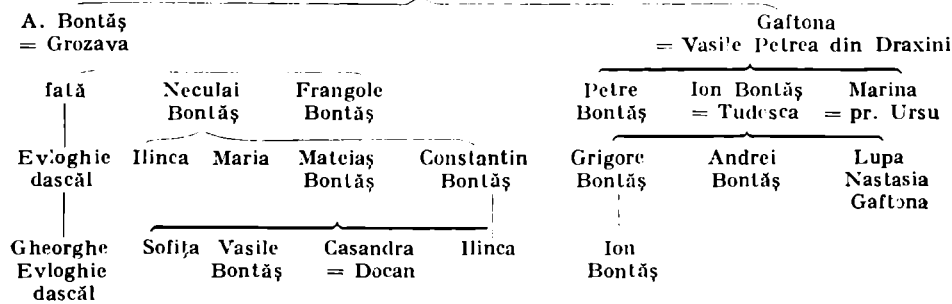
căsătorit cu o Anghelușa¹⁶⁸ și a lăsat o fiică, *Safta*, căsătorită cu Ștefan Stamatii¹⁶⁹; *Mihalache Bantăș*, clucer, șatrar și apoi mare clucer, a fost căsătorit cu o Anița¹⁷⁰, cu care a avut următorii copii: *Catrina*, soția lui Constantin Alcaz vtori sluger¹⁷¹, *Ursachi Bantăș*¹⁷² și — foarte probabil — pe *Grigore Bantăș* din spița rusă de la 1783; în acest comentariu genealogic, se spune că Grigore, fiul lui Mihail Bantăș, a plecat în Rusia pe la 1720, „a avut rangul de căpitan, dar, neavând soție și copii, a lăsat prin testament averea sa imobilă cumpărată... nepoatei sale, principesei Maria Dimitrievna Cantemir [fiica lui D. Cantemir și a Casandrei Cantacuzino; n. 29.IV.1700—+9.IX.1757]. A murit în luna decembrie 1748¹⁷³. Acest Grigore e trecut și în testamentul lui Dimitrie Cantemir; „vărului meu Grigore Bantăș, care a venit de curînd din țara noastră“, îi lăsa 500 de ruble, exprimîndu-și dorința să fie primit în corpul de paji¹⁷⁴.

Celălalt *Grigore Bantăș*, despre care se spune că era fiu al unui Vasile, că plecase odată cu Cantemir, devenise căpitan și murise neîn-surat¹⁷⁵, este, desigur, un fiu al lui Vasile Bantăș de la 1679, nepot al pircălabului de Neamț, un văr în gradul II al domnitorului.

Deci, din spița rusă nu putem reține pe Teodor Bantăș, în locul său trebuind pus *Dumitrașco Bantăș din Costeni*.

Trecem acum la partea cea mai însemnată a spiței ruse: ramura lui *Artenie Bantăș*. Trebuie să observăm de la început că e cel puțin curioasă — dacă nu suspectă chiar — repetata încuscrire între trei familii diferite (!) cu același nume. Totuși, spița nu e, în cea mai mare parte, fantezistă, și vom încerca, în cele ce urmează, să-i dovedim partea de adevăr și s-o completăm. Avem posibilitatea s-o verificăm printr-o altă spiță, din 1825, și prin câteva documente. Iată mai întii spița¹⁷⁶, atît cît ne interesează pe noi, aici:

Iordache Bontăș (= Bantăș)
= Zoia, f. lui Ionașco

¹⁶⁸ *Revista istorică*, cit., p. 146—147.

¹⁶⁹ N. Iorga, *op. cit.*

¹⁷⁰ *Cresterea colecțiilor Academiei Române*, 1907, p. 195.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 200; „Miron Costin“, revistă de mărturii istorice, Birlad, 11, III, 1915, p. 165.

¹⁷² *Revista istorică*, cit., p. 148; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 343.

¹⁷³ *Istoria o jizni...*, p. 379.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 308.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 379.

¹⁷⁶ *Revista „Teodor Codrescu“*, III, p. 175.

În această spiță, „A. Bontăș“ este, de fapt, *Artenie Bantăș*¹⁷⁷; avem, astfel, dintr-odată, un element de control, prin filiația *Artenie-Frangole*, prezentă în ambele spițe. Și primul, și al doilea personaj sînt cunoscute documentelor noastre: „*Artenie Bantăș* căpitanul“, slujitor domnesc, e menționat la 1695¹⁷⁸, iar *Frangole* a fost preot, și la 1769 găsim pe „preutul *Dumitru*, snă preutului *Frangole Bantăș*“, martori la o danie la Hilimonești¹⁷⁹; alături de el, semnează „*Constantin diiacon, sin Euloghie dascal*“; cu 15 ani înainte, la 1754, *Evloghie dascalul* primise și el, tot ca danie, o parte din același sat Hilimonești, de la aceleași persoane care la 1769 dăruiau stolnicului Ioniță Cuza¹⁸⁰, parte care la 1768 a dăruit-o, la rîndu-i, tot lui Cuza¹⁸¹. Iată, astfel, al doilea element de control al spițelor pe care le prezentăm aici: filiația *Frangole*—*Dumitru Bantăș* și înrudirea lor cu familia lui „*Evloghie dascalul* ot școala gospod“.

Despre copiii (preotului) *Dumitru Bantăș*, spița rusă ne spune că „trăiesc în ținutul Vasluiului, la moșia lor, satul Murgești, aproape de gura riului Telejna“¹⁸²; ori, la 1775 îl găsim pe *Gheorghe Evloghie izbașa* — fiul lui *Evloghie dascalul* — „cu alte neamuri a lui, *Bantășăștii, răzăși de moșia Murgeștii*“, judecîndu-se pentru o călcare de hotar¹⁸³; e limpede că avem de-a face cu aceeași familie. La 1776, *Gheorghe Evloghie* se arăta urmaș al lui *Frangolea Bantăș* prin fiica *Safta*¹⁸⁴, iar o judecată din 1845 pentru Murgești, și Bereasa confirmă spița de la 1825¹⁸⁵. Nu putem preciza cum erau răzeșii Bantășești descendenții lui *Murgul și Bratul* din vremea lui *Iliaș I și Ștefan II* (1436—1442), descălecătorii satului Murgești.

În legătură cu acești Bantășești de la Murgești pe Telejna trebuie să stea „*Bantăș diiaconul* cu frații lui“, care, la 1708, stăpîneau o parte din bătrînul Todicăi din Șurinești¹⁸⁶; la 1720 era preot¹⁸⁷; la 1721, „popa *Artenie Bantăș* cu ficiorii mei“ își vindeau partea din Titești (Vaslui) hatmanului *Dumitrașco Racoviță*¹⁸⁸. Acest *Artenie* este, desigur, identic cu „sluga logofătului *Racoviță*“, fiul *Merăuței Bantășoia*“, despre care I. Tanoviceanu scrie — din păcate fără să citeze din document: „pare că era rudă cu *Mihalache Bantăș*, marele sătrar de la aceeași vreme“¹⁸⁹. Logofătul *Racoviță* e *Neculai*, mort la 1685; lui, pe cînd era hatman, la 1667, „*Mierăuț Todică* cu fămeaia sa *Anița*

¹⁷⁷ Gh. Ghibănescu. *Din traista cu vorbe*, p. 446: judecată din 1845, pentru Murgești.

¹⁷⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 146.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 164.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 160.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 163—164.

¹⁸² *Istoria o jizni...*, p. 381.

¹⁸³ *Surete*, I, p. 110.

¹⁸⁴ Gh. Ghibănescu, *Din traista cu vorbe*, p. 419.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 446 (dacă nu cumva spița din „1825“ e scoasă din judecata de la 1845, și datată greșit, fie și dintr-o eroare de tipar).

¹⁸⁶ *Surete*, VIII, p. 187.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 193.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 336—337; Titeștii erau, pe Sărata, lângă Milești, satul vestitului spătar *Nicolae Milescu*; între urmașii colaterali ai acestuia este și un *Frangole*; oare numele nu e de pus în legătură cu al omonimului din familia Bantăș?

¹⁸⁹ I. Tanoviceanu, *Apucături vechi...*, p. 61.

și cu featele lor Mărica și Prohira“ i-au vîndut partea lor din Șurinești¹⁹⁰. În lumina acestor date, credem că „Merăuța Bântășoia“ e, de fapt, Merăuț Bantăș, tatăl lui Artenie. Șurinești e la mică distanță de Draxeni — de unde era cumnatul celui alt Artenie (spița din 1825) — și, pe acele meleaguri, comune cu obirșia Telejnei, familia Bantăș a rămas pînă în secolul trecut¹⁹¹. Sînt, evident, scoboritorii aceleiași trunchi.

În Condica lui Constantin vodă Mavrocordat se află menționați, pe la 1741—1742, într-un proces pentru niște țigani, *Artenie Bantăș* și *Neculai Bantăș*¹⁹²; primul nu e în nici un caz identic cu Artenie, tatăl lui Frangole, cum crezuse N. Iorga¹⁹³, și ne întrebăm dacă poate fi identic cu Artenie de la 1708—1721.

În fine, ca să terminăm cu această grupă, mai avem două observații; prima privește căsătoria *Sofiei Artenie Bantăș* ou *Constantin Ursul Bantăș* (+1710). Un *Constantin Bantăș*, vornic de poartă, e menționat la 1692, dar el nu poate fi personajul pe care-l căutăm și care trebuie să se fi născut pe la 1675, ca soț al Sofiei (n. 1680). Nu ne îndoim că tatăl lui Neculai Bantăș-Kamenski (1737—1814) — autorul notelor genealogice — se va fi numit, în adevăr, după obiceiul rus, Neculai Constantinovici — fiu al unui Constantin — și că acesta din urmă va fi fost fiul unui Ursul. Dar că acest Ursul se numea Bantăș, ni se pare greu de acceptat; Ioan (1705—1772), călugărit *Evloghie*, cunoscutul dascăl de slovenie, menționat în documente între 1753 — 1768¹⁹⁴, e trecut, în alte lucrări, ca tată al unui *Gheorghe*, mort în Moldova ca „director“ de școală¹⁹⁵: el este *Gheorghe Evloghie*, izbașa de la 1775, probabil și el dascăl la „școala gospod“, ca și tatăl său; ei niciodată nu-și zic *Bantăș*, din contra, ei arată o descendență prin femei din neamul Bantășilor¹⁹⁶. Acestei femei, — mama lui *Evloghie* — spița din 1776 îi zice *Safta*¹⁹⁷, spița rusă din 1783 îi zice *Sofia*, iar spița din 1825 nu-i dă numele! *Safta* și *Sofia* ni se par a fi, aici, același nume, unul din ele reprezentînd o citire greșită a celui alt; dăm crezare spiței ruse, alcătuite „pe viu“, cu atît mai mult cu cît regăsim prenume *Sofița* la o nepoată colaterală; de asemenea, regăsim prenumele Constantin: Constantin diaconul de la 1769. E, deci, de crezut că fiul Sofiei Bantăș își va fi luat el singur numele de familie al mamei sale, nume care, în Rusia, avea atunci oarecare rezonanță, datorită lui Cantemir (fenomenul e frecvent, și, de altfel, se constată chiar în aceeași familie: fiii Gaftonei și ai lui Vasile Petrea din Draxeni s-au numit, tot după mama lor, Bantăș).

¹⁹⁰ *Surete*, VIII, pp. 120—121 și 162.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. I; un Păncescu căsătorit cu fata unui Bantăș are zestre la Mircești, lîngă Draxeni.

¹⁹² N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 251.

¹⁹³ N. Iorga, *Manifestări nouă...* p. 1 139.

¹⁹⁴ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 14.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 9.

¹⁹⁶ Gh. Ghibănescu, *Din traista cu vorbe*, p. 419.

¹⁹⁷ *Ibidem*.

A doua observație se referă la *Mateiaș Bontăș* din spița de la 1825. Iorga cita un document din depozitele Academiei, din care reiese că un *Neculai Bantăș* a avut doi fii — *Matei Bantăș* cupeț și *Constantin Bantăș*¹⁹⁸. Ori, informația acestui document corespunde exact cu spița din 1825! *Matei Bantăș*, „mercator Iassyensis“, a avut o fiică, *Xantia*, căsătorită cu *Ion Diamandi Gribincea*¹⁹⁹.

Aceștia erau Bantășeștii de la Murgești pe Telejna, rude cu Anița lui Cantemir, de vreme ce unii l-au însoțit pe Dimitrie vodă la 1711, iar pe alții i-a chemat el mai târziu. Interesante sînt destinele urmașilor lui Artenie: o ramură dă preoți, alta dascăli de slovenie, alta — ofițeri ruși, iar o a patra — negustori! Dar două văi mai spre apus, peste Rebricea, la Drăgușeni pe Stavnic, găsim la 1586—1596 pe vornicul *Nicoară Bantăș*, descendent din Dragoș de la Stavnic, din 1432²⁰⁰, căsătorit cu Sofronia, fata Greacăi, nepoata lui Capotă²⁰¹, cu care a avut pe *Dumitru Bantăș* și pe *Palaghia*²⁰². Pe lângă Drăgușeni erau Frenciugii, sat al familiei Milescu²⁰³; din nou o apropiere de această familie! Așa privind lucrurile, și adăugînd la aceste două apropieri de moșii²⁰⁴ numele lui *Frangole*, fiul lui Ștefan Milescu, precum și faptul că „în vreme ce s-au ridicat Dumitrașcu Cantemir voievod de s-au dus cu oștile moschicești, s-au dus și *Marie*, giupăneasa sărdarului Ștefan Milescu“²⁰⁵, ni se pare clar că va trebui căutată o înrudire a Bantășeștilor cu Mileștii.

După părerea noastră, aceste două grupe de Bantășești, pe care-i găsim de o parte și de alta a Rebricei — unii pe Stavnic și alții pe Telejna și Sărata — sînt urmașii unui vechi Bantăș, îndepărtați prin căsătorii sau cumpărături de la vechea vatră, care e, poate, aceeași și cu a Bantășeștilor de pe Valea Bistriței. În primul rînd, linia lui Artenie Bantăș era indiscutabil înrudită cu cea de la Grozești-Costeni-Fauri: altfel nu s-ar explica de ce i-a chemat²⁰⁶ Dimitrie Cantemir în Rusia; în al doilea rînd, înrudirea dintre cei doi Artenie ni se pare iarăși indiscutabilă. Astfel încît putem considera pe toți acești Bantășești ca fiind ramuri ale unui străvechi trunchi comun.

Ne-a mai rămas o singură grupă de Bantășești, care se urcă mai sus pe scara timpului.

La 20 mai 1602, stolnicul Grigore Talpă și soția sa Brinda, fiica Tudoscăi, nepoata lui Buceațchi, primeau uric de întărire pentru moștenirile și cumpărăturile lor; între acestea — 1/2 Leucova (Tăistreni) pe Drabiște, „pe care și-a cumpărat-o el de la *Nastasia*, cneaghina lui Isac Udrea, fiica lui *Fădorașco Bantăș*, și de la nepoții ei de frate, *Avram Bantăș* și de la sora lui *Anița* și *Magda*, fiii lui *Simion Bantăș*, nepoții

¹⁹⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 1135, nota 1.

¹⁹⁹ T. Bălan, *Documente bucovinene*, V, p. 130.

²⁰⁰ *Surete*, X, pp. 10—13, și spița de la p. LXVII.

²⁰¹ B. P. Hasdeu, *op. cit.*, III, col. 2472—2473.

²⁰² *Ibidem*; *Surete*, X, p. 32 și spița; Revista „Teodor Codrescu“, II, p. 37.

²⁰³ N. Lazăr, *Cîteva documente vasluiene și ceva despre Milești*, în „Revista istorică“, XXX, 1944, p. 113.

²⁰⁴ O hartă a acestei zone de interpenetrare a proprietăților familiilor Bantăș și Milescu a dat C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 168.

²⁰⁵ N. Lazăr, *op. cit.*, p. 130 (subl. n.).

²⁰⁶ *Istoriia o jizni...*, p. 378.

lui Fădorașco Bantăș²⁰⁷. Cumpărătura aceasta devine explicabilă, dacă ținem seama că stolnicul Talpă — care, după moșia Mlenăuți, își spunea și Mlinovschi — era ginerele popii *Ion Bantăș* din Brăilești²⁰⁸: un an mai târziu, el face o cumpărătură de la urmașii lui Vlad; între aceștia, unul era *Bantăș, fiul lui Alexandru*²⁰⁹. Legătura acestora — dacă va fi existat — cu Bantășeștii lui Cantemir nu o putem preciza, deocamdată.

b),... nepoată după mamă a Anastasiei, soția Ducăi-vodă“.

Am amintit mai sus că, la 1674, trei dintre fiii lui Dumitrașco Bantăș au făcut o cumpărătură la *Vlădești*²¹¹. La 14 octombrie 1673 — cu 12 zile înainte de nașterea lui *Dimitrie Cantemir* — Anița și soțul ei, Cantemir serdarul, primeau părțile ce li se cuveneau ca moștenire dinspre mama Aniței, de la *Maria ușeroaia, fiica lui Silion și mătușa Aniței*²¹²; au primit atunci părți de moșie la *Țintea*, vii la *Cotnari* și casele din *Vlădești*. Ne amintim că, la 1689, Andrei și Mihalache Bantăș arătau că în zestrea surorii lor Anița intraseră părți din *Vlădești, Țintea și Pojoreni*. În toate aceste acte, numele mamei Aniței nu e pomenit în mod expres. Maria ușeroaia, care împărțea moștenirile părintești — *Vlădești, Doroscani, Țintea, Podul-Iloaiei* — între surorile ei și nepoții de frate și soră, a fost soția lui *Hagi Panaite* ușurul²¹³ al cărui fii — Ștefan, Silion și Stamate — își împărțeau și ei *Vlădeștii* la 1677, în prezența unor martori, între care *Cantemir serdarul, ginerele Varvarei*²¹⁴. Așadar, mama Aniței Bantăș și *bunica lui Dimitrie Cantemir se numea Varvara Silion*. Ascendenții acesteia îi putem urmări prin stăpînirile familiei sale. Astfel, o judecată pentru Doroscani (sat din vechiul ținut al Cîrligăturii) ne lămurește într-un totu asupra acestei chestiuni. Sub *Iliaș III Alexandru*, la 1668, izbucnește o ceartă între *Hagi Panaite*, fost mare ușur, și *Constantin Jora*, fost mare armaș, pentru niște heleștee de la Doroscani; cu cercetarea la fața locului a fost însărcinat *Pătrașco slugerul*²¹⁵. La fața locului, întrebuițind tradiționalii „oameni buni“, omul domnesc a aflat că „*Anița și Simina*, fetele lui *Alecsa postelnicul*, fost-au împărțit satul Doroscanilor în doao părți, pre doao surori, și doao heleștee pe apa Doroscanilor, o giumătate de sat și un heleșteu parte *giupănesei Aniței, soacra lui Hagi Panaite*, și giumătate de sat și un heleșteu parte *giupănesei Siminei, mama lui Constantin Jora*“²¹⁶. Anița și Simina, fiicele lui *Alexa postelnicul*, și-au împărțit averea părintească în 1617, iar în întărirea domnească de la 26 mai figurează toate ocinile disputate mai

²⁰⁷ Document comunicat de pritenul nostru G. Gane — căruia îi mulțumim și acum — aflat în curs de publicare în „Revista Arhivelor“.

²⁰⁸ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 330.

²⁰⁹ *D.I.R.*, I/XVII, nr. 105, p. 69—70.

²¹⁰ *Ibidem*, nr. 400, p. 301; în 1495, este pomenit un *Bantăș*, „la fundul Covurluiului“ (*D.I.R.*, 2/XV, nr. 205, p. 221): „nepoții lui *Bantăș cel Bătrîn*“, în șesul Birladului, la 1695 (I. Antonovici, *Documente birlădene*, IV, p. 154).

²¹¹ *C.D.M.*, III, nr. 2 374, p. 494.

²¹² *Ibidem*, nr. 2 322, p. 483—484.

²¹³ Pentru cariera sa, v.: N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 425.

²¹⁴ *C.D.M.*, IV, nr. 192, p. 64.

²¹⁵ *Surete*, IV, p. 228; V, p. 187.

²¹⁶ *Surete*, IV, p. 229.

tîrziu²¹⁷; la această dată, Anița era necăsătorită, iar Simina era deja soția lui Ionașco Jora.

Dar Alexa postelnicul este *Alexa Arapu*: la 25 decembrie 1610, el dăruia mănăstirii sf. Sava din Iași un loc de casă pentru pomenirea lui *Ilie* și a *Anei* (părinții), Alexa, Anghelina și Sofica (el și două soții?), și pentru sufletele copiilor — Dragomir, Nastasia, Samfira, Marta, *Simina* și *Anița*, ca și pentru al surorii sale Marica²¹⁸; între martori, e și un *Isac Arapu*, staroste de negustori, probabil fratele lui Alexa. Dintre copii, se pare că numai Simina și Anița i-au supraviețuit, de vreme ce numai ele își împart averea la 1617.

Prin urmare, iată de ce mama lui Dimitrie Cantemir se numea *Anița*: purta numele bunicii sale, *Anița Arapu*, care, la rîndu-i, îl moștenise tot de la o bunică, *Ana*, mama lui Alexa Arapu. Iar acest prenume va reveni și la o nepoată a Aniței Bantăș, anume *Anița Paladi*, fiica lui Antioh Cantemir. Sora Aniței Arapu, Simina Jora, a fost mama Dafinei-Ecaterina Jora, care, cu primul ei soț (al treilea va fi Dabița vodă), vistierul Dumitru Buhuș (+ 1647), a avut pe *Anastasia*, soția lui *Duca vodă*. Rezultă că a *treia soție a lui Cantemir era vară de gradul II a Anastasiei Duca* — așa cum intuise Iorga în 1903²¹⁹ — și nu „nepoată după mamă“, cum zice biografia.

Strămoșii pe care Anița Arapu i-a adus urmașilor ei nu sînt prea bine lămurii; cine au fost *Ilie* și *Ana Arapu* — nu știm; un document din 1617 amintește că niște „privilegii pe care le-a avut Alexa postelnic (...) i le-a luat Ștefan Tomșea voievod, cînd le-a luat averile pe care le-au avut de la Athanasie Tăutul din Văscăuți“²²⁰. Textul întregului document e cam confuz, dar acest pasaj, pus în legătură cu unul anterior, despre niște hrisoave care „au fost îngropate în pămînt *cinci ani* și au putrezit“, lasă să se întrevadă că Alexa Arapu a fost una din victimele de la 1612. O altă formulare e, însă, stranie, și nu-i putem găsi o explicație plauzibilă: confiscarea averilor s-a făcut „pentru că *le-a dat la iveală* [ce? averile? documentele? sau uneltirile lui Alexa?] *Ivan Arapul* [deci o rudă], *sluga* [?!] *lui Alexa postelnic*, către Ștefan voievod, cum a mărturisit tot sfatul înaintea domniei mele“²²¹. Ce să înțelegem? Că fusese o *hainie* — o participare a lui Alexa la partida Movileștilor — soldată cu moartea sa, fapt pe atunci de notorietate publică, de vreme ce „a mărturisit tot sfatul“? Că Alexa fusese trădat de o rudă, care-i era „slugă“?!

Menționarea averilor „pe care le-au avut de la Athanasie Tăutul“ ar implica o înrudire, fie prin mama, fie prin soția lui Alexa. Nu putem preciza nici această presupusă înrudire, după cum nu putem fixa nici locul lui Athanasie Tăutul — cunoscut și din alte documente²²²

²¹⁷ D.I.R., 4/XVII, nr. 211, p. 170—171.

²¹⁸ D.I.R., 2/XVII, nr. 452, p. 339—349.

²¹⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 1136.

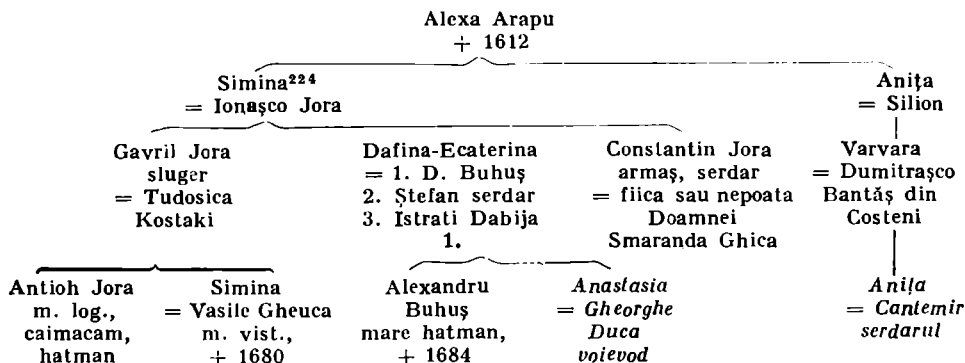
²²⁰ D.I.R., 4/XVII, nr. 122, p. 86.

²²¹ *Ibidem*.

²²² V. A. Urechia, *Miron Costin, Opere complete*, I, 1886, p. 697.

— în arborele genealogic al acestei mari și vechi familii moldovenești ; faptul, însă, că era de la Văscăuți, cunoscută proprietate tăutulească ²²³, poate să fie un început de dovadă că aparținea acestui neam. Într-un asemenea caz, *Dimitrie Cantemir ar fi un descendent al lui Ioan Tăutu, marele logofăt al lui Ștefan cel Mare și Bogdan al III-lea*. Iar dacă el mai avea cunoștință despre acest lucru, poate așa s-ar explica și frumoasele sale cuvinte despre logofătul Tăutu.

Lucruri mai multe și mai interesante se pot spune despre înruderile pe care le dobîndea Cantemir bătrînul de pe soacra sa, vară primară — cum am arătat mai sus — a doamnei Dafina-Ecaterina Dabija. Sînt două grupuri de rudenii ; pentru prima, dăm spița următoare :

La o analiză atentă a spiței, constatăm că Anița lui Cantemir era nepoata, prin alianță, a unei rude a Ghiculeștilor — prin acea înruderire despre care am spus mai sus că e încă neclarificată deplin ; oare nu cumva această îndepărtată înruderire va fi influențat amintirile lui Dimitrie Cantemir? În al doilea rînd, înțelegem de ce primul fiu al lui Cantemir bătrînul a primit numele Antioh ; după vărul Aniței, Antioh Jora — poate chiar naș de botez — ceea ce n-a împiedicat, mai tîrziu, ca raporturile dintre Cantemirești și Antioh Jora să devină foarte proaste ; de asemenea, Anița era vară în gradul II cu soția lui Vasile Gheuca, complotistul de la 1680 — de aceea bănuiala de atunci a lui Duca vodă asupra lui Cantemir — și cu vestitul hatman Alexandru Buhuș.

A doua grupă de rudenii o formează descendența slugerului *Gheorghe Arapu din Costeni* (Costeanul), pe care l-am mai întîlnit amestecat în afaceri ale Bantășeștilor. Din căsătoria cu Nastasia, fiica Maricăi din Aldești, a avut patru copii cunoscuți : *Constantin Arapu* pîrcălab²²⁵, *Alexa Arapu* vornic²²⁶, *Ilie Arapu* pîrcălab²²⁷ și *Maria* (căsătorită : 1.

²²³ Din vestita donațiune făcută de regele Ioan Albert al Poloniei la 1499 logofătului Tăutu (+ 1511) ; v. Ștefan S. Gorovei, *Ioan Tăutu, mare logofăt al Moldovei. Studiu monografic* (ms).

²²⁴ Descendența mai completă (3 generații) în studiul nostru, *Inruderile cronicarului Grigore Ureche*, în curs de publicare.

²²⁵ Document din 14 august 1662 (*Ispisoace*, III, 1, p. 221), coroborat cu documentul din 25 mai 1665 (*Ispisoace*, III, 2, p. 19) și cu cel din 1 august 1666 (*ibidem*, p. 35—36).

²²⁶ Aceeași documentare.

²²⁷ *Ispisoace*, II, 2, p. 213 ; arbore genealogic comunicat de regretatul Șerban Flondor (alcătuit împreună cu Tr. Larionescul).

Iordache Goia ; 2. Grigore Poroh)²²⁸. Mai ales urmașii lui Ilie, prin fiul său *Lupașco Arapul*, sînt deseori menționați împreună cu Bantășeștii — însemnarea despre moartea pircălabului Bantăș le aparține, îi vedem și la judecățile de mai tîrziu pentru Mogoșești, Costeni, etc., — și uneori în legături chiar cu Cantemireștii : la 1689, Lupașco vinde lui Cantemir vodă 1/2 din moșia Șcheia²²⁹.

Că această familie Arapu e din tulpina postelnicului Alexa, ne-o arată cîteva fapte :

1) revenirea prenumelor *Alexa* și *Ilie* ;

2) citarea lui Alexa Arapu II ca om „din casa domniei”²³⁰ de către Gheorghe Duca, urmaș, prin soție, al lui Alexa Arapu I ;

3) unele afaceri comune ale Bantășeștilor — urmașii lui Alexa I — cu acești Arăpești.

Nu putem stabili acum dacă slugerul Gheorghe Arapu (Costeanul) era el însuși Arapu *prin tată*, sau luase numele mamei. E de observat că Dumitrașco Bantăș, tatăl Aniței Cantemir, își zicea „din Costeni”, că și tatăl său Vasile, în timp ce la 1671 se vorbește despre satul Costeni ca fiind al lui Constantin Arapu²³¹.

Cercetarea descendenților lui Gheorghe Arapu — între care se numără și N. Iorga — depășește cadrele fixate pentru fiecare capitol al studiului nostru. Ne oprim, deci, aici, rezumînd strămoșii pe care Anița Bantăș i-a adus fiului ei : *Vicol* neguțătorul de Lăpușna menționat nu nu numai la 1689, ci și la 1669²³²), *pan Dragoș* de la 1468 și, poate, marele logofăt *Ioan Tăutu* (+ 1511).

IV. VARIA

Înceiem cu cîteva chestiuni a căror cercetare și dezlegare viitoare vor îmbogăți în amănunte cronica neamului Cantemireștilor.

a) *A patra nevastă a lui Constantin Cantemir ?*

Un izvor, la fel de necontrolabil ca și cele folosite de Dimitrie Cantemir, anume biografia scrisă de Tindal, susține că bătrînul Cantemir „a fost de patru ori însurat”²³³ ; Sever Zotta înclina să creadă, în studiul său, că această a patra soție era acea enigmatică și stranie *Cubăe*, descoperită de Tanoviceanu²³⁴, dar a cărei adevărată identitate am lămurit-o mai sus. Tot patru căsătorii cunoștea, în veacul trecut, și genealogistul C. Tufescu²³⁵, în spițele amintite și ele în rîndurile precedente. Un document din 1680 pare a ne da numele acestei prezumate a patra soții a lui Cantemir : *Alexandra*²³⁶. Ea figurează și în pomelnicul

²²⁸ C.D.M., IV, nr. 329, p. 92, și nr. 1 258, p. 284.

²²⁹ Sever Zotta. *Despre neamul Cantemireștilor*, p. 20.

²³⁰ *Ispisoace*, III, 2, p. 123.

²³¹ C.D.M., III, nr. 2 086, p. 438.

²³² *Ibidem*, nr. 1 835, p. 390.

²³³ D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, 1876. p. 795, nota 2. Vezi și *Istoria o jizni...*, p. 271.

²³⁴ *Ibidem*, p. 5—6.

²³⁵ Sever Zotta. *O colecție veche...*, loc. cit., p. 46—47.

²³⁶ C.D.M., IV, nr. 462, p. 120.

de la Bisericiani, în rîndul doamnelor, alături de Anița și Maria²³⁷. A existat, deci, o a patra soție a lui Cantemir, de vreme ce pomelnicul dă doar trei nume de doamne²³⁸? Nu cumva prima, din Țara Românească — înrudită cu vodă, nepoată a Ghiculeștilor — este o creație a minții lui Dimitrie Cantemir, nu pentru scopuri anume, ci din învâlmășagul amintirilor? Rămîne de căutat probe noi pentru această Alexandra și înrudirile ei.

b) Mormîntul de la Ciorăști.

Mult birfitorul — și mult birfitul — paharnic Constantin Sion scrie următoarele rînduri: „Toader Palade au fost ginere domnului Constantin [recte: Antioh — *n.n.*] Cantemir, de pe care au și avut logofătul Constantin Palade (...) moșiile *Ciorăștii, unde-i și îngropată doamna lui Cantemir*, și Valea Sacă și Grozăștii, de la Bacău, tîrgul Ștefăneștii și altele mai multe“²³⁹. Dar care din doamnele lui Cantemir a fost îngropată acolo, într-un mormînt care, deci, se mai putea vedea pe la mijlocul veacului trecut? Dacă ne-am lua după trecerea moșilor în stăpînirea lui Antioh, ar trebui să conchidem că e vorba de Anița Bantăș, de la care veniseră și Grozeștii. Dar Ciorăștii erau la ținutul Tutovei, în plasa Pereschivului²⁴⁰, adică tocmai de pe plaiurile Mariei de Ceucani. După unele informații, Anita Bantăș ar fi fost îngropată tot în ținutul Tutovei, anume la Tomești²⁴¹. S-ar putea ca niște cercetări la fața locului să aducă lumină în ambele cazuri, și poate chiar pietre funerare ar ieși la iveală cu acest prilej.

c) Gheorghită comisul vărul lui Antioh Cantemir.

În cronica sa, Ion Neculce, rudă a Cantemireștilor²⁴² — deci o persoană avizată asupra înrudirilor acestora — relatează că, la 1705, revenind în scaunul domnesc, Antioh Cantemir a făcut vel comis pe Gheorghită serdarul, „care-i era neam lui Antiohi vodă“²⁴³. În vechea ediție a aceleiași cronici — ediția lui Kogălniceanu, care a folosit, desigur, alt manuscris — această informație e dată cu o precizare în plus: „Gheorghită serdarul (...) care era neam lui Antioh vodă, *văr primar*“²⁴⁴. Dimitrie Cantemir l-a făcut paharnic în 1710²⁴⁵, și cu acest rang l-a întovărășit în anul următor în Rusia²⁴⁶. Din documentele interne, e cunoscut un *Gheorghită*, tovarăș de pîrbegie al lui Cantemir, dar acela

²³⁷ *Romanoslavica*, XIV, p. 437.

²³⁸ Al patruea — Ecaterina — e, desigur, numele doamnei lui Antioh.

²³⁹ C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, Iași, 1892, p. 256 (sub. n.).

²⁴⁰ *Marele dicționar geografic al României*, II, p. 430.

²⁴¹ Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, p. 10 (informație de la N. Docan); Zotta credea (*op. cit.*, p. 10) că la Ciorăști a fost îngropată soția lui Antioh, făcînd trimitere la Sion, *op. cit.*, p. 134 — printr-o eroare tipografică, s-au inversat trimiterile 9 și 13! — dar și acolo se spune clar: „moșia Ciorăștii, de la ținutul Tutovei, unde este și îngropată doamna lui Constantin vodă, în biserica ce au fost făcută de el acolo“ (sub. n.), biserică distrusă apoi de un proprietar care nu mai avea nimic comun cu Cantemireștii.

²⁴² Gînelele lui Lupu Bogdan și al Ruxandrei Cantemir.

²⁴³ Ioan Neculce, *op. cit.*, p. 177.

²⁴⁴ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. II, vol. II, p. 284 (subl. n.).

²⁴⁵ Ioan Neculce, *op. cit.*, p. 205.

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 253.

era mare spătar, ginerele hatmanului Alexandru Buhuș²⁴⁷ — deci văr al III-lea prin alianță cu Antioh și Dimitrie Cantemir. El era fiul unui Ștefan și a întemeiat în Rusia cunoscuta familie Mecinikov (= spătar), din care descinde savantul Ilia Mecinikov (1845—1916), laureat al Premiului Nobel²⁴⁸. Dar nu despre acesta poate fi vorba, căci un *Gheorghită comis* a existat și e dovedit și el documentar: era biv comis în 1702, când e menționat ca ginere al lui Vasile Damian treti logofăt²⁴⁹, și la 1703, când — cu mențiunea „brat Deadiul medelnicer“ — vinde o casă la Iași lui Savin banul (Zmucilă)²⁵⁰. Prin urmare, nu poate fi identic nici cu *Gheorghită*, fratele marelui ban Savin Naoul, poreclit Zmucilă, care, și el, e amintit de Neculce în cronica sa²⁵¹. După unele informații, „*Gheorghită biv comis*, brat Deadiul medelnicer“ era din familia Frătiță²⁵². S-ar putea obiecta că personajul din cronica lui Neculce nu e identic cu cel din documente, întrucât cronicarul afirmă că a devenit comis la 1705, iar în documente apare la 1702—1703; în realitate, *chiar Neculce se contrazice*, vorbind despre *Gheorghită comisul* pribeag în Polonia sub Constantin Duca vodă (1700—1703)²⁵³. Dar înrudirea rămîne a se căuta.

d). *Pomelnicul bisericii din Cîrligul*

În satul Cîrligul, din vechiul ținut al Neamțului, este o biserică fără pisanie, care, însă, „are toate caracteristicile veacului al XVII-lea“²⁵⁴. Biserica este, de bună seamă, otitoria familiei *Cîrlig*, care începe cu vistiernicul *Toader Cîrlig* din Brițcani (1602, 1609, 1613), al cărui fiu, *Mateiaș Cîrlig* (1671, 1629) a fost tatăl lui *Grigoraș Cîrlig* (1669, 1675, 1679)²⁵⁵ și al fraților săi *Vasile*, *Ionașco*, *Nastasia* și *Maria*²⁵⁶. Toți aceștia descindeau, prin soția vistiernicului *Toader Cîrlig*, din stolnicul *Grigore Cocora* (pomenit în documente între 1579—1590)²⁵⁷.

În pomelnicul acestei biserici — început în secolul al XVII-lea, cu *Dumitrașco Cantacuzino* și *Constantin Cantemir*, dar păstrat într-o variantă transcrisă la 1794 — am putut identifica o serie de rude ale Cantemireștilor, între care chiar pe bunicii după mamă ai lui Dimitrie Cantemir. Astfel, din familia fondatoare găsim, în coloana I din dreapta,

²⁴⁷ *Surete*, IX, p. 217—219.

²⁴⁸ A. David, *Originea românească a doctorului Mecinikov*, în „*Revista istorică*“, 4—6/XVIII, 1932, pp. 174—175; v. și G. Bezviconi, *op. cit.* p. 19. Ghibănescu (*Surete*, cit.) credea că e din familia Mitrea, dar acela era vistier; G. Bezviconi (*Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1958, p. 124, nota 124) afirma că e din familia Milescu, ceea ce ar fi mai plauzibil, dar genealogic imposibil.

²⁴⁹ *Surete*, VIII, p. 62, 68—69.

²⁵⁰ *Ibidem*, p. 4. „Un Diadul vel med. este amintit la 1688 aug. 28—1691 febr. 20“ (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 394, nota 5).

²⁵¹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 71 (anul 1681), p. 83 (anul 1684).

²⁵² Comunicat de prof. C. A. Stoida, Iași, (scrisorile din 27.IV.1973 și 11.V.1973); îi exprimăm și aici sincerele noastre mulțumiri pentru toate lămuririle atât de binevoitor date.

²⁵³ Ioan Neculce, *op. cit.*, p. 156.

²⁵⁴ G. Balș, *op. cit.*, p. 173.

²⁵⁵ După fișele, recontrolate, ale regretatului nostru prieten, I. C. Miclescu-Prăjescu, căruia îi aducem, și acum, un omagiu postum.

²⁵⁶ *Surete*, XIX, p. 185.

²⁵⁷ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 300.

pe Mateiaș (Cîrlig) și Tudosia, urmat, mai încolo, de Grigorie (Grigoraș Cîrlig) și Iustina; în coloana a doua, „Dimitrie, Varvara, (...) Andrei, Anghelina, (...) Mihălachi, Anița“ sînt, evident, Dumitrașco Bantăș cu soția și doi fii, iar în coloana I din mijloc găsim și frați și surori de-ale acestuia: „Alizandra, Pavăl, Dochîța i ciadi ih, Pricop, Marie, Costan-din, Mărica“.²⁵⁸

Prezența acestora în pomelnicul de la Cîrligul se datorește, desigur, unei înrudiri, și, în adevăr, Grigoraș Cîrlig era cumnat cu Andrei Silion²⁵⁹, fiul lui Constantin Silion (fratele Varvarei Bantăș). Dar mai era o înrudire, mult mai interesantă decît aceasta din punctul de vedere al subiectului nostru. Ea se arată în cursul proceselor pe care urmașii stolnicului Cocora le-au purtat pentru moștenirea moșiilor Oncăuți, Cepeleuți și Rujinți la Hotin, Bricani la Neamț și Pungeni la Hîrlău²⁶⁰. Între acești urmași, se găsesc și Bantășeștii²⁶¹, iar dintr-o carte de judecată din 1815 se vede că vistierniculul Toader Cîrlig avusese o fată căsătorită cu un Bantăș, mama unui Constantin Bantăș²⁶², contemporan și văr primar, deci, cu Grigoraș Cîrlig și frații săi. Deocamdată, însă, nu putem preciza cine e acel Constantin Bantăș; cronologic, ar putea fi pîrcălabul (+ 1675) și, în acest caz, Dimitrie Cantemir ar avea ca strămoși și pe stolnicul Grigore Cocora și pe vistierniculul Toader Cîrlig; dar, mama pîrcălabului Bantăș, Catrina, nu era fiica lui Cîrlig, ci a lui Istrati Golăeș.

În măsura în care cercetările genealogice vor avansa, vom putea aduce răspunsurile, confirmările sau infirmările la multe — dacă nu la toate — din chestiunile doar enunțate aici. Rezolvarea lor, cum am mai spus, va îmbogăți cronica genealogică a Cantemireștilor, întărind ideea că acest neam, de cea mai curată origine românească — atît cît s-a putut urmări, nu era o familie de jos, lipsită, ci făcea parte din mica boierime a Țării de Jos, din rîndurile căreia se mai ridicaseră domni — Tomșeștii și Dabița —, o familie cu care voievozii n-au ezitat să se înrudească, într-un cuvînt, unul din cele multe neamuri de boiernași, a căror chemare era să împrăspăteze, din veac în veac, rîndurile marii boierime cîrmuitoare. Prin strămoșii săi — ațiția cîți i-am putut identifica — Dimitrie Cantemir a fost un produs al tuturor straturilor feudalității moldovenești: de la răzeșii Silișteni și Ghiliganul, de la negus-

²⁵⁸ *Inscripțiile medievale...*, p. 769.

²⁵⁹ Țineau pe cite o fiică de-a lui Vasile Gorovei, logofătul de vistierie, trecut și el în pomelnic („Vasile, Mărica”); altă fiică era soția unui Dumitrașco ot vistierie („Dumitrașco, Sanda”).

²⁶⁰ *Surete*, XIX, p. 186; *Arh. St. Iași, Anaforale*, nr. 8, fila 108—112 (M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 86 și nota 5); spîta urmașilor pentru Pungeni: *Bibl. Ac. Rom.*, 19 și 20/CCXV.

²⁶¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 86.

²⁶² Gh. Ghibănescu, *Din traista cu vorbe*, p. 449; *Surete*, XIX, p. 185. N. B. Sever Zotta (*op. cit.*, p. 10) scrie: „În *Let. II*, 317, este vorba și de „o nepoată de vară“ a lui D. Cantemir, căs. cu Gh. Gh. Rosetti“. În locul indicat, se spune că D. Cantemir „și-au dat o nepoată de soră după un fecior al lui [Iordache Ruset], anume Constantin“ (subl. n.). Constantin Ruset, paharnic, mare vornic și apoi hatman, fusese căsătorit cu Anița Bogdan, fiica Ruxandei Cantemir și a lui Lupu Bogdan (R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I. București 1938, p. 56).

torul Vicol și pînă la panii lui Ștefan cel Mare. Iar înruderile sale în societatea moldovenească sînt și ele bogate și variate.

Dar asupra tuturor acestor lucruri, rămîne viitorului să aducă noutăți și să tragă, atunci, noile concluzii.

RÉSUMÉ

L'étude est consacrée à la généalogie de la famille des Cantemir, laquelle, au raison du manque de sources écrites, n'o trop constitué pour nos chercheurs un objet de recherche.

Le point de départ de l'auteur dans son analyse est le stade auquel ont abouti les recherches, de Sever Zotta, le seul qui ait essayé d'éclaircir l'origine de Dimitrie Cantemir.

Au début est présentée la généalogie des alleutiers de Siliștea jusqu'à Cantemir, ensuite, dans un étendu chapitre, soutenu par des sources documentaires, est décrite la carrière de Constantin Cantemir, en soulignant les étapes principales de son activité: mercenaire dans l'armée de Pologne, militaire de grade inférieur (ceaus) dans les sousordres du spathar en Valachie, vornik de Bîrlad, surveillant des prisons, (armaș) commandant de cavalerie (serdar) grand sommelier (mare clucer) et voivode de Moldavie (1685—1693).

En perisant dans les sources narratives, de même que dans les documents, on a présenté amplement les trois mariages du voivode moldave: le premier en 1664 avec Anastasia, cousine du voivode Grigore Ghica, le second avec Maria, de la famille des hobereaux Toulovanu de Ceucani, nièce par la ligne d'un cousin germain du Istrate Dabija, le troisième avec Ana, de la, famille moldave des Bantăș, conclue, selon l'auteur, en 1699.

La partie la plus intéressante de l'étude concerne les parentés de Anita Bantăș et les ancêtres de q'elle confère à son illustre fils.

La dernière partie, intitulée „Varia“ concerne quelques problèmes dont le déchiffrement va enrichir à l'avenir la chronique de la famille des Cantemir.

La chronique généalogique des Cantemir nous a afermis dans l'idée que cette famille de la plus pure origine roumaine provenait de la petite noblesse de la Moldavie Inférieure (Bas Pays), des rangs de la quelles s'étaient élevés d'autres princes encore. Dimitrie Cantemir, par ces ancêtres — marqués dans cette étude a été un produit de la totalité des couches de la feodalité moldave et ses lienes de parenté dans la société moldave sont riches et variés.

PRÉCIS

This study is dedicated to Cantemirs' genealogy that, owing to the lack of written sources, was a bit neglected by Romanian scholars.

The author starts his analysis from the stage of Sever Zotta's researches, the single one who tried to clear up Dimitrie Cantemir's ascending line.

In the beginning is presented the origin of Șilisteanu family of free holders by the time of Cantemir then, in an ample chapter based on documentary sources, is described Constantin Cantemir's career marking the main stages of his activity: mercenary in the Polish army, spatharus messenger (ceuş spătăresc) in Wallachia, magistrate and justice of peace (vornic) in Bîrlad, provost marshal (armaș), cavalry commander (serdar), Lord Steward (mare clucer) and Prince of Moldavia (1685—1693).

By using both narrative and documentary sources, are amply presented the three marriages of the Moldavian Prince. The first marriage with Anastasia, Prince Grigore Ghica's cousin, took place in 1664.

The second marriage with Maria from Tutoveanu, a family of country squires in Ceaucani, who was a niece of Prince Istrate Dabija a first cousin once removed. The third marriage with Ana from Moldavian Bantiș family was contracted, in author's opinion, in 1699.

The most interesting part of the study concerns the relatives of Anița Bantiș and her ancestors.

The last part, called „Varia“ covers some problems, the future solving of which, will enrich the cronicle of Cantemirs family.

The genealogical cronicle of Cantemirs strengthened the idea that this family of the purest Romanian origin was not a plain one, but it belonged to the petty gentry of the South Moldavia from which were also risen some other princes.

Dimitrie Cantemir, by his ancestors, identified in this study, was a produce of all strata of Moldavian feudalism and his relationship with Moldavian society is rich and varied.

NORME TEHNICE

pentru înregistrarea, gruparea în dosare,
selecționarea și păstrarea documentelor scrise
și tipărite, a sigiliilor și ștampilelor,
de către organizațiile socialiste și celelalte organizații

Pentru desfășurarea în mod unitar a activității arhivistice privind înregistrarea, gruparea în dosare, selecționarea și păstrarea documentelor scrise și tipărite, a sigiliilor și ștampilelor, de către organizațiile socialiste și celelalte organizații, se emit prezentele norme tehnice.

1. ÎNREGISTRAREA DOCUMENTELOR

1. Potrivit art. 8 al Decretului nr. 472/1971 organizațiile socialiste și celelalte organizații sînt obligate să înregistreze toate documentele primite, expediate sau întocmite pentru uz intern.

2. Înregistrarea documentelor se face la registratura generală, într-un singur registru sau concomitent în mai multe registre, fără ca numerele de înregistrare date documentelor să se repete. După înregistrare, documentele se predau spre rezolvare la compartimentele de muncă ale organizației.

3. În cazul cînd organizațiile socialiste și celelalte organizații, denumite în continuare în prezentele norme „organizații”, primesc, emit și întocmesc pentru uz intern un număr mare de documente, înregistrarea acestora se poate face la fiecare compartiment de muncă.

4. Înregistrarea documentelor se efectuează cronologic, în ordinea primirii lor. Filele registrului de intrare-ieșire se numerează, iar pe coperta acestuia se înscrie denumirea organizației (sau a organizației și compartimentului de muncă), anul la care se referă documentele și numerele de înregistrare extreme cuprinse în registru. La sfîrșitul anului sau la încheierea unui volum al registrului, se certifică numărul înregistrărilor și numărul filelor folosite.

5. Înregistrarea documentelor începe la 1 ianuarie și se încheie la 31 decembrie, al fiecărui an.

6. Registrul de intrare-ieșire se completează potrivit coloanelor din formularul anexa nr. 1 la Decretul nr. 472/1971, ținîndu-se seama de următoarele : în coloana *c* se înscriu numărul de înregistrare și data emitentului ; în coloana *d* numărul anexelor la document iar în coloana *g*

denumirea compartimentului de muncă căruia i s-a repartizat documentul.

7. Documentele care se referă la aceeași problemă, se conexează la primul document înregistrat. Legătura între primul document înregistrat și documentele conexate la acesta se face prin menționarea în coloana *k*, în dreptul fiecărui document conexasat a numărului de înregistrare a documentului la care s-a efectuat conexarea, și a anului de înregistrare al acestuia în cazul când documentul conexasat este din alt an.

8. Documentele expediate din oficiu și cele întocmite pentru uz intern se înregistrează în același registru ca și documentele intrate, completându-se numai coloanele *a*, *f* și *h-l*.

Documentele expediate ca răspuns la un document primit anterior se înregistrează la numărul de înregistrare al acestui document, cu datele din coloanele *h-l*.

9. Circulația documentelor de la registratură la compartimentele de muncă și între compartimentele de muncă, se face pe bază de condică de expediție sau de borderou, în care se semnează de primire.

II. GRUPAREA DOCUMENTELOR ÎN DOSARE

10. Potrivit art. 9 al Decretului nr. 472/1971, gruparea documentelor în dosare se face pe baza indicatorului termenelor de păstrare și a nomenclatorului dosarelor.

11. Indicatorul termenelor de păstrare se întocmește, potrivit formularului anexa nr. 2 la decret, de către organizațiile centrale, atât pentru documentele proprii cât și pentru documentele unităților subordonate, în scopul stabilirii în mod unitar a grupelor de documente și a termenelor de păstrare.

12. Indicatorul termenelor de păstrare se întocmește sub forma unui tabel în care se redau grupele de documente pe diferitele activități ale organizației centrale și unităților în subordine cu specificarea termenului de păstrare al fiecărei grupe.

Indicatorul termenelor de păstrare cuprinde toate grupele de documente, inclusiv cele preconstituite (registre, condici, cartoteci etc.). Grupele de documente se întocmesc pe activități indiferent de compartimentul de muncă care le-a creat, menționându-se o singură dată la activitatea respectivă.

Grupele de documente se redau pe capitole (de exemplu : „Directive și organizare“, „Administrativ-gospodărești“, „Planificare“, „Producție“ etc.), în subcapitole și subdiviziuni ale acestora. Capitolele se numerează cu cifre romane, subcapitolele cu litere majuscule, subdiviziunile acestora cu litere mici, iar grupele de documente cu cifre arabe.

În dreptul grupelor de documente care se păstrează permanent, se trece cuvântul „permanent“, iar pentru acelea care se păstrează temporar, cifra arabă, care reprezintă numărul anilor cât se păstrează.

La stabilirea termenelor de păstrare se va avea în vedere importanța istorico-documentară și utilitatea practică a documentelor.

Dacă termenul de păstrare al unor grupe de documente nu poate fi stabilit cu certitudine în momentul întocmirii indicatorului sau dacă există motive să se presupună că în cuprinsul unei grupe de documente de păstrare temporară se pot găsi și documente de păstrare permanentă, pe lângă termenul de păstrare temporar, se menționează „C.S.“. La expirarea termenului de păstrare prevăzut în indicator, aceste documente se cercetează în mod special de comisia de selecționare care stabilește, în mod definitiv, termenul de păstrare.

13. Indicatorul se confirmă de către Direcția generală a Arhivelor Statului care poate mări termenele de păstrare, dar nu le poate micșora decât cu acordul organizației.

14. Organizațiile centrale care au în subordinea lor unități cu profil diferit de cel al lor, întocmesc pentru acestea indicatoare de termene de păstrare separate.

15. Organizațiile centrale care nu au unități în subordine, iar când au, acestea creează aceleași documente ca și organizația centrală, nu vor întocmi indicator de termene de păstrare ci direct nomenclatorul dosarelor, care în aceste cazuri se confirmă de Direcția generală a Arhivelor Statului ca și indicatorul termenelor de păstrare.

16. Nomenclatorul dosarelor se întocmește de fiecare organizație pe baza indicatorului termenelor de păstrare, sub forma unui tabel, în care se înscriu, pe compartimentele de muncă, grupele de documente create de acestea în raport de problemele la care se referă și de termenele de păstrare stabilite prin indicator.

17. Nomenclatorul dosarelor poate fi întocmit pe întreaga organizație sau pe direcțiile generale ale acesteia, potrivit formularului anexa 3 la decret.

În prima rubrică a nomenclatorului se trec denumirile compartimentelor de muncă ale organizației sau ale direcției generale, în ordinea în care figurează în schema de organizare și se numerotează cu cifre romane.

În rubrica a doua se trec subdiviziunile compartimentelor de muncă ale organizației sau direcției generale care se numerotează cu litere majuscule.

În rubrica a treia se trece, în rezumat, conținutul dosarelor, care se numerotează cu cifre arabe. Se evită formulările generale și echi-voce ca : „Acte“, „Correspondență diversă“, „Correspondență sau lucrări cu ministerul sau instituția X“ etc.

În nomenclator se cuprind și registrele, condicile, cartotecile și celelalte materiale preconstituite.

Cifra romană, litera majusculă și cifra arabă formează indicativul dosarului, de exemplu : I/A/18.

Indicativul dosarului poate fi format și numai din litera majusculă și cifra arabă sau numai din cifra arabă, dacă organizația este formată din compartimente de muncă fără subdiviziuni sau nu are nici compartimente de muncă.

18. Nomenclatorul dosarelor nu se modifică anual ci numai atunci când se produc schimbări în structura organizației. Dacă se înființează noi compartimente de muncă sau subdiviziuni în cadrul acestora, nomen-

clatorul se completează cu denumirea acestora și cu grupele de dosare pe care le crează. Dacă compartimentele de muncă sau subdiviziunile din cadrul acestora își dezvoltă activitatea, creînd și alte grupe de documente decît cele prevăzute în nomenclator, acestea se completează cu noile grupe.

19. Dosarele constituite în baza nomenclatorului, se predau la arhiva generală a organizației pentru fiecare an expirat, pînă la sfîrșitul anului următor.

20. În vederea predării la arhiva generală a dosarelor, se efectuează următoarele operațiuni :

— documentele cuprinse în dosar se ordonează cronologic sau, în cazuri speciale, după alte criterii : alfabetic, geografic, pe corespondenți etc. ;

— se îndepărtează acele, agrafele, clamele metalice și filele nescrise ;

— documentele din fiecare dosar se cos sau se leagă în coperte de carton, în așa fel încît să se asigure citirea completă a textului, a datelor și rezoluțiilor ;

— dosarele nu trebuie să aibă mai mult de 250—300 file ;

— pe coperta dosarului se trec datele din formularul anexa nr. 4 la decret ;

— filele dosarelor sau ale volumelor de dosare se numerotează în colțul din dreapta sus, fie mecanic, fie cu creion negru ;

— pe o foaie necrisă, adăugată la sfîrșitul dosarului sau pe prima pagină rămasă nescrisă a registrelor și condicilor, se face, sub semnătura salariatului care răspunde de arhivă, următoarea certificare : „Prezentul dosar (registru, condică, cartotecă etc.) conține... file“ în cifre și în paranteze în litere.

21. Predarea dosarelor de către compartimentele de muncă la arhivă se face pe bază de inventare, întocmite pe termene de păstrare, potrivit formularului din anexa nr. 5 la decret.

Pentru dosarele de păstrare permanentă inventarele se întocmesc în 4 exemplare, iar pentru cele temporare în 3 exemplare. Din fiecare inventar cite un exemplar rămîne la compartimentele de muncă, iar celelalte se predau la arhivă, o dată cu dosarele.

Dosarele neîncheiate în anul respectiv sau cele care din motive justificate se opresc la compartimentele de muncă, se cuprind în inventarul anului respectiv cu mențiunea „urmează a fi primite“.

Registrelle, condicile și alte materiale preconstituite se trec în inventar după dosare.

Efectuarea tuturor lucrărilor menționate mai sus constituie obligația compartimentelor de muncă din fiecare organizație.

Compartimentele de muncă sînt de asemenea obligate ca, la data stabilită de organul de arhivă, să predca la arhivă toate dosarele care au această destinație.

22. Salariatul care răspunde de arhivă este obligat, să țină evidența inventarelor documentelor intrate în arhivă, și a mișcării documentelor în decursul timpului, potrivit formularului anexa nr. 6 la decret.

Organizațiile care dețin în afară de fondul propriu și fonduri rezultate din activitatea altor organizații, deschid în „Registrul de evidență curentă” câte o partidă pentru fiecare fond.

În arhivă, dosarele se ordonează pe ani, compartimente de muncă și termene de păstrare și în ordinea inventarelor. Pentru documentele cu termen de păstrare permanent se asigură un loc aparte sau un depozit separat.

23. Potrivit dispozițiilor art. 12 din Decretul nr. 472/1971, documentele pot fi scoase din evidența arhivei în cazul selecționării, deteriorării fără posibilități de recondiționare, când sînt predate Arhivelor Statului sau altei organizații, sau cînd se constată că lipsesc.

În toate cazurile menționate mai sus, salariatul care răspunde de arhivă este obligat să întocmească proces-verbal care va fi supus spre aprobare conducerii organizației și spre confirmare Direcției generale a Arhivelor Statului sau filialelor sale.

24. Documentele care se găsesc în arhivă neconstituite potrivit indicatorului termenelor de păstrare și nomenclatorului dosarelor, se ordonează și se inventariază pe ani și compartimente de muncă sau pe compartimente de muncă și ani, în funcție de forma lor inițială de constituire :

- dacă organizația nu a avut compartimente de muncă, ordonarea dosarelor se face numai pe ani, avîndu-se în vedere că dosarul care cuprinde documente din mai mulți ani să fie ordonat la anul de început.

- în cazul în care dosarele se ordonează pe ani și în cadrul acestora pe compartimente de muncă, numărul curent din inventar se dă în continuare în cadrul anului, fără a se ține seama de compartimente ;

- în cazul în care există un număr mic de dosare, numărul curent se dă în continuare, fără a se ține seama de ani ;

- dacă dosarele sînt ordonate pe compartimente de muncă, iar în cadrul acestora pe ani, numărul de ordine se dă în cadrul fiecărui compartiment, fără a se ține seama de ani ;

- documentele răvășite se pot grupa în dosare pe ani și în cadrul acestora pe probleme, dacă nu se mai poate reconstitui forma inițială a arhivei.

Inventarul se întocmește în două exemplare și are un caracter provizoriu pînă la selecționarea dosarelor. După această operațiune se întocmește, în trei exemplare, inventarul definitiv numai pentru dosarele de păstrare permanentă.

25. Documentele nefolositoare, de același fel, ca de exemplu : boniere, chitanțiere, facturiere, foi de pontaj, situații parțiale, bilete de intrare în unitate etc., precum și copiile, formularele necompletate nu se inventariează ci se separă de cele folositoare pentru a se da posibilitatea eliminării lor globale cu ocazia selecționării.

26. Documentele de la fostele instituții din Transilvania și Banat pentru care s-au păstrat registrele contemporane de evidență se ordonează potrivit acestora și se întocmesc liste de documentele lipsă sau existente, în funcție de ponderea lor. Instrumentele contemporane de evidență țin loc de inventare.

III. SELECȚIONAREA DOCUMENTELOR

27. Selecționarea documentelor se face în conformitate cu prevederile art. 14 din Decretul nr. 472/1971.

Prin ordinul de numire a comisiei de selecționare unul din membri este desemnat președinte, iar șeful arhivei sau șeful compartimentului de care aparține arhiva este de drept secretar-raportor. În cazul absenței de la lucrări a unui membru, este înlocuit de unul din supleanți, desemnat de președintele comisiei.

28. În aprecierea importanței documentelor, comisiile de selecționare au în vedere respectarea termenelor de păstrare a documentelor potrivit indicatorului termenelor de păstrare.

După expirarea termenelor de păstrare, la sesizarea secretarului-raportor, președintele convoacă comisia de selecționare care după ce verifică dacă documentele trecute în inventare au fost bine încadrate la termenele de păstrare, avizează eliminarea lor.

În cazul unor eventuale nepotriviri, comisia de selecționare face rectificările cuvenite în inventare.

În cazul în care comisia de selecționare constată că s-au săvârșit greșeli de încadrare sau stabilește ca unele documente să fie păstrate permanent, acestea se trec în inventarul dosarelor de păstrare permanentă la anul și compartimentul de muncă respectiv sau, dacă nu este posibil, se întocmesc inventare separate, care se anexează la cele inițiale.

Comisia efectuează selecționarea documentelor create în decursul activității organizației, precum și a celor deținute de la alte organizații.

Inventarele dosarelor avizate de comisia de selecționare a fi eliminate, însoțite de procesul-verbal prevăzut în formularul anexa nr. 8 la decret, aprobat de conducătorul organizației, se înaintează pentru confirmare la Direcția generală a Arhivelor Statului de către organizațiile centrale și la filialele Arhivelor Statului de către organizațiile locale.

Direcția generală a Arhivelor Statului sau filialele sale pot decide păstrarea permanentă a unor documente chiar dacă potrivit indicatorului de termene de păstrare se încadrează la grupe care se păstrează temporar.

După primirea confirmării de la Direcția generală a Arhivelor Statului sau filialele acestora, documentele stabilite a fi eliminate se predau de organizații, potrivit dispozițiilor legale, unităților de colectare a deșeurilor.

29. Selecționarea dosarelor care nu au fost constituite potrivit indicatorului de termene de păstrare și nomenclatorului dosarelor, se face după ce au fost ordonate și inventariate. Pe baza inventarului, comisia de selecționare cercetează dosarele și stabilește care se păstrează permanent și care se elimină.

La operațiunea de selecționare se va avea în vedere să fie reținute toate documentele care au importanță istorico-documentară și a căror utilitate practică nu a încetat.

30. Pentru dosarele care se propun a fi eliminate se întocmește un proces-verbal similar cu cel prevăzut în formularul anexa nr. 8

la decret, menționându-se anii în care au fost create documentele, compartimentele de muncă care le-au creat și numărul curent al dosarelor din invetar.

31. În cazul documentelor din Transilvania și Banat pentru care s-au păstrat instrumente contemporane de evidență, în procesul-verbal se vor menționa anii în care au fost create documentele, compartimentele de muncă care le-au creat și numărul de înregistrare a documentului din registrul de intrare-ieșire.

Documentele prevăzute la poziția 25 a prezentelor norme se elimină pe baza unui proces-verbal, în care se menționează categoria de documente, anii extremi și cantitatea.

32. Documentele rămase după selecționare, se predau Arhivelor Statului la termenele și în condițiile prevăzute de Capitolul III, Secțiunea IV-a a Decretului nr. 472/1971. Odată cu predarea se depun și două exemplare din inventarul definitiv.

Deținerea documentelor de păstrare permanentă de către organizațiile prevăzute la art. 21 al Decretului 472/1971, după expirarea termenului de depunere, se aprobă de Direcția generală a Arhivelor Statului pentru organizațiile centrale și de filialele sale pentru organizațiile locale.

33. Selecționarea sigiliilor și ștampilelor scoase din uz, confecționate din metal sau cauciuc, se efectuează, ca și pentru celelalte documente, de către comisiile de selecționare ale organizațiilor. După selecționare, cele de metal, cu stemă și denumirea completă a organizației se depun într-un exemplar la Direcția generală a Arhivelor Statului sau la filialele acesteia, iar celelalte la Monetăria Națională. Ștampilele de cauciuc se depun la organul ierarhic superior, păstrându-se în arhivă registrul de înregistrare și imprimarea ștampilelor. Organul ierarhic superior va proceda la distrugerea ștampilelor. Dacă acesta consideră că distrugerea se poate face la unitatea deținătoare poate aproba numai lista ștampilelor ce se distrug.

IV. PĂSTRAREA DOCUMENTELOR

34. Documentele de arhivă se păstrează în depozite construite special sau în încăperi amenajate în acest scop, cu asigurarea condițiilor de rezistență, igienă, temperatură și umiditate. Nu pot fi folosite ca depozite de arhivă încăperile cu igrasie, expuse pericolului de infiltrație, inundație, incediu, explozie etc.

35. Ferestrele depozitelor trebuie prevăzute cu perdele de doc, geamuri absorbante, obloane etc. iar în interiorul încăperilor se asigură o temperatură de 14—18°C și o umiditate de 60—65%.

36. Potrivit naturii și formatului documentelor, depozitele se dotează cu : rafturi, fișiere, dulapuri, case de fier etc. Rafturile și celelalte mijloace de protecție trebuie să reziste la încărcare și să îndeplinească condițiile de igienă împotriva agenților fizico-chimici și biologici.

Rafturile se amplasează perpendicular pe sursa de lumină și se ancorează între ele și de pereții laterali ai depozitului.

37. Depozitele se țin în perfectă ordine și curățenie, fiind interzisă păstrarea în incinta lor a obiectelor străine de arhivă.

38. Pentru protejarea împotriva degradării, documentele se introduc în mijloace de protecție în raport de natura lor (dosare, cartoane, mape, cutii, plicuri, tuburi etc.).

39. Așezarea documentelor în rafturi se face fie pe manșeta de indosariere, fie pe manșeta inferioară.

40. În cazul semnalării pericolului de degradare a documentelor de agenți biologici (rozătoare, insecte, ciuperci, bacterii) se iau măsuri de înlăturarea acestora, cerându-se, în cazurile deosebite, sprijinul Arhivelor Statului.

Înlăturarea agenților dăunători se face prin desprăfuire, curățire mecanică, dezinsecție și deratizare. Dezinsecția și deratizarea se face cel puțin o dată la 6 luni, iar desprăfuirea generală cel puțin o dată la 2 ani.

41. Pentru prevenirea incendiilor se interzice folosirea focului deschis, a radiatoarelor, reșourilor, fumatului în incinta depozitului, precum și utilizarea comutatoarelor, întrerupătoarelor, prizelor sau altor instalații electrice defecte.

Măsuri similare se vor lua și cu privire la celelalte încăperi aflate în apropierea depozitelor sau în care se păstrează vremelnice documente.

Depozitele și celelalte încăperi din vecinătatea acestora vor fi prevăzute cu stingătoare portative cu CO₂ și praf și se vor asigura toate celelalte condiții necesare stingerii incendiilor prevăzute în normele de stat în vigoare.

Depozitele vor fi prevăzute cu mijloace de alarmare și semnalizare.

42. Organizațiile sînt obligate să păstreze în stare perfectă de funcționare utilajul și materialele de prevenire și stingere a incendiilor pe care le au în dotare și să controleze periodic existența și starea de funcționare a acestora.

43. Consultarea și cercetarea documentelor din arhiva organizațiilor, de angajații acestora și de persoane din afară, precum și folosirea lor în scopul eliberării de certificate, copii și extrase se fac în conformitate cu prevederile Decretului 472/1971, Capitolul IV.

44. Documentele secret de stat și secret de serviciu se înregistrează, manipulează și păstrează potrivit actelor normative în vigoare privind apărarea secretului de stat. Gruparea în dosare, inventarierea, selecționarea și conservarea acestor documente se face potrivit prezentelor norme tehnice.

ASPECTE PRIVIND PĂSTRAREA ARHIVELOR LA ORGANIZAȚIILE SOCIALISTE

VASILE NCULAI

Arhivele aflate la instituții și întreprinderi, parte integrantă a Fondului Arhivistic Național, constituie un bogat și valoros izvor de documentare asupra evoluției economice și social-politice a țării noastre. Datorită acestui fapt se cuvine să li se asigure condiții bune de păstrare. Asigurarea integrității și vieții îndelungate a materialelor documentare este una din cerințele principale care trebuie să stea în atenția tuturor deținătorilor de asemenea valori.

În afară de faptul că este o obligație rezultată din înseși legile care stau la baza activității arhivistice, respectiv Decretul pentru înființarea Fondului Arhivistic Național, este și o cerință patriotică pentru fiecare cetățean de a apăra patrimoniul documentar.

Păstrarea lui, fără o alterare esențială a calității hîrtiei și a scrisului, se poate realiza, în primul rînd, prin respectarea normelor de păstrare și folosire a documentelor. Respectarea acestora, nu numai că

Fig. 1 — Aspect dintr-un
depozit necorespunzător

prelungeste viața arhivelor, dar în același timp înlesnește folosirea lor operativă și menține integritatea bazei de documentare.

Majoritatea instituțiilor și întreprinderilor, înțelegînd importanța arhivelor ce le dețin și crează, au asigurat condiții corespunzătoare de păstrare a lor. Pe baza indicațiilor date de organele de arhivă ale

D.G.A.S. și a măsurilor luate de către conducerile unor instituții au fost asigurate spații mai bune de păstrare a arhivelor. Astfel, Ministerul Industriei Metalurgice, ce deține o cantitate mare de arhivă, care altă dată era păstrată în diferite boxe la subsol a amenajat depozite speciale, dotate cu rafturi metalice, cu mobilier pentru cercetarea documentelor. Condiții bune de păstrarea materialelor documentare au fost asigurate și la Uniunea generală a Sindicatelor din România unde se păstrează un fond valoros de documente care atestă evoluția mișcării sindicale din România, (proces-verbale de constituire a primelor sindicate din România, rapoarte, dări de seamă ale asociațiilor muncitorești, materiale de protest, agitatorice, documente ale congreselor și diferitelor întruniri, documente privind lupta împotriva războiului, participarea la refacerea țării ș.a.).

Preocupări pentru păstrarea arhivelor în bune condiții se concretizează la tot mai multe instituții din care amintim : Comitetul de Stat al Radioteleviziunii Române. Academia R. S. România, Marea Adunare Națională, Consiliul de Miniștri, Ministerul Apărării Naționale, Consiliul popular al municipiului București, institutele de proiectări, întreprinderile din ramura industriei grele ș.a.

Considerăm îndreptățită grija deosebită a institutelor de proiectări față de actele pe care le crează întrucât ele reflectă evoluția concepțiilor de proiectare în toate sectoarele de activitate, dezvoltarea materială a societății. Majoritatea proiectelor, pentru a fi protejate de acțiunea factorilor fizico-chimici și biologici, sînt păstrate în tuburi special construite sau în dulapuri care permit așezarea lor în plan orizontal. Documentația scrisă a acestor proiecte se păstrează în mape închise, ordonate în rafturi metalice după numărul de proiect.

La unitățile industriale interesul pentru păstrarea arhivelor s-a format pe măsura sporirii volumului de documente și a creșterii gradului de solitudine față de acestea în scopuri practice sau de altă natură. Întreprinderea de construcții siderurgice Hunedoara sau întreprinderea minieră Barza-Brad, spre exemplu au asigurat pentru întreaga cantitate de arhivă depozite spațioase, luminoase, cu instalații de aer condiționat, curat întreținute, amenajate cu rafturi metalice care permit așezarea dosarelor în poziția cea mai bună de păstrare și folosire operativă a lor, dînd totodată un aspect armonios depozitelor. Pentru prevenirea îmbolnăvirii documentelor de mucegai, pătrunderii insectelor, rozătoarelor și eliminarea prafului ce se depune din zona industrială se organizează periodic dezinfecții, deratizări și desprăfuiți cu ajutorul mijloacelor mecanice.

Dacă unele documente de arhivă se bucură de o bună păstrare din partea creatorilor lor, altele însă sînt lăsate uitării, în grija timpului, care prin agenții lui le macină treptat și sigur. Unele instituții și întreprinderi neavînd spațiu adecvat improvizează diverse încăperi, subsoluri igrasioase, boxe sau șaproane în care documentele sînt îngrămădite și supuse distrugerii, iar cercetarea lor devine practic imposibilă.

Întrucît hirtia, după cum se știe, este un material higroscopic care își schimbă ușor calitatea în funcție de modificările umidității mediului înconjurător iar microorganismele găsesc o bună găzduire în acest mediu, mucegaiul, ca produs al acestuia, nu întîrzie să apară. Mucegaiul de

pe documente acoperă cu timpul suprafața textului, crează pete greu de înlăturat. În cazul unei acțiuni mai îndelungate survine dezagregarea mai profundă a documentelor, care le îngălbenește și în cele din urmă le pulverizează. De aceea, este necesar să se evite păstrarea arhivelor în localuri umede, igrasioase și lipsite de aerisire.

O situație mai grea în această privință o au arhivele vechi create de fostele instituții judecătorești și notariate de stat. Majoritatea actualelor notariate de stat, în special cele din Transilvania, păstrează mari cantități de arhivă create de fostele notariate de stat pe o perioadă de peste un secol, care nefiind în atenția celor ce le moștenesc, n-au fost organizate și selecționate la timp. Actele create de actualele notariate au luat locul celor vechi, iar acestea au fost îngrămădite în diferite magazii, șoproane cu totul improprii acestor scopuri.

Cauza situațiilor amintite este provocată atât de spațiul insuficient de depozitare cât și de lipsa de preocupare din partea deținătorilor pentru a le selecționa. Trebuie să arătăm că prin selecționarea acestora s-ar fi putut elimina o mare cantitate de materiale lipsite de valoare.

În alte situații, destul de frecvente, de altfel, datorită spațiului de depozitare insuficient materialele sînt stivuite în rafturi sau printre rafturi. Se știe că stivuirea dosarelor în cîte două sau trei rînduri pe fiecare poliță din raft cît și stivuirea lor printre rafturi crează aceleași situații ca și păstrarea în mediu igrasios. Și în aceste condiții mușcăturile sau bacteriile mucilaginoase se dezvoltă foarte bine. Totodată se împiedică folosirea dosarelor deoarece nefiind aranjate în rafturi în ordinea inventarierii lor nu pot fi identificate decît cu foarte mare greutate. Deseori coperțile și foile dosarelor se rup în urma scoaterii lor din stivă pentru cercetare. Arhive păstrate în stive se găsesc îndeosebi la instituțiile centrale. Și în acest caz selecționarea documentelor ar rezolva problema spațiului de depozitare.

Mai grav este faptul că la unele instituții dezinteresul față de arhivă a dus la distrugerea unor importante materiale documentare. Așa de pildă în cursul lunii ianuarie 1972 Departamentul îmbunătățirii funciare și Consiliul Național al Apelor cu ocazia unor mutări au abandonat și distrus o însemnată cantitate de arhivă din perioada 1940—1971.

În cursul anului 1971 din neglijență a fost arsă o cantitate însemnată de arhivă la Tribunalul județean Arad, iar la Întreprinderea de rețele electrice din Oradea încercîndu-se ștergerea urmelor unor fraude au fost arse o parte din actele justificative financiare create în perioada 1957—1971.

Avînd în vedere importanța deosebită a păstrării corespunzătoare a arhivelor vom arăta în cele ce urmează modul cum trebuie asigurate condițiile de păstrare a documentelor de către fiecare unitate de stat. Remarcăm totodată faptul că aceste condiții sînt prevăzute în actele normative în vigoare.

Depozitarea arhivelor nu trebuie să se facă în localuri supuse pericolului de inundații, incendii sau cu un accentuat grad de umiditate. Amplasarea depozitelor de arhivă în subsolurile clădirilor, situație înfrîntă la majoritatea instituțiilor, cît și în podurile clădirilor nu este recomandată datorită umidității excesive de la subsoluri cît și aerului prea încins la poduri în timpul verii. De asemenea, nu se recomandă

amplasare a depozitelor în apropierea sau deasupra halelor și atelierelor industriale întrucît sporește pericolul de incendiu iar din cauza arderilor de combustibili particulele de carbon sau alte impurități se așează pe documente, murdărindu-le și pricinuiindu-le grave vătămări. Cazuri semnificative în această privință le prezintă Uzinele „23 August” din București, Uzinele „Republica” din București și majoritatea fabricilor de ciment din țară unde arhivele sînt păstrate chiar în incinta fabricilor, deasupra cuptoarelor de forjare, fapt cu totul nepermis.

Pentru păstrarea corespunzătoare a arhivelor, în cazul în care nu există posibilități de amenajare a unor depozite speciale este necesar ca întreprinderile respective să asigure camere de depozitare numai în pavilioanele administrative care de obicei sînt separate de uzine, iar la instituții în spațiile separate de birourile de lucru, evitîndu-se în toate cazurile subsolurile sau podurile.

La instituțiile și întreprinderile unde se construiesc localuri noi să fie prevăzute în mod obligatoriu și spații pentru depozitarea arhivelor, întrucît majoritatea acestora nu prevăd și spațiile necesare depozitării arhivelor.

Buna păstrare a materialelor documentare impune și utilizarea corespunzătoare a depozitelor. Majoritatea instituțiilor și întreprinderilor au prevăzut depozitele cu rafturi metalice și alt mobilier adecvat. Faptul că au fost introduse rafturi metalice este un lucru pozitiv, și îl recomandăm tuturor instituțiilor, întrucît prezintă avantaje superioare celor din lemn. În primul rînd rafturile din metal nu constituie o sursă de infecții sau de agenți dăunători, nu degradează materialele cînd sînt scoase pentru folosire, rezistă mai mult la încărcare, economisesc spațiul de depozitare și în același timp dau un aspect frumos depozitelor.

O problemă deosebit de importantă a păstrării materialelor de arhivă este modul de aranjare a dosarelor și registrelor în rafturi. De obicei la organizațiile socialiste. (instituții, întreprinderi) dosarele sau registrele sînt așezate pe polițele rafturilor în poziție verticală sau orizontală în stive fără să se poată citi cu ușurință numerele de inventariere. De aceea ori de cîte ori se caută un document este nevoie de manipularea unui număr mare de dosare ceea ce duce la degradarea lor și la irosirea timpului. Pentru identificarea operativă a dosarelor și registrelor este bine ca ele să fie grupate în ordinea inventarierii, în pachete de circa 3—4 kg greutate iar pe una din muciile pachetului să fie aplicată o etichetă prevăzută cu elementele necesare de identificare: denumirea fondului, a părții structurale, anul sau anii extremi, numerele sub care se găsesc inventariate dosarele sau registrele din pachet și numărul de pachet. După această operație pachetele se așează pe polițele raftului cu etichetele în afară începînd de sus în jos și de la stînga la dreapta, în ordinea numărului de pachet.

Am făcut unele precizări în ce privește păstrarea materialelor documentare, întrucît de modul cum este rezolvată această problemă depinde existența și conservarea documentelor, precum și pentru faptul că majoritatea instituțiilor și întreprinderilor întîmpină multe greutăți datorită necunoașterii modului de organizare a păstrării arhivelor.

PREFECTURA JUDEȚULUI BAI.A. ISTORICUL INSTITUȚIEI, ORGANIZAREA ARHIVEI ȘI VALOAREA EI DOCUMENTARĂ

VĂSILE MIRON

În urma războiului ruso-turc din anii 1768—1774 Austria, cu încuviințarea Turciei, a răpit partea de nord a Moldovei. Astfel o mare parte din ținutul Sucevii, cu orașul Suceava a fost încorporată la Austria.

După stabilirea hotarului dintre Austria și Moldova, Constantin Moruzi a întregit ținutul Sucevii cu părți din celelalte ținuturi stabilindu-și reședința la Fălticeni, un târgușor mic, care a devenit centru administrativ și economic al acestui ținut¹. Aici își aveau sediul Isprăvnicia ținutului Sucevii și celelalte instituții create prin Regulamentul Organic. În anul 1857 Isprăvnicia ținutului Sucevii își schimbă denumirea în Administrația ținutului Suceviș, iar din anul 1860 în aceea de Prefectura districtului Suceava².

Prin legea comunală și cea pentru înființarea consiliilor județene din 1864³ ținutul, denumit județ, era condus de un prefect, ajutat de un subprefect și un consiliu județean, stabilindu-se componența și funcția fiecărui organ, precum și raporturile acestora cu prefectul și subprefectul în procesul de conducere a treburilor județului.

Legea din 4 octombrie 1892 pentru organizarea autorităților administrative exterioare, dependente de Ministerul de Interne și fixarea circumscripțiilor administrative împărțea teritoriul țării în județe, județele în plăși, plășile în comune. Se fixa numărul, limitele, denumirea și reședința fiecărei plăși. Astfel, județul Suceava avea șase plăși: Muntele, Moldova de Sus, Moldova de Jos, Dolhasca Lespezi și Pașcani cu un număr de 39 comune. În fruntea administrației județene se afla prefectul, la plasă subprefectul iar la comună primarul. Prefectul, numit prin decret regal, era în subordinea directă a ministrului de Interne și reprezenta puterea executivă în toată circumscripția supusă administrației sale. El veghea la aplicarea legilor de administrație publică și la menținerea ordinii și siguranței publice în județul său. Personalul prefecturii de județ era format dintr-un director de prefectură, un șef de birou, un arhivar, un registrator și copisti⁴.

Regulamentul de aplicare a legii din 4 octombrie 1892, stabilea organizarea serviciilor, personalul și atribuțiile acestora⁵. La art. 59—65 se precizau îndatori-

¹ Artur Gorovei, *Monografia orașului Fălticeni*, 1938, p. 47.

² Arh. St. Suceava, Prefectura județului Bala, Serviciul Ad-tiv-finanțiar, dosarele 187/1857; 23/1858; 1/1860; 1/1863.

³ *Monitorul Oficial*, nr. 75 și 76 din 1 și 2 aprilie 1864.

⁴ *Ibidem*, nr. 169 din 1 noiembrie 1892.

⁵ *Ibidem*, nr. 170 din 3 noiembrie 1892.

rile arhivarului prefecturii, care la intrarea și ieșirea din funcție era obligat să primească și să predea înlocuitorului său cu inventar averea arhivei.

Transformările ce au avut loc în viața economică și social-politică a țării și desăvârșirea procesului de constituire a statului național român au determinat elaborarea legii pen'ru unificarea administrativă din 14 iunie 1925, care abrogă toate legile de organizare administrativă județeană și comună aplicabile în vechea Românie⁶.

Această lege stabilește atribuțiile consiliului județean și ale delegației permanente județene precum și următoarele servicii ale administrației județene: administrativ, financiar și de contabilitate, statistic, tehnic al drumurilor și construcțiilor, sanitar și al ocrotirilor sociale, veterinar și zootehnic, învățământ, de cult, economic și contencios.

Funcționarii administrativi și de specialitate erau numiți de prefect la propunerea șefilor de servicii. Prefectul, capul administrației județene, era numit de rege și reprezenta puterea centrală. Pe lângă prefect funcționa un consiliu de prefecură, înființat prin legea de unificare administrativă din 7 octombrie 1925 compus din șefii autorităților administrative locale: medicul primar, medicul veterinar, administratorul financiar, inginerul șef al județului, revizorul școlar, directorul camerei agricole și alții.

Consiliul de prefecură era pus sub președinția prefectului și avea atribuțiunea de a coordona și armoniza activitatea tuturor serviciilor județene, întrunindu-se în ședințe la prefecură, la convocarea prefectului, odată pe lună și ori de câte ori avea nevoie.

Prin legea de unificare administrativă din 1925 comunele: Farcașa, Borca, Nădej, Broșteni și Crucea din plasa Muntele au fost încorporate județului Neamț, iar Sarul Dornei, Neagra Sarului și Păltiniș județului Cîmpulung. Comunele: Tomișești, Tibucani, Păstrăveni, Răucești de la județul Neamț, Chilișeni, Bunești de la județul Suceava-Bucovina și Băișești de la Gura-Humorului au trecut la județul Fălțiceni, noua denumire a județului Suceava, spre a se deosebi de județul Suceava Bucovina. Prin desființarea plășii Muntele au rămas 5 plăși și anume: Boroaia, Liteni, Lespezi, Mălini și Pașcani⁷.

Legea pentru organizarea administrației locale din 31 iulie 1929⁸ la art. 258 stabilește următoarele servicii: administrativ și statistic, financiar și contabilitate, tehnic al drumurilor și construcțiilor, sanitar și al ocrotirilor sociale, veterinar și zootehnic, învățământ și economic. Pe lângă aceste servicii funcționa un birou al cancelariei care îndeplinea pentru toate serviciile lucrările de înregistrare, arhivă, expediție. Astfel numărul serviciilor a fost redus la șapte. Prin această lege județul Fălțiceni ia denumirea de județul Baia⁹, după localitatea Baia, prima capitală a Moldovei.

Prin legea din 14 august 1938 ia ființă o nouă unitate administrativă — ținutul¹⁰. Astfel județul Baia, împreună cu alte județe din care amintim Iași, Vaslui, Bacău, Roman, Neamț, Botoșani, intrau în componența ținutului Prut cu capitala la Iași.

Județul își pierde caracterul de persoană juridică, fiind o circumscripție administrativă și de control. Prefectul se numește prin decret regal pe baza

⁶ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XI—XII, p. 338—403.

⁷ *Impărțirea administrativă a României*, București, 1926, p. 41.

⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 170, din 3 august 1929.

⁹ *Ibidem*, nr. 274, din 9 decembrie 1929.

¹⁰ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XXV/ 1938, partea a II-a.

raportului ministrului de interne. El este șeful ierarhic al tuturor funcționarilor exteriori ai Ministerului de Interne din județ, în care calitate supraveghează și controlează activitatea acestora iar la finele fiecărui an, sau când trebuința va cere, prefectul adresează rezidentului regal un raport amănunțit asupra stării generale, financiare, economice, culturale și administrative din cuprinsul județului, asupra stării opiniei publice, informind asupra efectelor măsurilor guvernului.

Evenimentele anului 1940 au impus desființarea prin decretul lege nr. 3219 din 21 septembrie 1940 a rezidențelor regale și revenirea la situația anterioară¹¹.

Prin Regulamentul nr. 3511 din 17 octombrie 1940, privitor la organizarea prefecturilor județelor Alba, Argeș, Bacău, Baia¹² în schema prefecturii județului apare cabinetul prefectului, urmat de serviciul administrativ, serviciul financiar, serviciul tehnic al drumurilor și construcțiilor, arhiva și registratura generală.

În cadrul Prefecturii județului Baia, pe lângă serviciile prevăzute în legea pentru organizarea administrației locale, au mai funcționat și unele organe temporare create prin legi speciale. Aceste organe, deși funcționau în cadrul prefecturii și activau în strânsă legătură cu serviciile județene, aveau o structură organizatorică distinctă și țineau o registratură separată.

1. Comitetul regional sanitar Suceava, înființat în anul 1916, la decretarea mobilizării, conform regulamentului pentru organizarea zonei interioare, în vederea ajutorării răniților și bolnavilor mobilizați¹³.

Comitetul depindea de Ministerul de Război, cu care comunica direct și care asigura mijloacele necesare pentru spitalizarea ostașilor. Personalul sanitar și administrativ era repartizat de Ministerul de Război.

Acest comitet, compus din medici județului și ai orașului Fălticeni, primarul orașului Fălticeni, delegatul Crucii Roșii și delegatul militar sub președinția prefectului, a funcționat între anii 1916—1918, în care timp a organizat și administrat 12 spitale militare.

2. Comisiunea județeană de aprovizionare Suceava, înființată la 5 ianuarie 1918, conform Decretului 1314/1918, avea ca scop dirijarea aprovizionării și repartizării produselor alimentare după dispozițiunile primite de la Subsecretariatul de Stat al Refacerii și Aprovizionării de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri de care depindea.

Comisiunea se compunea din : comandantul militar al județului, consilierul agricol județean, primarul orașului Fălticeni, șeful garnizoanei, controlorul băncilor populare, sub președinția prefectului avind ca organe de acțiune câte un comitet de aprovizionare în fiecare comună și un birou care a funcționat la prefectură condus de un director și doi funcționari plătiți din fondurile Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării. A funcționat între anii 1918—1924¹⁴.

3. Comisia de naturalizare a județului Suceava, înființată la 1 octombrie 1918 în baza legii pentru împămîntenirea străinilor născuți în țară a fost formată din președintele Tribunalului județului Suceava, prefectul județului, avocatul județului și un secretar. A rezolvat un număr de 373 cereri de încetățenire a evreilor din județ¹⁵.

¹¹ Monitorul Oficial, nr. 221 din 22 septembrie 1940.

¹² Ibidem, nr. 244, partea I-a din 18 octombrie 1940, p. 5961.

¹³ Arh. St. Suceava, Prefectura județului Baia, Comitetul regional sanitar Suceava, dosar 2/1917.

¹⁴ Ibidem, Comisiunea de aprovizionare Suceava, dosarele 1 și 3/1918.

¹⁵ Monitorul Oficial, nr. 130 și 131/1918.

4. Oficiul de închiriere, înființat la 1 octombrie 1921 în baza legii pentru înființarea oficiilor de închiriere¹⁶ avea ca atribuții închirierea tuturor imobilelor și clădirilor pentru locuit și orice întreprinderi comerciale și industriale care s-au găsit libere la data de 20 august 1921, rechiziționarea de imobile, apartamente sau camere și fixarea chiriilor. Oficiul a funcționat între anii 1921—1922.

5. Comitetul central de construcții școlare județul Suceava, înființat la data de 27 iunie 1922, conform ordinului nr. 6855 din 3 mai 1922 al Ministerului Instrucțiunii Publice, în scopul de a sprijini ridicarea localurilor școlare din județ, strângerea fondurilor, îndeplinirea formelor legale și verificarea gestiunilor.

Comitetul a fost compus din: revizorul școlar, șeful serviciului tehnic, administratorul financiar și alți conducători de instituții sub președinția prefectului. Avea în subordine comitetele de construcții școlare din comunele unde se construiau localuri de școală. A funcționat între anii 1922—1927¹⁷.

6. Oficiul economic al cerealelor, înființat prin Decretul lege pentru stabilirea și reglementarea comerțului și circulației cerealelor¹⁸ sub conducerea directă a prefectului, depinzând de Ministerul Coordonării și Statului Major Economic. Pe lângă acest oficiu a funcționat un consiliu compus din: delegatul camerei agricole, delegatul Institutului Național al Cooperăției și al camerei de comerț, sub președinția prefectului. Oficiul a funcționat între ani 1941—1943.

După 23 August 1944, schema Prefecturii județului Baia evoluează în conformitate cu transformările social-economice și politice ce au loc în această perioadă. Apare biroul pentru aplicarea Convenției de Armistițiu, biroul de aplicare a reformei agrare, economatul județean de aprovizionare, oficiul economic județean de aprovizionare.

Administrația județeană își păstrează această formă pînă în aprilie 1949 cînd atribuțiile prefecturii sînt luate de Comitetul provizoriu al județului Baia.

Prin decretul nr. 259 din 20 decembrie 1950 al Prezidiului Marii Adunări Naționale în urma raionării administrativ-teritoriale iau ființă sfaturile populare, organe locale ale puterii de stat. După 28 decembrie 1950 își încetează existența județul Baia, locul Prefecturii județului Baia fiind luat de Sfatul popular al raionului Fălticeni, regiunea Suceava.

Fondul Prefecturii județului Baia, pe anii 1833—1944, în cantitate de 110 m.l. cu 7358 u.p. a fost preluat de la Sfatul popular al raionului Fălticeni de către Arhivele Statului Suceava și Arhivele Statului Fălticeni, cu mari lipsuri din diferiți ani. în special pînă la 1900. Materialele create în perioada 1944—1950. se află în păstrarea Consiliului popular al orașului Fălticeni de unde urmează a fi preluate de Arhivele Statului Suceava

Materialele documentare create de Isprăvnicia ținutului Sucevii pe anii 1833—1857, cca. 660 u.p. se păstrează la Arhivele Statului Iași, din care cauză Arhivele Statului Suceava dețin din această perioadă numai 19 u.p.

Lipsurile existente se datorează distrugerilor din timpul războiului, cînd Prefectura județului Baia a fost evacuată în județul Cîmpulung Muscel cît și dezinteresului autorităților pentru păstrarea arhivei. Pe lângă faptul că nu s-au asigurat condiții corespunzătoare de păstrare, o parte din materiale a fost distrusă de umezeală, iar uneori mari cantități de arhivă au fost vindute la licitație ca maculatură.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 120 din 1 octombrie 1921.

¹⁷ Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Baia, Comitetul Central de construcții școlare, dosarele 1—3/1923.

¹⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 167, din 17 iulie 1941.

Sesizată de aceste vinzări, Direcția generală a Arhivelor Statului intervine în repetate rânduri la Ministerul de Interne pentru a lua măsuri de păstrarea arhivelor și depunerea actelor mai vechi de 30 de ani la Arhivele Statului. Prin adresa nr. 353/1923. Direcția generală a Arhivelor Statului cere Ministerului de Interne a dispune să se ia măsurile cele mai serioase pentru a se împiedica de acum înainte o asemenea procedură păgubitoare atât Administrației în genere cât și istoriei noastre naționale, deoarece în ultimii ani s-au pierdut o mulțime de arhive de cea mai mare importanță pentru istoria noastră ¹⁹.

În adresa nr. 491/1930 înaintată Ministerului de Interne se arată că „arhivele vechi ale prefecturilor și primăriilor sînt expuse distrugerii parte din cauza nepriceperii și neglijenței, sau sub pretext că localurile sînt neîncăpătoare, astfel că pachete întregi de acte de cea mai mare valoare sînt distruse sau vîndute”, cerindu-se măsuri urgente pentru buna conservare a arhivelor ²⁰.

Materialele documentare aparținînd fondului Prefectura județului Baia s-au preluat în mai multe rânduri fără instrumente de evidență, pe bază de proces-verbal, amestecate cu alte fonduri.

Prima preluare a fost efectuată la 5 decembrie 1952, de către Arhivele Statului Suceava și depozitată într-un local ce a devenit la 1 aprilie 1953 sediul Filialei Arhivelor Statului Fălticeni. În procesul verbal de preluare se menționează că această arhivă a fost scoasă, la reîntoarcerea din evacuare, dintr-o varniță unde a fost aruncată în timpul războiului și depozitată într-o magazie. Celelalte preluări s-au făcut la 25 august 1953, 31 decembrie 1954, 24 iulie 1961 și 5 august 1964 ²¹.

În perioada 1952—1964 s-au preluat cca. 234 m.l. arhivă aparținînd Prefecturii județului Baia, prelucrată ulterior.

În modul de ordonare a materialului documentar s-a adoptat sistemul structural-cronologic, după următoarea schemă :

- I. Serviciul administrativ și financiar
- II. Serviciul tehnic
- III. Serviciul sanitar
- IV. Comitetul regional sanitar Suceava
- V. Comisiunea județeană de aprovizionare
- VI. Comisiunea de naturalizare
- VII. Oficiul de închiriere
- VIII. Comitetul central de construcții școlare
- IX. Oficiul economic al cerealelor

Dosarele s-au ordonat pe părți structurale și în cadrul acestora pe ani. În timpul ordonării s-au înlăturat materialele lipsite de valoare și cele degradate și fără posibilitate de restaurare. Materialul astfel ordonat a fost fișat și cotate provizoriu pe părți structurale, iar în cadrul acestora pe ani.

Seleționarea și înlăturarea materialelor lipsite de valoare documentară s-au făcut pe bază de fișe. Materialul documentar a fost cotate definitiv, iar fișele au fost transcrise în inventar. Dosarele, în majoritate cusute de creator, au fost numerotate, certificate și date în circuitul cercetării științifice.

Studierea documentelor aparținînd fondului „Prefectura județului Baia” permite cunoașterea unor aspecte variate ale dezvoltării economico-sociale, poli-

¹⁹ Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Baia. Serviciul Ad-tiv-financiar, dosar 7/1919.

²⁰ *Ibidem*, dosar 133/1930.

²¹ *Ibidem*, dosar 79/1930.

tice și culturale a acestui județ, în decurs de 80 de ani. În prezentarea de față urmărim doar semnalarea citorva dintre ele și a acelor documente mai deosebite prin conținutul lor cuprinse în fond, care pot fi date cercetătorului preocupat să adâncească studiul dezvoltării țării noastre din perioada 1864—1944.

Înfăptuirea reformei agrare de la 1864 în fostul județ Suceava, așa cum a fost denumit pînă în anul 1925, este bine documentată. Listele de clăcași care au dreptul la împroprietărire²² tabelele nominale, procesele verbale, contestațiile celor neîmproprietăriți²³ vorbesc despre nedreptățile făcute țăranilor, prin repartizarea locurilor slab productive cît și tendința proprietarilor de a le lua locurile bune.

Iată ce spun țăranii din Homița, comuna Cristești, județul Suceava în plîngerea din 18 februarie 1881²⁴ adresată prefecturii împotriva vătăfului de moșie: „De aceea venim umiliți a ne plînge dvs. despre nedreptatea la care sîntem împinși, și prin urmare a pierde prin răpire dreptul de proprietate asupra pămînturilor ce posedăm în cotuna Homița, comuna Cristești, plasa Siretiu acest județ, în baza legii din 1864 a împroprietăririi țăranilor. La delimitarea de atunci ni s-a dat, ca fără milă, niște locuri necultivabile, mai mult pline de cioate de schinet și cu totul seci. Am primit. Ne-am pus toată activitatea, pe lîngă alte greutăți cu sudori și prețul răscumpărării, am scos cioatele și schinii și am îngrășat proprietatea.

Acum însă ce se întîmplă ?

Un domn Neculai Filon actualul vătav la moșie fost și la arest ca recompense pentru onorabilele lui fapte de funcționar public, s-a pus în spinarea noastră și prin protecția unor influenți locali manevrează neconținț a ne lua prin schimb fără voia-ne proprietățile la care cu sudori de sînge am muncit a le dobîndi timp acum de 17 ani.

Deci, ca locuitori din zisa cotună respectuos vă rugăm, protejați-ne contra acestui arbitragiu, ca să rămînem proprietari pe locurile de pînă acuma !“.

Împroprietărirea sătenilor clăcași, care la apariția legii rurale își făceau serviciul militar, fiind amînată, s-a făcut în anii 1878—1879, iar în anii următori moșiile statului s-au vîndut în loturi la țărani²⁵. Cererile țăranilor nemulțumiți, tabelele și procesele verbale de împroprietărire sînt prezente în dosarele acestui fond²⁶.

O etapă importantă în acțiunea de împroprietărire a țăranilor s-a desfășurat pe baza legii din 2 aprilie 1903 cînd veteranii din războiul pentru independență 1877—1878, lipsiți de pămînt, au fost împroprietăriți în județele Tulcea și Constanța. Puțini și-au luat loturile în primire și din aceștia o mare parte neputînd face față greutăților s-au întors în satele lor de origine. De aceea Administrația Domeniilor Statului din Dobrogea va interveni an de an către prefectul județului Suceava spre a impune celor împroprietăriți să se mute cu toată familia în Dobrogea, amenințîndu-i cu depozedarea terenului. Cererea unor veterani din comuna Pașcani de a fi împroprietăriți în județul Suceava sau în apropiere de dinșii a fost refuzată de Ministerul Agriculturii, Industriei și Comerțului pe

²² Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Bala — Serviciul Ad-tiv-financiar, dosarele 4 și 5/1864.

²³ *Ibidem*, dosarele 10—89/1865 ; 1/1866.

²⁴ *Ibidem*, dosar 27/1865, f. 75.

²⁵ *Ibidem*, dosarele 1—37/1876 ; 1—11/1879.

²⁶ N. Adăniloale, Dan Berindei, *Reforma agrară de la 1864*, Edit. Acad. R. S. România, București, 1967, p. 325.

motiv că legea din 2 aprilie 1903 prevedea împrăștierea veteranilor de război în Dobrogea²⁷.

Multe documente oglindesc raporturile de proprietate dintre moșieri și țărani, numeroasele obligații ale țăranilor față de marii proprietari de pământ, aplicarea legii învoielilor agricole și a altor legiuiri votate în 1908²⁸.

Cu deosebită pregnanță este reliefată marea ridicare a țăranilor în 1907, măsurile represive luate de autorități împotriva țăranilor răsculați. Astfel, sătenii din Rotopânești și Mihăiești, comuna Brădățel, județul Suceava au pătruns în ziua de 14 martie 1907 în curtea arendașului și în prezența primarului comunei au impus prețuri convenabile: „40 lei falcea de pământ pentru cultură de popușoi, 40 lei falcea de fînă, 16 lei perechea de boi de arat, 8 lei de una vacă, 6 lei un gonitor și 4 lei un mînzat”²⁹, înainte de apariția noii legi a învoielilor agricole.

O serie de documente oglindesc faptul că deși reforma agrară din 1921 a jucat un rol însemnat în dezvoltarea economică a țării ea nu a rezolvat problema agrară. Menționăm tabele de țărani care aveau dreptul la împrăștiere, liste cu terenurile expropriate, corespondența referitoare la aplicarea reformei³⁰.

Nedreapta împărțire a pământului a dat naștere la o serie de nemulțumiri în rîndul sătenilor, concretizate în memoriile adresate prefectului județului Suceava și care oglindesc tendința moșierilor de a pune stăpînire pe cele mai bune terenuri. Abuzurile săvîrșite de cei desemnați să aplice reforma agrară au făcut ca unii țărani să rămînă fără pământ pînă la reforma agrară din 1945³¹.

Astfel, 31 locuitori, mobilizați și văduve, din satul Nigotești, comuna Uidești, județul Suceava, nefiind împrăștiți în 1921, cer prefectului să stăruie pe lângă consilierul agricol ca să fie împrăștiți pe o rezervă de teren situată în comuna vecină Ciumulești³².

Unor țărani li s-a răpît din terenul cuvenit, așa cum e cazul celor 28 locuitori din comuna Fîntîna Mare. Aceștia arată prefectului că fiind propuși pentru colonizare în alt județ și rămînînd pe loc, au primit cîte 1 ha. de teren prin luarea a cîte 1/2 hectar de la cei împrăștiți, răpindu-li-se astfel restul de teren pînă la 3 1/2 hectare³³.

Pentru Dumitru I. Melian, rănit pe cîmpul de luptă la Cireșoaia, cu 4 copii, locuitorii din Hărmănești, comuna Vascani, dau o atestare pentru a fi împrăștiți³⁴.

În rîndul celor omiși de la împrăștiere se numără și cei 46 săteni din Orțești, comuna Drăgănești, care solicită să fie împrăștiți pe moșia Orțești, pe care au muncit-o cu munci agricole atît ei cît și părinții lor³⁵.

Mulți țărani au rămas fără terenuri pentru casă în vatra satului, iar alții după ce și-au construit casa pe terenul împrăștiat au fost obligați să se mute întrucît proprietarul și-a luat prin schimb terenul înapoi. Așa s-a întîmplat cu 10 locuitori de pe moșia Siliștea-Mihăiești, atribuită coproprietății Jeanne V. Pilat³⁶.

²⁷ Arh. St. Suceava, Prefectura județului Bala, Serviciul Ad-tiv-financiar, dosarele 2/1903; 13/1909.

²⁸ Ibidem, dosarele 10, 13/1907; 13/1908.

²⁹ Ibidem, dosar 13/1907, f. 30.

³⁰ Ibidem, dosar 17/1924.

³¹ Ibidem, dosar 17/1924; 4/1927.

³² Ibidem, dosar 17/1924, f. 151.

³³ Ibidem, dosar 17/1924, f. 254.

³⁴ Ibidem, f. 339.

³⁵ Ibidem, dosar 4/1927, f. 81.

³⁶ Ibidem, dosar 17/1924, f. 374.

În privința abuzurilor săvârșite la acordarea locurilor de casă este revelator memoriul adresat prefectului de cei 38 locuitori din Botești în care arătau: „Știam că astă toamnă, am fost chemați să ne înscriem pe tabloul de repartitie a vetrilor de sat, ce aveau să se parcelezi pe moșia Horodniceni în cuprinsul căruia intrăm și noi.

Și cu această ocazie mai știam, că pe acest tablou și la această repartitie, n-au drept și loc, de cât acei lipsiți complectamente de pământ, împroprietăriții cu puțin, împovorați de copii și lipsiți de locuri de casă. Ori azi, nechemați de nimeni, neanunțați de autoritățile noastre comunale ce conduc treburile satești, ne aflăm în fața unui fapt împlinit, prin executarea parcelării vetrilor de sat și darea lor în posesie celor mai bogați și cuprinși, oamenii din satul Horodniceni, și în afară de tabloul făcut. Și ca culmea lucrurilor, repartitie făcute chiar și Domnilor Advocați invalizi care credem că nici odată nu vor veni să-și facă casă în mijlocul moșii Roșia. Dacă legiuitorul, prevede o așa împărțire atunci ne închinăm: iar dacă este executată în afară de știrea D-voastră și sunteți în eroare cerem Onorate Domnule Prefect, revizuirea parcelării vetrilor de sat și întocmirea tabloului pentru acei ce nu au de loc pământ pentru construire de casă, așa cum veți cerceta și D-voastră. În cazul când poate mai există vreo porțiune de pământ disponibilă și bună a forma vatră de sat, cu lacrimi în ochi vă rugăm Domnule Prefect, a dispoza să fim repartizați și noi cei lipsiți din comuna Botești din care n-am intrat pe actuala parcelare, decît un număr de opt locuitori la 127”³⁷.

Materialele documentare păstrate în fondul Prefectura județului Baia arată nedreptățile săvârșite la aplicarea reformei agrare din 1921, reformă care a determinat „accentuarea diferențierii țărănimii, adîncirea contradicțiilor social-economice, creșterea rolului economic al burgheziei satești”³⁸.

Tabloul vieții economice a județului Baia este bogat ilustrat de documentele ce conțin date referitoare la dezvoltarea industriei, îndeosebi a ramurilor forestieră, ușoară, alimentară etc.

Din analiza situației fabricilor și stabilimentelor industriale din cuprinsul județului Baia la sfîrșitul secolului al XIX-lea³⁹ rezultă data înființării acestora,

³⁷ Ibidem, dosar 19/1928, f. 104.

³⁸ N. Ceaușescu, „Expunerea la a 45-a aniversare a P.C.R.”, p. 27—28.

39. SITUAȚIA FABRICILOR ȘI STABILIMENTELOR INDUSTRIALE DIN JUDEȚUL SUCEAVA LA SFÎRȘITUL SEC. AL XIX-LEA

Nr. crt.	Specialitatea fabricii și localitatea	Data înființării fabricii	Forte motrice	Nr. lucrătorilor		Capitalul angajat		Producția anuală	
			apă aburi	rom.	străini	lei	bani	lei	bani
1	Tăbăcărie Fălticeni	1868	cu bratele	8	—	33.000	—	3.000	—
2	Idem	1878	..	—	5	20.000	—	2.000	—
3	Idem	1898	..	—	4	10.000	—	1.000	—
4	Sumănărie Fălticeni	1891	cu cai	5	15	5.000	—	3.000	—
5	Olărie Fălticeni	1890	cu brate	—	3	2.000	—	1.600	—
6	Idem	1888	..	—	2	2.000	—	600	—
7	Idem	1897	..	—	1	1.000	—	500	—
8	Apă gazoasă	1888	cu cai	3	—	8.000	—	1.200	—
9	Idem	1898	cu bratele	2	—	5.000	—	800	—
10	Idem	1898	..	1	—	5.000	—	800	—

capitalul investit, forța motrice, producția anuală, numărul lucrătorilor, ceea ce dovedește că județul Suceava pășise pe calea dezvoltării industriale. Produsele fabricilor: cherestea, sticlărie, spirt erau căutate pe piața internă cît și pe cea externă. Fabrica de spirt rafinat din Drăgușeni, care producea anual 863.900 decalitri spirt, își desfășura producția în țară, precum și în Austria și Turcia. Fabrica de cherestea din comuna Sasca, care producea anual 12.500 metri cubi scinduri a exportat o parte din producție în Turcia.

În paginile fondului sînt prezentate și pagubele provocate fabricilor din județ în timpul primului război mondial cît și măsurile luate pentru refacerea lor. Așa a fost cazul Fabricii de cherestea din Găinești ⁴⁰.

Fabrica „Trifagul“ de mobile și industria lemnului din Fălticeni, devastată în timpul războiului, a fost dată în funcțiune cu un capital de 700.000 lei. Cei 150 de muncitori lucrau scaune, mese și bănci școlare absolut necesare în perioada de după război ⁴¹.

În cererea pentru obținerea autorizației de funcționare adresată prefectului județului Suceava la 20 noiembrie 1918, proprietarul fabricii de tăbăcărie din Fălticeni S. Söchter, arăta că fabrica a fost înființată în 1830—1835 și era considerată prima fabrică de tăbăcărie din țară ⁴².

Tabelul de fabricile și stabilimentele industriale din comunele jud. Suceava

Nr. crt.	Denumirea comunităților unde se află fabricile	Nr. și felul fabricilor	Data înființării lor.	Capitalul întreprinderii lei	Cantitatea anuală a producției	Nr. lucrătorilor ce se întrețin-tează zilnic	Mijloacele de care se servesc în acele industrii
1	Bogdănești	una fabrică de cherestea	1890	30.000	scinduri de brad 2400 metri cubi.	25	o mașină cu aburi de 10 cai putere
2	Drăgușeni	una fabrică de spirt rafinat	1889	550.000	853.900 decalitri spirt	100	2 mașini a 12 atmosfere una.
3	Opișeni	Una fabrică de bere.	1881	10.000	30.000 decalitri bere.	12	Mașină de forță cu mîinii.
4	Sasca	Una fabrică de cherestea	1897	50.000	12.500 m. cubi scinduri	12	O mașină cu aburi de 12 cai putere
5	Lespezi	Una fabrică de sticlărie	1895	—	185.000 ocouri sticlărie de toate calitățile	250	Una mașină de aburi de 12 cai putere.
6	Lespezi	Una fabrică de mobile de fier	1898	—	8.000 paturi 1.600 lavoare 40.000 țevi	87	Un motor stabil de 8 cai putere cu 20 diferite mașini
7	Pășcani	Una fabrică de frînghie	1892	—	8.000 streanguri 10.000 frînghie, 2.000 capestre.	3	Roate cu fuse de fier.
8	Găinești	Una fabrică de cherestea	1899	1.000.000	500 vagoane	150	100 cai
9	Suha Mare	Una fabrică de cherestea	1899	1.000.000	200 vagoane	60	50 cai

Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, Serviciul Ad-tiv-financiar, dosar 1/1897, f. 91, 108

⁴⁰ Ibidem, dosar 23/1918, f. 57 și 181.

⁴¹ Ibidem, dosar 23/1918, f. 154.

⁴² Ibidem, f. 82.

Începuturile dezvoltării capitaliste impuneau și crearea unei rețele de transport pe uscat, mai ales constituirea unei rețele de căi ferate care să lege principalele centre economice ale județului între ele cât și cu altele din cuprinsul țării.

În acest sens prezintă interes documentele ce se referă la exproprierea terenurilor din județ pentru construirea drumului de fier Suceava-Iași-Roman și Botoșani în 1868, scutirea de orice taxă a materialelor de construcție (șine, roate de târboanțe etc.) ce urmau a fi aduse de către consorțiul Dr. Strousberg prin vama Nimirceni.

Unele proiecte de linie ferată ca: Suceava-Bunești-Fălticeni din 1896 și Piatra Neamț—Tirgu Neamț—Gura Humorului nu s-au pus în practică⁴³.

Paralel cu dezvoltarea agriculturii, industriei, meseriilor, schimburile comerciale cunosc o remarcabilă evoluție.

În acest sens amintim iarmarocul Sfântului Ilie din Fălticeni înființat de domnitorul Scarlat Calimach prin hrisovul din 10 septembrie 1814⁴⁴.

Pentru a reliefa importanța și rolul comercial al acestui târg anual, la care veneau și negustori străini, menționăm că la iarmarocul din anul 1894 s-au vândut 527 capete de vite⁴⁵.

Un loc aparte ocupă în paginile fondului și materialele referitoare la participarea noastră la Expoziția universală din 1900 de la Paris, alegerea lui Artur Gorovei ca secretar al comisiei județene pentru organizarea acestei participări⁴⁶, organizarea Congresului Internațional de agricultură din 1929 și a expozițiilor pe plan local.

Aprovizionarea populației județului în timpul primului și celui de-al doilea război mondial, greutățile întâmpinate și măsurile luate pentru combaterea speculei, sint redată în materialele create de Comisia de aprovizionare⁴⁷.

Numeroase sînt documentele care reflectă dezvoltarea învățămîntului în fostul județ Suceava.

Alături de școlile satești existente și de școala primară din Fălticeni, care „din primii ani ai domniei lui Cuza devenise un locaș de prestigiu”⁴⁸ s-au înființat școli noi atît în oraș cît și la sa'e. Printre acestea un loc important îl ocupă Gimnaziul „Al. I. Cuza”, ale cărui cursuri s-au deschis la 2 noiembrie 1870, deși înființarea lui fusese votată în 26 octombrie 1864 de către Consiliul județean Suceava. Primii profesori numiți de Ministerul Instrucțiunii au fost V. Balmir, profesor de matematici — director și M. Beldiceanu profesor de limba română⁴⁹.

Documentele redau greutățile materiale prin care a trecut școala, eforturile făcute de autoritățile locale pînă cînd, la propunerea lui V. T. Lovinescu, director și deputat în Cameră, gimnaziul a trecut în întreținerea Ministerului Instrucțiunii Publice⁵⁰. Acest gimnaziu, devenit liceu după primul război mondial, și-a adus o deosebită contribuție la instruirea și educarea generațiilor de intelectuali din fostul județ Baia. Din rîndul oamenilor de seamă

⁴³ Ibidem, nr. 52/1896.

⁴⁴ Artur Gorovei, *Monografia orașului Fălticeni*, 1938, p. 190.

⁴⁵ Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Baia, Serviciul Ad-tiv-financiar, disar 6/1893.

⁴⁶ Ibidem, dosarele 7/1898 ; 15/1914 ; 9/1928.

⁴⁷ Ibidem, Comisia de aprovizionare dosarele 1—48/1918; 1—5/1919; 1—12/1920; 1—19/1942 ; 1—8/1943 ; 1—4/1944.

⁴⁸ M. Iacobescu și Gh. Gafencu, *Monografia Liceului N. Gane din Fălticeni*, 1970, p. 21.

⁴⁹ Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Baia, Serviciul Ad-tiv-financiar, dosar 1/1869, f. 9.

⁵⁰ Ibidem, dosarele 11/1871, 10/1872, 6/1873, 5/1874, 41/1876.

care au frecventat cursurile acestei școli amintim pe M. Sadoveanu, Eugen Lovinescu, Artur Gorovei, Gr. Vasiliu Birlic și alții.

În 1872 ia ființă în Fălticeni o școală de meserii, iar mai târziu școli asemănătoare în comunele Boroaia (1902) și Broșteni (1908)⁵¹. La schitul Brătești, comuna Pașcani își începe activitatea în 1906 o școală de economie casnică⁵².

Școlile nou înființate nu satisfăceau nevoile mereu crescînde ale învățămîntului. În expunerea asupra situației județului Suceava pe anul 1907, prefectul județului recunoștea că din 19.590 copii de vîrstă școlară 9.651 copii, din cauza lipsei de locuri în școli „rămîn lipsiți de binefacerea școlii”.

Inițiativa și stăruința profesorului V. Ciurea pentru înființarea Muzeului Sucevii, cit și înființarea unor societăți culturale ca: Societatea cultural-sportivă „M. Sadoveanu” din Pașcani, Societatea „P. Arcașul” din Băieșești, Societatea „Mormintele eroilor” și altele sînt documentate în paginile fondului⁵³.

În orașul Fălticeni ia ființă în 1875 prima tipografie, proprietatea lui Teodor Avram, directorul gimnaziului care obține un contract cu prefectura pentru tipărirea imprimatelor. În anii următori numărul tipografiilor a crescut cu încă trei⁵⁴.

Din materialele documentare create de Serviciul tehnic rezultă măsurile luate pentru construirea de școli primare rurale⁵⁵, spitale în Broșteni și Ciumulești⁵⁶, localuri pentru diferite instituții: tribunalul județean, poșta din Mălini, restaurarea palatului administrativ din Fălticeni și altele⁵⁷.

În centrul activității acestui serviciu au stat întreținerea șoselelor, construirea șoselei Cornu-Luncii—Broșteni-Dorna și construirea podurilor de pe riurile Siret, Moldova și Bistrița⁵⁸.

Una din problemele cele mai importante ce se desprinde din cercetarea fondului este fără îndoială dezvoltarea mișcării muncitorești în primele decenii ale secolului al XX-lea.

Materialele documentare ale fostei Prefecturi Baia conțin date interesante despre lupta clasei muncitoare condusă de partid împotriva exploatării capitaliste și propagarea ideilor socialiste în rîndul celor mai diverse categorii de oameni ai muncii.

Amintim organizarea ceferiștilor din Pașcani în sindicate, în cadrul cărora au desfășurat o susținută activitate, înscrierea muncitorilor în societatea „Munca” cu sediul în Pașcani. La întrunirea din 22 mai 1911 a participat și I. C. Frimu, „cunoscutul sindicalist din București”. Pentru a urmări îndeaproape activitatea acestei filiale Compania de jandarmi Suceava cere prefectului ca siguranța să dea doi agenți⁵⁹.

Alte documente atestă că mișcarea muncitorească din România a cunoscut, în perioada anilor 1918—1921 un puternic avînt revoluționar determinat de starea social-economică din țară datorată războiului și politicii antipopulare a guvernului. În iunie 1919 mecanicii de locomotivă din Pașcani și lucrătorii din ateliere au intrat în grevă solidarizîndu-se cu cei din Muntenia⁶⁰.

⁵¹ Ibidem, Serv. Ad-tiv-financiar, dosarele 1/1872; 34/1902, 82/1908.

⁵² Ibidem, dosar 5/1906.

⁵³ Ibidem, dosarele 17/1915; 8/1919; 46/1924; 38 și 45/1926.

⁵⁴ Ibidem, dosarele 5/1872; 29/1924; 96/1929; vezi și Artur Gorovei *op. cit.*, f. 225—227.

⁵⁵ Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Baia — Serviciul tehnic, dosarele 7/1897; 10/1898; 30/1910; 42, 61/1914.

⁵⁶ Ibidem, dosarele 1/1896; 12/1907.

⁵⁷ Ibidem, dosarele 4/1893; 10/1904; 13/1904; 66/1909.

⁵⁸ Ibidem, dosarele 2/1896; 1/1885; 2/1891; 1/1892; 3/1895; 7/1899; 9/1907; 19/1908.

⁵⁹ Ibidem, dosar 29/1908, f. 362.

⁶⁰ Ibidem, dosar 1/1918, f. 144—145.

Pătrunderea ideilor socialiste în rândul muncitorilor din Pașcani, la care se alătură și țărani este evidentă. Astfel, la 5 august 1919 administratorul plășii Pașcani informa Prefectura județului Suceava asupra constituirii, pe lângă Sindicatul lucrătorilor din Atelierele C.F.R. Pașcani, a unui comitet provizoriu de propagandă bolșevică din inițiativa Dr. Ghelerther, I. Cheler și a altora din Iași precum și a lucrătorilor P. Safta și V. Ionescu de la Grivița. La consfăturile organizate au participat și țărani din satele comunei Pașcani ⁶¹.

Infiltrarea ideilor revoluționare îngrijorează autoritățile regimului burghezo-moșieresc, ceea ce determină pe comandantul Companiei de jandarmi Suceava să ceară prefectului la 27 septembrie 1919 ca preoții și învățătorii prin toate mijloacele să le combată deoarece încep „să ia și în județul nostru proporții din ce în ce mai mari” ⁶².

Greva generală din 1920, izbucnită în urma apelului adresat de Partidul Socialist și Comisia generală a sindicatelor, a cuprins și pe muncitorii ceferiști din Pașcani. Pentru participarea lor la aceste greve n-au fost primiți la lucru pînă în mai 1921 ⁶³.

Din ordinul guvernului un detașament de grăniceri din Botoșani a fost trimis la Pașcani pentru 41 de zile spre a înăbuși greva muncitorilor ceferiști conduși de Partidul Comunist Român, care s-au solidarizat cu greviștii de la Atelierele Grivița ⁶⁴.

Raportul Poliției Fălticeni informa că la 5 martie 1919, în strada Broscăriei din Fălticeni a fost arestat un grup socialist format din 13 persoane care încerca să pună bazele unei organizații socialiste muncitorești cu caracter bolșevic ⁶⁵.

În ziua de 27 iunie 1922 au intrat în grevă pentru mărirea salariului 27 muncitori din comuna Rădășeni de la firma V. Filoti & Comp. Conducătorii grevei au fost reținuți și înaintați parchetului local ⁶⁶.

Muncitorii de la fabrica de sticlă din Lespezi cer conducerii fabricii la sfîrșitul lunii februarie 1921 mărirea salariilor, amenințînd cu intrarea în grevă. În prezența inspectorului Camerei de muncă Bacău s-a stabilit un nou tarif de cocărie favorabil muncitorilor ⁶⁷.

Efectele crizei economice din anii 1929—1933 s-au simțit și în județul Baia. Pentru ajutorarea muncitorilor concediați s-a constituit în 24 ianuarie 1932 un comitet al șomerilor care a distribuit alimente în valoare de 17.000 lei, la un număr de 142 familii ⁶⁸.

Alte materiale documentare ne dau informații asupra unor evenimente istorice și politice mai importante.

Telegramele trimise de Ministerul de Interne Prefecturii județului Suceava în 1877 se referă la aplicarea Convenției încheiate între guvernele română și rus pentru înlesnirea trecerii armatelor ruse pe teritoriul patriei noastre.

Tabelele cu veteranii de la 1877 din comunele județului Suceava propuși pentru împroprietărire în 1903, sînt o dovadă elocventă a contribuției pe care a dat-o acest județ în războiul pentru independență ⁶⁹.

⁶¹ Ibidem, f. 160.

⁶² Ibidem, f. 185.

⁶³ Ibidem, dosar 1/1917, f. 117.

⁶⁴ Ibidem, dosar 2/1933.

⁶⁵ Ibidem, dosar 1/1918, f. 54.

⁶⁶ Ibidem, dosar 1/1917, f. 188.

⁶⁷ Ibidem, f. 109—121.

⁶⁸ Ibidem, dosarele 87/1930 ; 14/1932, f. 32—42.

⁶⁹ Ibidem, dosarele 1/1877 ; 2/1903.

Măsurile luate de Ministerul de Interne de organizarea zonei interioare a țării pentru ajutorarea răniților, bolnavilor și refugiaților din Ardeal, Muntenia și Dobrogea în timpul primului răzoi mondial cit și condițiile grele de muncă și de trai în care s-au zbatut muncitorii și țăranii sînt reflectate în paginile fondului ⁷⁰.

De asemenea sînt descrise operațiunile militare pe frontul din Franța și acțiunile armatei române în anii 1918—1919 ⁷¹.

Interes prezintă și materialele ce se referă la alegerile parlamentare, instaurarea dictaturii regale în 1938, dizolvarea Gărzii de Fier, activitatea desfășurată de Frontul Renașterii Naționale și de Partidul Națiunii ⁷².

Tabloul vieții social-politice a județului pînă la insurecția armată din august 1944 este ilustrat de documente referitoare la instaurarea dictaturii militar-fasciste în septembrie 1940 precum și de situația județului în timpul războiului, cînd a devenit teatru de operații.

Alte documente demonstrează entuziasmul cu care populația din județ a primit actul de la 23 August 1944 și procesul de renaștere a întregii vieți social-economice care i-a urmat ⁷³.

Am încercat în cele arătate să semnalăm problematica ce se desprinde din materialele documentare aflate în fondul Prefecturii județului Baia, atenția noastră fiind îndreptată nu spre comentarea izvoarelor ci mai ales spre ilustrarea cuprinsului fondului cu scopul de a veni în sprijinul cercetătorilor interesați să-și completeze informația cu noi surse și de a semnală importanța arhivelor create de instituțiile administrative.

⁷⁰ Ibidem, dosarele 20/1914 ; 20/1915 ; 12/1916 ; 3/1918 ; 14/1919.

⁷¹ Ibidem, dosarele 14/1918 ; 32/1918.

⁷² Ibidem, dosarele 55/1932 ; 15/1933 ; 18/1933 ; 82, 83/1937 ; 93, 96, 146/1938 ; 1, 38, 106/1939 ; 51/1939 ; 60, 61/1940.

⁷³ Ibidem, dosarele 94, 115, 116/1940 ; 1, 2, 7, 104/1941 ; 4, 67/1942 ; 1—4, 6, 9, 24, 25, 36, 37, 41, 42/1944..

DIN ACTIVITATEA ANTIFASCISTĂ A LUI C. G. COSTAFORU (Scrisori către studenți)

Figură remarcabilă a culturii românești, umanist în largul înțeles al cuvîntului, luptător plin de curaj pentru libertățile și dreptățile democratice ale poporului, C.G. Costaforu s-a manifestat pe diverse planuri ca un adversar hotărît și intransigent al fascismului.

Inițiator și activist de frunte al unor organizații de masă legale, aflate sub influența sau conducerea P.C.R.: Liga Drepturilor omului (1923), Comitetul pentru amnistie (1928), Blocul pentru apărarea libertăților democratice (1935), C. G. Costaforu a militat pentru apărarea victimelor terorii, luînd poziție publică în presă, mitinguri și manifestații democratice, împotriva arestărilor abuzive și a regimului sever la care erau supuși luptătorii comuniști în închisori.

Publică articole vehemente și înaintează guvernului numeroase proteste prin care cerea restabilirea drepturilor și libertăților cetățenești, anularea măsurilor îndreptate împotriva Partidului Comunist Român, eliberarea celor arestați și stingerea proceselor inscenate.

Expresie a democratismului său consecvent, C. G. Costaforu a demască și combătut cu putere obscurantismul și terorismul propagat de elementele fasciste, acțiunea nocivă, antipopulară a acestora în viața politică a României.

Înfruntă cu curaj amenințările fasciste, mergînd pînă la sacrificiul de sine, în condițiile în care elementele cu vederi progresiste care încercau să pună stavilă fascismului erau maltratate.

La aproape 70 de ani, C. G. Costaforu, pledează cu înfocare în paginile nenumăratelor articole publicate în ziarele democratice ale vremii, precum și în procesele de la Focșani și Turnu Severin, unde se judeca atentatul comis de C. Z. Codreanu contra prefectului poliției din Iași, Constantin Manciu (octombrie 1924), împotriva ideologiei retrograde fasciste, condamnînd antisemitismul și teroarea, pronunțîndu-se ferm pentru apărarea principiilor de libertate și democrație, a principiilor unității dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare.

Răsmunsul bandelor cuziste este tipic fascist. În seara zilei de 11 decembrie 1925, în timp ce se afla pe peronul gării din Cluj, este

victimă unei agresiuni organizată de membrii „Ligii creștine“, în majoritate studenți cu orientare fascistă. Scăpat ca prin minune cu viață este transportat în stare gravă la București. Aici pe patul de suferință, în timp ce-și îngrijea numeroasele răni, scrie un serial de epistole dedicate tineretului studentesc; sînt un fel de profesiune de credință care evidențiază cu claritate concepțiile sale progresiste despre viață și societate, democratismul și patriotismul său profund, grija părintească față de destinul tinerei generații amenințată de ciurma fascistă.

Înmuind pana în singele pe care-l vărsase ca tribut pentru credința sa nestrămutată în adevăr și dreptate, în marea și nețărmuita sa dreptate față de oameni, C. G. Costaforu se prezintă aci, poate mai mult decît în orice altă lucrare a sa, în toată splendoarea umanismului său. Deși la o vîrstă înaintată, cu oasele zdrobite, el nu renunță la luptă. Optimismul său robust, încrederea în adevăr, care îi caracterizase întreaga activitate de pînă atunci și care îl vor însoți pînă la moarte, îl determină să-și reia munca în primul rînd prin scoaterea de sub influența nefastă a fascismului a tinerilor de pe băncile facultăților, victime ale propagandei antisemite.

Deși nu a reușit să le dea publicității — editorii cărora li s-a adresat refuzîndu-l de teama unor represalii *scrisorile către studenți* pe care le publicăm prin bunăvoința familiei Costaforu, prilej cu care îi adresăm sincere mulțumiri, constituie, credem, documente de primă importanță în cunoașterea profundă a omului și militantului democrat de mare valoare care a fost C. G. Costaforu.

FLOREA NEDELCU

INTRODUCERE

Domnilor,

Gîndul să vă scriu nu mi-a venit pentru prima oară acum, cînd am scăpat, ca prin minune, de la moartea sigură ce-mi pregătiseră unii din dumneavoastră; v-am scris în 1909, v-am mai scris după războiu în 1922.

Am publicat din nou ambele scrisori în ADEVĂRUL, ca să puteți aprecia, la 15 ani distanță, că sentimentele mele pentru voi au fost acelea ce trebuiau să fie ale unui tată care vede în voi tovarășii de muncă ai copiilor săi, atunci 9 la număr, iar după război, mai puțin cu unul, cu cel mare.

Cu aceeași dragoste vă scriu acum și cu același dor de bine, pentru toți, fără a excepta pe acei dintre voi care au comis urita faptă de-a mă lovi, mai mulți contra unul, ei tineri, eu bătrîn, ei armați cu bite, eu dezarmat și fără gînd nici puțința de apărare.

Vă scriu fiindcă de mult voiam să intru în contact cu voi.

După excesele d-acum doi ani, indignat la culme de faptul ce mi se afirma adevărat că trei studenți evreice fuseseră bătute la Universitate și lăsate întinse jos, în nesimțire, am cerut Domnului Bănescu să-mi dea o sală să vă țin o conferință.

- Nu veți putea să vorbiți, vă vor bate, — mi-a răspuns rectorul.
- Fie, să mă bată, i-am răspuns eu, dar după ce m-or auzi.
- Aș! Nu vă vor lăsa să deschideți gura. Nu-i cunoașteți.

— Or fi cîtiva d-aceștia, dar din cîteva mii cît aveți se vor găsi cîteva sute care să vrea să m-asculte. D-voastră, ca rector, mi-ați putea da prilejul să le pot vorbi.

— Dar nu știți că ei au bravat propria mea autoritate și că au spart ușile rectoratului ca să vie în cabinetul meu să puie mîna pe prefectul poliției pe care voiau să se răzbune.

— Dar le-a vorbit acum cîtva timp d. Goga, dece nu m-ar asculta și pe mine.

— D. Goga le-a vorbit în sensul vederilor lor, iar Dvs. văd că vreți să le vorbiți în sens contrar.

La insistențele mele, d. rector Bănescu, a răspuns că va reflecta și îmi va da un răspuns definitiv a doua zi.

Venind a doua zi după răspuns m-a refuzat din nou, amîinîndu-mă pentru altă dată, cînd spiritele vor fi mai calmate.

Am mai vorbit multe cu d. rector de a cărui amabilitate n-am decît să mă laud. La urmă am convenit că atunci cînd va crede că pot ține o conferință, îmi va scrie.

Scrisoarea nu mi-a venit, conferința nu v-am ținut.

Eu nu mi-am schimbat gîndul. Vreau să intru în contact cît mai apropiat cu voi, fiindcă cred că vorba mea vă poate folosi vouă, și prin voi, — țării.

Printr-aceasta, dorința îmi devine datorie. Și datoria acesta mi-o pot deocamdată împlini scriindu-vă.

Poate chiar că așa e mai nimerit. Eu meșter la vorbă nu sînt. Scrisul însă rămîne și uneori pătrunde mai bine ca vorba. Eu nici cu scrisul nu mă bizui în mine, ci tot în voi, în rațiunea voastră de studenți dornici d-a vă instrui și d-a afla în toate adevărul.

Adevărul vi-l voi spune și în așa mod încît el vă va pătrunde și binele ce vi-l vreau va fi fost făcut.

Binele ce vreau să vă fac este chiar acela ce tatăl meu mi-a făcut mie, desbărîndu-mi mintea de prejudecățile curente, prejudecăți care întunecă judecata, care ne orbesc, care ne robesc.

Vreau să vă liberez mintea de cea mai înrădăcinată prejudecată, de aceea care sălășuiește în minți d-altfel sănătoase, luminate, dar care n-au avut fericitul prilej de-a se curăța la vreme de judecata cea mai curentă și totodată cea mai grea de extirpat : *antisemitismul*.

Creerul îmbîcsit de prejudecăți nu mai judecă ; judecata altora stă în locul judecății lui. Osteneala d-a și da seama prin el însuși, omul nu și-o mai dă, alții au judecat înaintea lui, și pentru dînsul el adoptă judecata lor *orbeste*, (prejudecată).

D-această dependență mentală voi încerca a vă libera ; voi nu trebuie s-aveți nici o prejudecată de nici un fel.

Prin voi înșivă, judecînd mai bine, vă puteți restabili în judecata cea dreaptă.

Cei ce n-au încredere în puterea lor de judecată, aceia nu vor s-auză, aceia se agată din toate puterile lor de judecata ce-i stăpînește ; căci prejudecata are în favoarea ei numărul și în mulțime e un adăpost.

PRIMA SCRISOARE CĂTRE STUDENȚI

Agresiunea unor studenți, — sau ziși studenți — din care, ca prin minune, am scăpat cu viață, m-a făcut să reflectez asupra întrebuintării cea mai bună a restului de zile ce mai am de trăit.

Muncei mi-a fost pînă azi consacrată viața, tot muncei ea va continua a fi, dar acelei munci care se prezintă aprecierii mele ca cea mai urgent și mai folositoare țarei mele.

Multe și diferite sunt direcțiile în care nevoile țarei chiamă urgent și imperios pe muncitorii condeului.

Socotesc însă, că între toate nevoile, cer precădere, acelea care privesc pe tineretul nostru studentesc.

În voi, — înțelegeți-mă bine, în voi și numai în voi, dragi studenți, stă viitorul neamului, viața, înălțarea și fericirea lui, menținerea sau disoluția României zisă mare.

Așa cum vă prezentați acum, toate cele mai rele prevederi apar justificate. Vinovăția celor care au răspunderea, măcar parțială, stărei noastre actuale este nemărginită.

Dar nu e vorba de răspunderea lor. Ei n-au cu ce răspunde, n-au cum repara: pedeapsirea lor ar folosi doară cerințelor moralei generale și nu e cine să-i pedepsească.

Stăvilirea răului e de prima urgență. Cum? Și de cine?

— De nimeni alt decît de voi și numai de voi.

Primul pas stă în aplicarea preceptului marelui Socrates, precept, recent reamintit de moștenitorul tronului; CUNOAȘTE-TE PE TINE.

Știți voi halul în care vă aflați în raport cu ceilalți studenți ai lumii civilizate, și, în principal, cu cei din țările înconjurătoare?

Importă enorm s-o știți. Aci ați putea vedea ca într-o oglindă, primejdia ce amenință viitorul țării.

Pu'em stabili axioma.

CUM E ÎN PRESENT STUDENTUL ROMÂN, SUB RAPORT MORAL, FAȚA DE STUDENȚII CELORLALTE ȚĂRI, SUB ACEL RAPORT VA FI STĂREA ȚĂREI ÎN CEL MAI APROPIAT VIITOR.

Situația materială are și ea importanța ei mare, dar cea morală e indiscutabil covârșitoare.

Studenți buni, studenți superiori celor din alte țări, ar așeza neamul nostru la loc de cînte între neamurile ce se vor lua la întrecere în formațiunea Statelor Unite ale Europei, care dela Locarno încoaci, sunt de-acum virtual intrate în curs de încheiere.

Înțelegeți ușor că de îndată ce pacea dintre popoare va fi asigurată, — și pe deplin va fi asigurată pacea în Confederația Statelor Unite ale Europei, cultura și valoarea morală va servi pentru clasificarea neamurilor între ele, iar nu ca acumua puterea numărului și virtuților ostășești.

Noi, cel mai amenințat popor din cîte sunt în Europa, avem cel mai mare interes la cît mai repede realizare a formațiunei actualmente în proiect; căci, numai în Confederațiunea Statelor Unite ale Europei, am fi realmente la adăpostul războiului și siguri de existență independentă și liberă dezvoltare a neamului nostru. Rusia și Ungaria, serbii și bulgarii au ce cîștiga din război; noi numai ce pierde.

Dar atunci, dacă ieșim din vremurile barbare — și barbare sunt vremurile în care Forța primează Dreptul, — trebuie să ne îngrijim mai mult de studenți decît de cazărmi.

Dar guvernul nu se îngrijește acum nici de studenți, nici de cazărmi, decît în vederea menținerii sale la putere.

La congresele internaționale, unde diplomația română ar trebui să se afirme clar și limpede în sensul păcii, așa cum ar cere diplomația cea nouă, ea se mulțumește cu vechile tipicuri și cu discursuri împletite cu tertipurile de tot felul, aplaudate, fiindcă sînt meșteșugite și frumos zise, dar discursuri fără rezultate folositoare, fiindcă sînt lipsite de acea sinceritate care pătrunde și de acea energie proprie hotărîrilor neșovăitoare.

Nu se îngrijește guvernul de starea materială a studenților, cauză în mare parte și a relei lor stări morale, dar d-aceasta nici decum, ba chiar el contribuie într-adins la înrăirea ei.

Iată ceva de necrezut și totuși absolut adevărat.

S-ar putea oare ca un guvern să comită crima d-a corupe studențimea țării?

S-a putut, fiindcă partidul a avut nevoie de studențime atunci cînd, în Constituția cea nouă, a operat restringerea libertăților noastre vechi, căci se știe că studenții sunt apărătorii firești ai libertăților publice, ei, intelectualii și cetățenii de mîine, au mai bine ca restul poporului, priceperea și nevoia libertăților cetățenești. Aceasta s-a adevărit în toate țările din lume.

Ca să nu-i aibă pe studenți contra lui și alături de opoziție, guvernul le-a găsit un derivativ, o diversiune. Invenția i-a fost ușoară; căci antisemitismul

este diversiunea clasică, care nu dă niciodată greș, și de care s-a folosit partidul liberal în trecut d-atâtea ori cu succes.

Aduceți-vă aminte și veți constata coincidența între modificarea Constituției și începuturile mișcării studențești.

Știu bine că cele ce vă pun în vedere sunt neplăcute vouă.

Este chiar umilitor să afli că ai fost păcălit, și că, din operator ce credeai a fi tu însuși, constăți că n-ai fost decît o unealtă în mîna altui operator.

Dar n-am luat condeiul că să vă adulez, domnilor studenți, ci pentru a vă spune adevărurile ce vă pot folosi, măcar că pe ici colea ele vă vor necăji.

E drept c-aveți o mare scuză.

Ați lucrat sub consensul smintit al mai multora din profesorii voștri, care sunt și ei antisemiți și sub directa conducere a aceloră care și-au făcut o specialitate din antisemitism, ba chiar un program politic, în baza căruia, speră a escalada puterea cu concursul vostru spre a stabili în țara noastră dictatura fascismului cuzist.

NU NE CUNOAȘTEM

Cunoscîndu-ne, ne vom apropia

Nu vă cunosc, nu mă cunoașteți; cum să încep vorba, apropiîndu-mă de voi, cîștigîndu-vă atenția, ca ce vă voi spune să treacă sub controlul rațiunii voastre, iar d-aci în sufletul vostru să vă intereseze, să vă miște și să vă convingă?

Dacă v-ași cunoaște, ar fi mai bine.

Dacă m-ați cunoaște, iar așa. Dar ce ați auzit de mine a fost din cele de tot rele, din cele urite, care v-au indispus și revoltat, căci ponegriri, minciuni și calomnii vi s-au spus de cei rău intenționați care, calomniîndu-mă, au vrut să vă asmute asupra-mi.

Sunteți cîteva zeci de mii. Nu toți sunteți deci la fel.

Trei sunt d-acum printre voi chiar de singele meu. Toți cei opt copii, ce mi-au rămas în viață, cu voi vor conviețui, vor munci, cu voi vor concura pentru realizarea binelui, utilului și frumosului și răspîndirea asupra celor mulți a foloaselor Progresului.

E deci firesc ca pe actualii și viitorii camarazi ai copiilor mei să-i privesc cu simpatie și să le vreau binele și partea lor din același viitor ce doresc propriilor mei copii.

Ca și pe dîșii, vă vreau și pe voi buni, însuflețiți de religia adevărului și pasionați pentru dreptate, pentru libertate, acest principiu al vieții noastre proprii, ca și al celorlalți concetățeni.

Vă vreau convinși că libertatea este condiția esențială a progresului, fiindcă munca cere să fie liberă ca și cugetarea, ca și credința, ca și mintea, ca și trupul.

Liberă de prejudecăți să fie mintea, liberă de patimi rele, urite, josnice și murdare să vă fie inima, dar plină de avînturi aprinse, generoase, altruiste, desinteresate și curagioase, mai ales curagioase în luptele ce veți încerca în cursul vieții.

Curăți, onești, miloși și iertători pentru alții, aspri și severi pentru voi.

Veșnic însetați de învățătură și dornici de mai multă purificare sufletească și de o neincintată înălțare în propria voastră conștiință, mîndră și neînduplecă'ă.

D-acolo luați pornirea, îndrumarea, direcția vieții, iar *Scopul vieții* — s-o știți bine și nici o dată să nu-l pierdeți din vedere — *este să ne perfecționăm pe noi înșine încontinuu ca să putem fi mai folositori celorlalți.*

Entuziasmați-vă pentru tot ce este bun, adevărat, simplu, frumos, generos și înălțați-vă mereu ca să puteți privi față în față pe cei mai mari ca pe egalii voștri, și de sus pe cei care abuzînd de mărirea lor, ar neîndreptăți și împila pe cei de jos, pe cei lipsiți, pe cei ce merită simpatia, iubirea și ajutorul nostru.

Cînd vă veți fi înzestrat sufletește astfel, veți simți în voi un zel fierbinte de propagandă și, fericiți, veți pași în viață susținuți și urmați de toți aceia care se închină meritului, bunătății și curajului care ne îmbărbătează în d-ajuns ca să privim sfîrșitul cel mai frumos al vieții în sacrificarea de noi pentru credințele și ideile noastre.

Cu astfel de ostași în armata veșnic mobilizată a Binelui, lupta contra Răului devine o plăcere și victoria e sigură și bogată în satisfacțiuni sufletești.

Astfel îndrumat, am avut norocul să fiu încă din fragedă vîrstă; astfel mi-am îndrumat copiii, la fel v-aș îndruma și pe voi toți, dacă m-ați asculta.

Și mă veți asculta, o simț; și vă voi fi folositor, o știu.

Ambițiunea mea e mare. Năzuiesc să vă fiu de folos tuturor fără de nici o excepție. Zelul meu de propagandă merge pînă acolo că și p-acea care m-au înconjurat în sala gărei din Cluj și cu bitele lor m-au lovit, dînd toți la cap ca să mă răpuie, da, și pe aceia îi vreau să-i luminez și să mi-i apropiez: căci dacă vor voi s-asculte măcar acum glasul aceluia pe care l-au condamnat și executat fără a-l fi auzit în apărare, convinși și pocăiți vor fi după ce mă vor fi auzit.

Pentru a convinge, nu pe puterile mele mă bizui, ci pe ale adevărilor care le voi pune înainte.

Ei se vor lumina, iar odată luminați, cu noi vor merge și dinșii.

UNDE VOM MERGE ÎMPREUNĂ ?

Vom merge spre o mai reală și folositoare dragoste pentru țara noastră. Vă voi învăța eu — da, chiar eu — cum să vă iubiți țara, eu, pe care atîția răi se silesc d-atîta vreme să mă presinte vouă ca pe un român „rău”, un „înstrăinat”, un „jidovit”, un „vîndut”, un „bolșevic”.

Mă voi apăra de toate aceste învinuiri, veți judeca și veți alege ce este de crezut din ale acuzărilor mele, sau din ale mele.

Eu m-am născut optimist, și, deși m-am înșelat de nenumărate ori în viață, optimist am rămas și văd că optimist voi rămîne pînă în ultimul meu ceas.

D-aceea cred că voi reuși a vă apropia pe toți de mine și, din drumul ră-tăcirii, în care unii din voi se află, îi voi întoarce pe dinșii, ca să vă conduc pe toți împreună intracolo unde știu că vă chiamă datoria, interesul și fericirea voastră și, mai presus d-acest interes, marele și grabnicele interese ale țarei în care ne-am născut, pe care cu toții d-o potrivă o iubim, și în care, lîngă osămintele străbunilor, vor odihni și osămintele noastre și ale copiilor noștri.

Nimănui nu-i iertată lauda neroadă că el își iubește mai mult țara lui ca altul.

Iubirea aceasta e din cele prea firești sufletului omenesc în general. La fel de firească este și dragostea părinților pentru fiii lor, precum și dragostea acestora pentru părinți.

Singura discuție în această materie constă în a ne da seama de „Calitatea dragostei”; căci e dovedit lucru că sint părinți care, iubindu-și copiii, îi strică, îi răsfăță, îi crește rău, iar alții, printr-o dragoste mai luminată, mai bine concepută, chibzuită și simțită, îi crește bine și îi îndrumază spre fericirea aceia sufletească ferită de orice abatere, de orice vicisitudine, care sălășluiește intrupată în adîncul sufletului nostru.

Acesta este singura fericire, sigură și inalterabilă care nu depinde de ceea ce ne înconjoară, ci numai din cele în noi înșine adunate.

Cu această fericire am izbutit a mă înavuți pe mine, cu dînsa m-am silit a-mi înzestra copiii cu aceeași fericire vreau să vă înavufesc și pe voi.

Dacă voi reuși — și voi reuși, dacă îmi dați ascultare și crezare — veți avea de mulțumit mai tîrziu în decursul vieții voastre, memoriei mele.

Scopul ce am scriindu-vă este în folos comun : Voi veți afla de la mine din cele ce cu muncă, trudă și timp, am cules în cursul vieții ; iar eu, voi avea nemărginită mulțumire d-a vă fi fost de folos nu numai vouă, zecile de mii de studenți, dar, prin voi conducătorii de mîine, sutelor de mii și milioanele de suflete pe care voi le veți îndruma și conduce.

Ce perspectivă mai măreață ! Ce prilej mai atrăgător pentru o muncă mai plăcută mie. Cît doresc acum să vă pot reține atenția ! Și ce spor dobîndind voi, la capitalul meu moral, preocuparea mea de căpetenie, și de tot momentul.

La vîrsta mea, e firesc să mă gîndesc la moștenirea ce voi lăsa copiilor mei. Moștenirea aceasta se va descompune în două : o parte, foarte importantă o reprezintă patrimoniul moral moștenit, de la tată-meu, capital pe care l-am păstrat în decursul vieții cît am putut, iar a doua parte va fi reprezentată prin avutul meu material, compus din ce mi-a rămas prin mai multe moșteniri și din produsul muncii mele proprii. Dar prin această muncă am preferat totdeauna să adaog capitalul moral fie chiar în detrimentul celui material, aproape de regulă jertfit celuilalt. Astfel după plata datoriilor, averea mea, împărțită în opt părți egale, va constitui fiecărui copil o moștenire aproape neînsemnată, pe cînd celălalt — capitalul moral — oare nu se împarte. Fiecare copil îl va moșteni întreg. Vedeți dar bine că socoteala cea bună este ca pe-acesta să-l măresc iar nu pe celălalt, după care marea mulțime a oamenilor aleargă ahtiată.

Averea propriu zisă o pot grămădi mulți, cîțiva repede de tot și prin fel de fel de mijloace adesea imorale.

Capitalul moral însă e mult mai rar, d-aceea e și incomparabil mai prețios, nici la îndemîna fiecăruia să-l moștenească.

Capitalul moral ce voi lăsa moștenire copiilor reprezintă munca pe ogorul binelui a cîtorva generațiuni de oameni cinstiți, făcători și propovăduitori de fapte bune și frumoase, pe lîngă oare am alăturat și produsul muncii mele aproape în întregime.

Informați-vă și veți afla cît de mare și frumos a fost capitalul moral pe care l-am moștenit de la părintele meu.

Acest capital era depus în conștiințele tuturor acelor care l-au cunoscut, sau măcar au auzit de dînsul.

Asemenea capital nu e supus catastrofelor ce pot periclita pe celălalt. Nici furtul, nici exproprierile nimic nu-l poate distruge afară de nevrednicia proprie a moștenitorului.

Informați-vă mai departe și veți afla că, dacă mi-am micșorat averea mea materială — mai ales de la război încoace — cu nimic n-am știrbit capitalul moral de mine moștenit.

Pe acesta, dimpotrivă l-am tot sporit prin munca mea, prin faptele mele, prin jertfele ce bucuos am făcut în vederea apropierii lui. Informați-vă și veți fi incredințați că așa este.

Informați-vă de la cei ce mă cunosc d-aproape, prin ei înșiși dela cei care au pătruns în viața mea intimă, viața retrasă de lume, dar deschisă lumii care suferă și care are nevoie de mîine în momentele de suferință și de disperare.

Informați-vă și vă veți convinge, că, dacă sunt desinteresat bănește, sunt aprig rivnitor de mulțumiri sufletești.

Acestea se desprind din mulțumirile și fericirile pe care prin străduințele mele le-am putut procura altora ; căci nu poate omul simți alte mai mari fericiri decît acelea ce rezultă din fericirile ce el poate răspîdi în jurul lui.

Și cînd veți fi mai bine informați, nici unul nu va mai fi care să simtă contra mea ură, ci simțiri blinde și plăcute lor înșile, căci ura mai mult chinuiește pe cel ce o simte decît p-acela contra cui este simțită.

Dar este un mijloc și mai sigur d-a mă cunoaște bine de tot.

Activitatea aproape întregii mele vieți s-a desfășurat în public. Am scris ; și o bună parte din scrierile mele s-au publicat în ziare și reviste pe care le puteți citi în biblioteci.

Cereți colecția *Revistei Copiilor și a Tinertmei* pe zece ani. În fiecare număr veți ceti un articol al meu, fără nici o altă întrerupere decît în anii războiului. Cînd deși trecut de vîrstă eram pe front ca voluntar.

Cereți colecțiile vechi ale *Timbului*, *L'Independence Roumaine*, *România* și *Epoca*, apoi de la 1907 încoace, căutați-mi articolele în *Adevărul*, *Izbinda* și *Luptătorul*. În toate veți putea constata aceeași tendință neclintită democratică, emanând de la aceleași convingeri concretizate și între ele solid armonizate.

Din acest singur fapt, ușor de constatat, veți putea trage o concluzie.

Concluzia aceasta nu va fi pe placul ci spre confuzia calomniatorilor mei: într-adevăr, cei ce-și vind scrisul scriu forțamente când într-un fel, când într-altul. Găsești în scrierile lor contradicțiuni cu duumul. În scrierile mele nu veți găsi nici o contradicție de 43 de ani de cît tot scriu. Puteți desfi de calomnatorii mei să găsească vreuna.

Ar putea dumnealor să dovedească la fel. Dar însuși șeful lor, actualul prim minisru nu și-a pus faptele în contradicție fățișă cu principiile sub eticheta cărora trăiește în flagrantă opunere cu legile și cu Constituția de el însuși făurită?

Vîndut eu, cuiva? Dar toate miliardele pămîntului n-ar putea cînti cîntea din suflul vreunui purtător al numelui nostru.

Dar dacă aș fi de vinzare s-ar fi uzat oare contra mea de campania de presă ce duce o coaliție întreagă de ziare?

Nici de cumpărat n-am fost, nici de intimidat. N-am nimic de cerut Puterei, nici teamă n-am de cei ce o dețin.

Mă știu curat și deasupra ponegririlor și calomniilor mă simț. Ambițiuni de natură politică n-am. Sint absolut independent, ceea ce este totodată o forță dar și o slăbiciune, căci cu izolații n-are cine să se solidarizeze.

Altfel, ași fi cutezat eu s-arăt, într-o broșură apărută acum cîteva luni, abuzurile criminale ale Siguranței?

Mișei pot organiza contra mea noi atentate, sunt pregătit la toate; îmi pot ridica viața, dar cîntea și patrimoniul moral, asta nu pot!

Pînă la cicatrizarea rănilor de la cap, brațe și mîini, am stat la pat. În acest răstimp, am reflectat asupra întregului meu trecut. Natural, reflecțiunile mele se reîntorceau mereu la d-voastră, d-lor studenți, la d-voastră aceia care m-ați atacat cu bite și bastoane în gara Cluj, înconjurîndu-mă, o ceată de tineri și lovindu-mă pe mine singur și dezarmat. Mă cunoștea vreunul din d-voastră, nu cred. Azi mă întreb: în ce stare intelectuală și morală puteți fi d-voastră sau aceia care vă aprobă și care zic că în locul vostru ar fi făcut la fel?

Mîndria de fapta comisă nu puteți fi; fiindcă nimeni nu poate fi mîndru. mîndru cu un act de lașitate. Și nu puteți contesta faptului acest calificativ.

Dar, lașitatea aceasta pare a fi fost comisă dintr-un sentiment de naționalism, adică din iubirea voastră de țară. Voiati să scăpați țara d-un așa zis „rău român“.

D-voastră, personal, nu știati, dar vi se spusese că sunt un rău român, și, pe spuse, de d-voastră crezute, mă osîndirăți la moarte; căci loviturile voastre, toate la cap îndreptate trebuiau să provoace o moarte sigură. Erați mulți și voinici. Pentru norocul meu și adaog și pentru norocul d-voastră, eu am rămas în viață și voi ați scăpat d-a fi asasinii mei.

Dacă nu mi-ați ascultat apărarea înainte d-a mă osîndi, ascultați-mi-o acum și răspundeți-mi vă rog — natural prin scrisoare anonimă căci nu vă oer să vă denunțați, ci numai să mă puneți în poziția d-a vă cunoaște mentalitatea. Vreau să stau cu voi de vorbă și prima condiție pentru aceasta este să-mi pot da seama cum aș putea prinde contact cu [voi] ¹

De cînd știu un condeiu în mină adică de vreo patruzeci și trei de ani. mi-am exprimat idei și credințe cu o sinceritate și un curaj în genere recunoscute. Adesea, am avut vederi proprii care se isbeau de curentul momentului. Rareori mi s-au combătut ideile, adesea însă mi s-au calomniat intențiile, atribuindu-mi mobiluri ce nu erau, sau îndemnuri josnice ce nu puteau fi.

Bunăoară, totdeauna am combătut antisemitismul în diferitele ocazii ce s-au ivit. Este una din principalele imputări pe care-mi aduceți. Să vă explic de ce-l combat.

¹ Interrup în original.

Voi nu știți că în pleiada marilor patrioți din generația trecută, oameni de seamă ca Lascăr Catargiu, Manolache Costache Epureanu, le général Tell, Gh. Costa-Foru, tată-meu, N. Ionescu, Ghyka Comănești, Vasile Boerescu, Grigore Lahovary, Petre Carp și mai mulți alții, au combătut și ei acest sentiment pe care îl considerau contrar intereselor noastre, atât din punctul de vedere al dreptății, umane, cât și al intereselor bineînțelese sociale și naționale, românești. O țară nu poate ieși afară din omenire. Izolată, ea nu poate trăi. Ea are interese legate cu celelalte țări, interese superioare de natură morală și materială care o obligă în fața lumii civilizate. Dar Vodă Cuza el însuși².

Era firesc să adopt, încă de tânăr, convingerile unui părinte, om luminat între cei mai luminați din vremea lui, căci el a fost primul bacalaureat român care la facultatea de drept din Paris și-a luat doctoratul în drept și încă³.

El mi-a smuls din minte, cu mare grije, prejudecățile atât de răspindite în mediul în care trăim.

Grație lui, m-am pătruns încă de copil, că omul nu valorează decât prin meritele sale și nu prin împrejurările din naștere, de situațiunea socială a părinților, de religia sau de averea în care omul se poate afla.

D-aceea, când m-am aflat pe băncile clasei la Sf. Sava în clasa unde camarazii noștri erau, unii creștini, alții evrei, unii feciori de oameni cunoscuți și bogați, iar alții din părinți necunoscuți și săraci, eu mi-am ales prieten, fără a ține seamă aceste detalii secundare, ci numai după valoarea personală a acestor colegi; iar cel mai de aproape și mai bun prieten al meu d-atunci a fost și a rămas actual profesor universitar, Emmanuel David, podoabă necontestată a științei române și om a cărui noblețe de suflet este mai presus încă de valoarea lui științifică.

Grație lipsei desăvârșite de prejudecată antisemită m-am putut bucura, mai bine de o jumătate de secol de această prietenie, tot mai strînsă și tot mai agreeabilă d-alungul anilor care și acum este una din cele mai prețioase legături ale vieții mele.

Dar, acest prieten n-a fost singurul evreu cu care am legat prietenie. Lipsa de prejudecată m-a pus în stare să iubesc și să mă fac iubit de mai mulți intelectuali de seamă de care nu m-ași fi putut apropia, nici ei de mine, dacă sufletul meu ar fi fost stăpînit de prejudecata antisemită.

A atribui interesului bănesc ceea ce rezultă în mod atât de firesc din prima educațiune primită încă din copilărie este o pîngărire sufletească pentru bănuitori și o calomnie murdară la adresa mea.

Curajul mi-a fost încă din copilărie un atribut firesc. Am înfruntat deci calomnia d-alungul vieții mele și netulburat mi-am urmat calea înainte.

Conștientă mi-era unica mea călăuză și-mi lumina pașii hotărîți într-aco unde-mi vedeam datoria.

Dar, vi s-a spus că ași fi un înstreinat, un vîndut străinilor „un impresar” al voitorilor de rău care ne-a vizitat țara.

Să mă explic.

Înstreinat? De cînd? De ce? Și cum?

Faptele vieții mele întregi dovedesc patriotismul. Faptele, nu vorbele. Nici cele d-acum, nici cele d-altă dată. Faptele mele d-atunci, faptele mele d-acum. Sunt gata să justific oricînd patriotismul care îmi inspiră toate cugetările și toate faptele mele.

Am provăduit intrarea în război între 1914—1916. Știam că doi din fiii mei vor merge pe front la mobilizare. Nu-mi importa. La mobilizare pe front au mers și unul la Brașov a căzut. Atunci, în locul lui, un al treilea fiu a intrat nevîrstnic, voluntar ca și mine care am cerut a merge pe front, deși trecut de vîrstă. Cîte trei fiii împreună cu mine ne-am făcut datoria pînă la sfîrșitul războiului și sunt din camarazii noștri de pe unde am fost care pot atesta în ce mod ne-am făcut-o fiecare.

² Ibidem.

³ Ibidem.

Patriotismul constă în a da țării sale iar nu a-i lua.

Am dat și dau țării mele munca mea cum ș-au dat-o părinții și toți membrii familiei mele, fără ca nici unul să se fi înavuțit „făcînd politică“ dar de cheltuit pentru țară, toți am jertfit dintr-al nostru.

Cîți din calomnii mei actuali, începînd de la membrii guvernului și pînă la cele de pe urmă lichele, pot dovedi la fel ?

Sunt mîndru de numele ce port precum și de faptele vieții mele întregi. Sunt mîndru de îndrumările de mine date celor opt copii ce voi lăsa după mine. Legăturile mele cu țara sunt indestructibile, fiindcă ele își au rădăcini adînci în trecut și din inima mea rupte sunt cele din viitor.

Înstrăinat !... Cîtă îndrăzneală pe calomnii. Dar ce e cu francezii care au venit în țară ? Ce înseamnă cuvîntul impresar ?

Mulți străini au venit să ne viziteze țara. Pe cei mai mulți i-au înconjurat guvernul. I-a plîmbat pe unde a vrut, le-au arătat ce putea să le ia ochii, i-au mințit, i-au înșelat, și prin minciună și înșelătorie guvernul a crezut că a servit interesele țării.

Dar minciuna se dovedește, iar înșelăciunea nu durează.

Adevărul, singurul adevăr, are viață eternă. Politica minciunii și a înșelăciunii fie a guvernului niciodată această politică nu va⁴... eu am cultul dreptății și al adevărului. Și dacă pentru dreptate și adevăr trebuie să-mi dau viața, altă moștenire mai prețioasă n-aș putea lăsa urmașilor mei.

Eu n-am mințit d-lui Guernut ; venit în vizită, el Secretarul General al Ligei Drepturilor Omului din Franța la L.D.O. Român.

L-am dus la Galați unde a ținut o admirabilă conferință secțiunii ligei d-acolo, aplaudat cu entuziasm de numerosul auditor compus din intelectualii localnici, la fel ar fi auzit publicul bucureștean, o conferință asupra drepturilor omului, dacă guvernul și Siguranța Generală, — vrăjmași neîmpăcați ai L.D.G. — n-ar fi zădărnici în modul rușinos ce s-a văzut, această instructivă conferință. A plecat d. Guernut cu impresiile personale ce culesese. Vina mea este dacă d. Duca și Ionel Brătianu pe care i-a văzut și cu care s-a întreținut nu i-au lăsat impresii mai favorabile ?

Puteam eu să mă refuz față de colegul meu din Paris la datoriile impuse de ospitalitatea colegială ?

Dar domnii Henri Torres și mai pe urmă Henri Barbusse ? Nu-i cunoșteam, nu-i așteptam. Venind în București, mi s-au adresat mie. În casa mea ca și în țara mea eu, m-am achitat față de ei de datoriile ospitalității cît am putut mai bine. I-au văzut și din miniștri noștri : le-au vorbit. Au cercat să-i cîștige. Atît mai rău pentru guvernul ce avem, dacă cele ce au văzut n-au fost spre cinstea și lauda lui. Procesul de la Tatar-Bunar, cu împrejurările care-l înconjoară, proces a cărui faimă a pus țara într-o lumină rea, angajează răspunderea guvernului, iar nicidecum a țării.

Confuziunea ce guvernul se silește mereu să facă d-ași identifica faptele sale cu ale țării este de-o nepatriotică îndrăzneală.

Interesele țării nu sînt ale guvernului, acum ele sunt chiar contrariu.

Dar cuvîntul „impresar“ ?

Impresarii sînt acei profesioniști care angajează artiști sau o trupă de teatru cu plată pentru a-și menaja un cîștig asupra reprezentațiilor date de aceștia în public, sau cum am zice, niște samsari specializați în ale teatrului. Asemenea cuvinte improprii și mincinoase nu pot ieși decît din pînă acelor care nu scriu decît pentru a minți și a calomnia. Cuvîntul „impresar“ aruncat mie ca o injurie nu mă poate atinge ; dar, aplicat personalităților care ne-au vizitat țara, este și pentru ele injurios iar injuria pornește contra lor din partea guvernului.

Și-acum, o întrebare : Crede oare guvernul că nu face țarei noastre un rău imens cînd permite poliției de Siguranță și ziarelor sale, din banii noștri plătiți, — ca să insulte pe străinii care ne vizitează țara. E dreptul lor să vie pentru a judeca faptele guvernului prin ei înșiși, iar nu numai prin corespondențele din ziarele lor și chiar din ale noastre pe care le citesc ?

⁴ Indescitabil.

Ei nu au vrășmașie contra țarei, din potrivă; ne iubesc țara și ne dovelesc această dragoste; dar nu pot iubi procedeele guvernului. Ei fac distincțiunea între guvern și țară, pe care guvernul și zărele sale nu vreau s-o facă.

A vrea să ne izolăm țara ca să nu știe străinii atâtea ce se petrec la noi este o imensă absurditate.

Azi granițe pentru idei nu pot exista. Politică de struț e stupidă și ridicolă.

România va fi compătimită ca o victimă căzută pradă unui guvern rău, iar nu învinovățită de faptele acestui guvern.

Meditați, Domnilor Studenți, asupra celor de mai sus.

Le-am scris în toată sinceritatea mai mult pentru lămurirea d-voastră decît pentru apărarea mea.

Eu n-am nevoie să mă apăr !...

Față de cei ce mă cunosc mă apără întreaga mea viață. Dar față de voi care nu erați încă născuți cînd eu aveam deja un trecut politic cunoscut, simt nevoia de-a explica de ce sînt calomnioase acuzațiile ce mi se aduc și de ce greșii cînd voi mă credeți un „rău român“.

Comunist, bolșevic, vîndut Moscovei alături de străinii : Guernut, Torres, Barbusse.

Eu comunist !... Dacă ași fi, ași spune-o; căci am curajul opiniilor mele. Am fost conservator, și conservator am rămas în afară însă de formațiunile de partid; căci nu rivnesc la nici unul din foloasele materiale sau din onorurile ce dă puterea partizanilor partidului triumfător.

Prefer a rămîne independent chiar cu prețul d-a rămîne un izolat. Dacă ași fi om de vînzare s-ar fi găsit doar în țara asta partide care să mă cumpere. De ce m-ași fi vîndut străinilor ? Și pentru ce ?

Pentru bani ? Nu sînt bogat decît în copii, dar bogăția aceasta îmi impune o strictă moralitate, căci averea ce am, împărțită la toți copiii le va face o parte mică pe cînd moștenirea mea morală va rămîne fiecăruia din copiii mei, întreagă, atît cît le voi lăsa. În această moștenire, întră una foarte mare, pe care și mie mi-a lăsat-o tată-meu.

Nu sînt miliarde pe lume care să compenseze știrbirea ce ași aduce acestui avut moral.

Duc viață modestă, viață de muncă mai adeseori neplătită, de mine dăruită ideilor de dreptate cărora-mi consacră activitatea. Dar munca aceasta mi-a fost în larg răsplată acum, de cînd am suferit atentatul D-voastră, prin mulțimea de dovezi de afecțiune primite dela aceia pe care i-am putut îndatora.

E adevărat că am primit în vreo două trei rînduri scrisori de mulțumiri din partea comuniștilor de la Moscova, pentru că sărisem în ajutorul comuniștilor prizoniți de guvernul nostru pentru singurul motiv că erau comuniști.

Liga Drepturilor Omului, al cărui Secretar General sînt impune respectul tuturor opiniilor oricare ar fi ele, întrucît aceste opinii nu sînt traduse în fapte pedepsibile de lege.

Sute și mii de muncitori au fost urmăriți și arestați, bătuți și schingiuiți sub bănuială că ar fi comuniști. Ce s-a petrecut cu dinșii dezonorează instituția Siguranței Generale și guvernul care tolerează odioasele ei fărâdelegi.

Am dat la lumină aceste fărâdelegi, publicînd declarațiile victimelor și rostindu-mă cu asprime asupra vinovăției făptuitorilor⁵. Folosit-au victimele Siguranței din această dare în lumină ?

Cred că da. [...]

E firesc că pe mine să mă urască și actualul guvern și Siguranța Generală în special; căci nu m-am ferit d-a le denunța și înfiera abuzurile și fărâdelegile, greșelile și crimele comise.

E firesc ca toți oamenii aceștia să urască și să vadă în mine un vrășmaș ireductibil. Firesc este ca o părticică din calomniile ce ei aruncă asupra mea,

⁵ C. G. Costaforu se referă la lucrarea *Abuzurile și crimele Siguranței generale a statului — Declarațiunile victimelor*, București, 1925.

cituși de puțin întemeiate pe adevăr, să mă menajeze pe mine și să nu se folosească de vinovăția mea pentru a mă distruge moralmente și fizicește, printr-o dare în judecată, la care să am dreptul să mă disculp.

De mult ar fi încercat vrășmașii mei asemenea distrugere dacă ar fi avut contra mea cît de puțin de zis, dar n-au avut și nici vor avea, căci am fost și sînt corect în toate faptele mele.

Distrugerea ei o încearcă prin calomniile zilnice inserate în ziarele lor, o mai încearcă și prin înconștiența acelor dintre voi care dînd crezare acestor calomnii se cred îndreptățiți a ridica împotriva mea bitele lor asasine.

Nu vă vreau nici un rău altul decît acela al remușcărilor de conștiință ce cu siguranță veți simți în ziua cînd mă veți cunoaște prin faptele vieții mele.

Și-atunci, să știți, că, din partea-mi, ertați ați fost chiar din momentul faptei voastre.

UN DOCUMENT INEDIT DE LA ION NĂDEJDE

Ion Nădejde (1854—1928), om politic român, publicist, sociolog, a fost unul din principalii conducători ai partidului social-democrat. A început să activeze în mișcarea muncitorească din 1878 militând pentru revendicări general-democratice. A făcut parte din conducerea revistei „Contemporanul” împreună cu V. G. Morțun. A fost redactorul ziarului oficios „Voința Națională” și al diferitelor ziare și reviste socialiste : „Drepturile omului”, „Munca”, „Critica Socială”, „Lumea Nouă”, în paginile cărora a susținut idei filozofice materialiste. În 1888 a fost unul dintre primii deputați socialiști în parlament. Om cu o cultură enciclopedică, a fost profesor la școlile secundare din Iași și a fost destituit din cauza activității socialiste.

În prima parte a activității sale a desfășurat o laborioasă muncă publicistică de popularizare a marxismului. S-a numărat printre primii în țara noastră care a tratat probleme de istorie de pe poziția materialismului istoric. A purtat corespondență cu Fr. Engels. Mai târziu în Consiliul general al PSDMR, al cărui membru era, a susținut exclusiv tactica căii ilegale de luptă, fiind unul dintre promotorii orientării oportuniste din mișcarea muncitorească în România, principalul lider al „generoșilor”. În 1899 a părăsit mișcarea socialistă contribuind la dezorganizarea PSDMR.

După război a fost jurist consult la Curtea de Casație pentru dreptul rusec. A publicat studii diferite : Istoria limbii și literaturii române (1887), Botanica (1889), Geologia (1890) și un dicționar latin-român (1894), traduceri comentate ale diferitelor legi rusești : procedura comercială, codul penal, comercial și civil, legea cambiilor (1918—1921).

La revista „Contemporanul”, revistă științifică și literară, ce apărea la Iași (1881—1891), Ion Nădejde a fost redactor șef împreună cu V. G. Morțun. Ion Nădejde răspundea pentru partea științifică și V. G. Morțun pentru partea literară.

Printre colaboratorii revistei se mai aflau: A. C. Bacalbașa, Șt. Besărăbeanu, V. Lateș, Sofia Nădejde, N. Beldiceanu, I. Gherea, T. D. Speranția, A. C. Cuza, Ed. Gruber, Ștefan Vasiliu, D. A. Teodoru, Gh. Rîșcanu ș.a. care, în afara problemelor de literatură, producții originale, abordau probleme de sociologie, filozofie, religie, etică, știință. Prin articolele sale revista își propunea să propage filozofia materialistă a marxiștilor, să trateze problemele de istorie de pe pozițiile materialismului istoric și să militeze prin critică pentru revendicări general-democratice.

Din această perioadă (1886) figurează articole cu subiecte ca: „Ateismul“ de C. Gr. Gheorghiu, „Robia femeii și emanciparea ei“ de Sofia Nădejde, „Teorii mitologice“ de St. Vasiliu, „Creștinismul și desființarea robiei“ de Ion Nădejde, „Matriarhatul“, studiu despre originea familiei de Paul Lafargue traducere din „La Nouvelle Revue“, „Transportul puterii prin electricitate“ de Ion Nădejde, D. Gherea „Către Dl. Maiorescu“. ș.a.

Arhivele Statului păstrează o scrisoare originală a lui Ion Nădejde¹ din anul 1886, perioada când era redactorul „Contemporanului“, adresată lui A. C. Cuza care se afla la Bruxelles și în care se referă la critica lui Gherea, în problema poziției artistului în societate, îmbrățișându-i și el părerile; de asemenea la cererea lui A. C. Cuza îi recomandă lucrările de orientare socialist-științifică, explicînd cu această ocazie programul economico-politic al cercurilor socialiste abia apărut în „Revista Socială“, comentîndu-l în comparație cu programul radicalilor.

Atras de noul curent social și filozofic A. C. Cuza, în anii de tinerețe a avut unele colaborări la revista „Contemporanul“. Astfel, în numerele din 1886, anul, când este scrisă și scrisoarea îi apăruseră poeziile: „De cum naște..“ în numărul 1 din iulie; poetul se referă la nimicnicia vieții; poezia este trimisă din străinătate, el aflîndu-se atunci la Paris; în numărul 3 din septembrie apare poezia „De sus“, care prin simbolul vulturului, vizează pe omul superior care nu este „atins de a micilor ocară“, poezia este trimisă de la Bruxelles. În sfîrșit în numărul 4 din octombrie, apare poezia „Mărioara“ scrisă la Bruxelles, poezia are un caracter liric, decepția în dragoste.

În scrisoarea lui Ion Nădejde scrisă în 18 august de la Iași se face referire la faptul că aștepta poezia „Mărioara“ și seriile de epigrame care au apărut ulterior.

Scrisoarea mai are un post scriptum de la tînărul Eduard Gruber² care colabora și el în acea perioadă la revista „Contemporanul“ cu poezii originale ca și A. C. Cuza, îi apăruse în numărul 1 din iulie din 1886 poezia „Ofelia“.

VALENTINA COSTAKE

¹ Arh. St. Buc., Colecția „Scriitori“, Nădejde Ion 1/1886.

² Eduard Gruber, un cunoscut publicist ieșean, a cărui operă principală este „Stil și gîndire“, apărută în 1888.

1886 august, 6/18, Iași. Scrisoarea lui Ion Nădejde adresată lui A. C. Cuza, care se afla la Bruxelles, referitoare la critica lui D. Gherea la adresa lui T. Maiorescu; își expune punctele de vedere privitoare la programul radicalilor în comparație cu programul socialiștilor; îi recomandă o bibliografie de lucrări sociale a lui K. Marx, Fr. Engels, L. Bebel; așteaptă și lucrările sale literare spre a le publica în revista „Contemporanul”.

1886 august 6/18, Iași.

Prietene, întâiu iartă-mă că n-am răspuns la timp, dar am fost foarte ocupat cu treburile. Acuma prind prilejul din zbor.

În privința criticii lui Gherea³ mi se pare că te înșeli. Cum, nu ie adevărat că un om moralmente superior celor de rînd va afla mai degrabă părțile păcătoase ale organizației sociale? Apoi dacă omul va fi artist, dramaturg, comic, prin urmare merit a lovi relele prin reducerea lor la ridicul, apoi zic nu va fi cel mai în stare decît alții a vide mai tare, a vide tocmai de ce trebuie de vis (sic), a vîna mai grozav pe cei ce trebuie de luat în ris. Se înțelege că presupunem și talent artistic și superioritate intelectuală și morală. Un artist cît de talentat, dacă va fi însă reacționar(iu) va rîde și va găsi ridicule primele încercări ale unor lucrări care sînt la începutul dezvoltării lor, căci toate începuturile sînt la începutul dezvoltării lor, căci toate începuturile sînt grele. Ași putea formula cugetarea lui Gherea în următoarea comparație: Artistul progresist va privi cu simpatie încercările copilului care acuma se învață a umbla și dacă-l va vedea căzînd fie cît de ridicul, se va sili să-l ajute, nu să-l facă de cabaz⁴. Va rîde însă de ultimele încercări ale unui moșneag hodorigit care se va încerca să-și păstreze oare și care puținți prin cantaride⁵ și alte excitante. Fi-rește vorbesc de comedii; despre artistul tragic va fi altă chestie. Eu cred că risul comic nu cere numai talentul de a face spirit găsînd legături de coq à l'âne⁶.

În privința bagajului radical⁷ răspund, că nouă puțin ne pasă dacă radicalii au primit ori nu multe din punctele noastre⁸. Deosebirea este că radicalii vreau să hărăzească asemenea reforme și poporul neînțelegîndu-le se înțelege că nu-i sînt de vreun folos. Dacă ai da cea mai bună mașină unor oameni sălbateci ce le-ar folosi? De aceea noi vroim să organizăm muncitorii pentru apărarea acelor interese imediate ce le înțeleg ei singuri și să facem propagandă ca să-i facem să priceapă ce folos ar putea trage din votul universal, din alegerea

³ Se referă la poezia critică a lui D. Gherea adoptată în articolul „Către D-nul Maiorescu” apărut în Contemporanul, nr. 1 din iunie 1886, în care combate principiul „Artă pentru artă” al lui T. Maiorescu expus și în articolele de critici literare apărute în „Convorbiri” asupra comediilor D-lui Caragiale, „Poeți și Critici” asupra lui V. Alecsandri.

⁴ moldovenește caraghios, scamator; cuvînt turc-hokkabaz

⁵ Substanțe excitante.

⁶ În franceză orig. — expresie = halandala.

⁷ În 1884 se crease Partidul radical avînd ca lider pe liberalul radical C. A. Rosetti, militant al aripii stîngi a partidului liberal și ulterior pe Gh. Panu. Ei se declarau adepții unor transformări cu caracter democratic ca: improprietă-rirea țăranilor din moșiile statului și apoi din moșiile particulare; o nouă lege a învieiilor agricole etc. În comparație cu partidele de guvernămint partidul liberal-radical se situa pe poziții mai înaintate. Revendicările sale se refereau la: apărarea intereselor maselor populare, mai ales ale țăranimii.

⁸ În 1886 împreună cu studiul lui Dobrogeanu Gherea „Ce vor socialiștii români” apărut în „Revista Socială” apare și programul cercurilor socialiste, care era la vremea aceea cel mai înaintat program economic-politic din țara noastră. El cuprindea o serie de revendicări politico-economice ale clasei muncitoare ca: votul universal, libertatea de întruniri, egalitatea femeii, învățămîntul gratuit, răscumpărarea proprietăților mari și trecerea lor la comună etc.

magistraților, din despărțirea bisericii de stat, din organizarea producției prin popor și nu prin burghezime și apoi poporul organizat în partid distinct de cele de azi să ceară și să capete toate acele reforme. Atunci votul universal va fi în mîna maselor arma cea mai grozavă, atunci înarmarea poporului va lua cea de pe urmă armă din mîna burghezimei; alegerea magistraților și organizarea școlilor va lua pe celelalte. Vezi deci că noi dăm poporului căi legale pentru a lua țara în mîna sa, pentru a-și realiza bunăstarea el singur. Mă mir cum de ai scris că noi cerem despărțirea bisericii de stat cînd ar trebui să o ceară comunitățile! Dar ce zicem noi asta? Nu spunem limpede în program că noi cerem ca vom îndemna și convinge pe popor să ceară și să vrea realizarea acestor puncte?

Despre aceea că popii pot fi utili nici vorbă. Dar, popi socialiști. Nu-i nevoie să fie numai de cît ateți, dar programul nostru, împreună cu despărțirea bisericii de stat trebuie să o primească. Nu ne crede așa de fanatizați de ateism, încît să facem dintr-însul o condiție sine qua non a primirii în partidă.

În privința celor ce ne-ai trimis la „Contemporanul”⁹ am pus. Așteptăm „Mărioara”¹⁰ și seriile de epigrame în sfîrșit orice ne vei trimite.

Pentru lista de cărți socialiste e cam greu; vrei lucruri ce nu prea sînt cu puțină dar voi face toate chipurile. Deocamdată dacă ai cîțit *Ce vor socialiștii* și Karl Marx și Economistii și le admiți poți zice că ești socialist; dacă sînt puncte obscure, ar trebui să citești asupra acelor și am putea recomanda, ori cum cetește: *Dühring's Umwälzungen der Wissenschaft de Fr. Engels*; *Ursprung des Privateigentums, der Familie and des Staats, Fr. Engels*; *Bauernieg. Fr. Engels*; *Komunistisch Manifest von K. Marx und Friederich Engels*; *Die Frau und der Sozialismus von L. Bebel*; *Parlamentarismus von Lothar Mayer*; *Cours d'économie sociale par Lafargue*; *Conferințele (V) ale lui G. De-ville*; Cu acestea ai ceva complet, teoria marxistilor.

Am uitat să zic ceva de *impersonalitatea* lui Maiorescu, dar venerabilul se contrazice singur. Și e evident că artistul nu poate să nu puie pecetea individualității sale pe operele ce comite.

Despre atacul împotriva „Convorbirilor”, că vegetează mi se pare că n-ai ce zice. Nu-i vorba că n-au făcut nimica, dar n-au făcut se puteau face cu puterile intelectuale și materiale de care dispuneau.

SALUTARE I. NĂDEJDE

Tînărul Gruber¹¹, cere voie să-și exprime și el aici ideile sale.

P.S. Eu cred că ar fi minunat de bine să vii în țară¹². Salutări de la Pica.

Nu-s așa de leneș pe cît poate mă crezi. Trimiteți epigramele și mai bine ai face să te trimiți pe tine încoace să te apuci de lucru. Nu ți s-a urît hălăduind printre streini. Ai de gînd poate să te întorci pe la Paris, eu la anul nu mai vin la Paris, mă duc la Berlin“.

Salutare și frăție.

E. GRUBER

⁹ Se referă la poeziile: „De cum naște...” în nr. 1/iulie 1886; „De sus” în nr. 3/septembrie 1886.

¹⁰ Apărută în nr. 4/octombrie 1886.

¹¹ În scrisoare sînt următoarele rînduri de la Eduard Gruber: Prietene,

„Scrisoarea ce ți-am scris-o la Paris o coală și mai bine cu vreo lună 1/2 în urmă, e și acum la mine, ca dovadă cînd vei veni ți-o voi arăta; dar ți-am scris de la Berlin o carte poștală la Godesberg — cred că o vei fi primit.

¹² A. C. Cuza fusese în străinătate la Paris și Bruxelles.

ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII TEHNICE ÎN ARHIVELE STATULUI DIN ROMÂNIA

Documentele create în decursul vremii de organele de stat și celelalte organizații sau persoane fizice, care au îndeplinit funcții sau misiuni de răspundere, în stat sau au avut un rol deosebit în viața politică, socială, economică, științifică, culturală sau artistică, constituie un izvor bogat și autentic de cunoaștere a istoriei patriei, a luptei eroice a poporului pentru independență națională și eliberare socială, a eforturilor depuse pentru edificarea societății socialiste.

Datorită importanței deosebite pe care o prezintă, aceste documente, constituie valori de interes național, cărora statul le acordă protecție specială.

Activitatea tehnică în Arhivele Statului are ca sarcină de bază asigurarea celor mai corespunzătoare condiții pentru conservarea documentelor, urmărirea modului în care se păstrează acestea în cadrul Arhivelor Centrale și filialelor teritoriale, precum și efectuarea lucrărilor de restaurare sau recondiționare pentru salvarea de la distrugere a documentelor degradate.

Pentru sprijinirea activității de studiere a documentelor în cercetarea istorică, științifică, culturală, etc. sau pentru acțiuni de expunere și instruire, funcționează un laborator de reproducere care asigură microfilme, copii rapide, fotocopii sau xerografii și care execută toate lucrările solicitate de cercetători sau necesare acordurilor de schimb ca reciprocitate cu arhivele din alte țări. (Fig. 1).

Pentru ca întreaga activitate de conservare, restaurare și microfilmare să fie fundamentată științific, a fost creat un laborator de cercetare utilat cu aparatura necesară analizelor chimice, de biologie și de determinări fizico-mecanice. În plus laboratorul este dotat cu o cameră de climă (Brahender) folosită pentru experimentări privind comportarea diferitelor materiale la îmbătrânire.

Acest laborator încadrat cu personal de specialitate, urmărește stabilirea tehnologiilor de restaurare, controlează conservarea documentelor, efectuează studii și cercetări, iar atunci când este necesar antrenează, în colaborare, personalități științifice din alte domenii de activitate pentru rezolvarea unor probleme necesare activității specifice Arhivelor Statului.

Legat de starea documentelor și de cauzele care au provocat cea mai mare parte a degradărilor, s-au fixat o serie de teme de cercetare, care trebuiau să clarifice și să rezolve problemele impuse de asigurarea conservării arhivei și punerii ei la dispoziția cercetătorilor istorici.

O astfel de temă de cercetare, care s-a desfășurat pe parcursul a 4 ani de lucrări laborioase, a fost „Studiul biodeteriorării arhivei, identificarea agenților și stabilirea metodelor și substanțelor de combatere preventivă și curativă în vederea conservării și restaurării”. Lucrarea a fost efectuată în colaborare cu Institutul de Biologie al Academiei R.S.R.¹

¹ V. Lazăr ; N. Drăghici ; M. Platon, *Influența unor fungicide asupra micro-organismelor care deteriorează documentele*, în „Microbiologia” (Lucrările Conferinței Naționale de Microbiologie Generală și Aplicată), București, 1970 p. 863.

← Fig. 1 — Aspecte din laborator

Ca urmare a cercetării, s-a identificat o serie de specii de ciuperci agresiv celulolitice implicate în degradarea avansată a documentelor; s-a stabilit răspândirea și preponderența teritorială a acestora față de alte specii indifferente pentru substratul documentului sau al textelor propriu zise: totodată s-au stabilit intensitatea, formele de atac², pierderile de rezistență și efectul cromatic de care sînt responsabile speciile de acestor studii, a fost posibilă întocmirea unei hărți cu focare de infecții pe specii însoțită de fișe corespunzătoare fiecărei specii izolate ce conțin detaliile de recunoaștere a ciupercii, aspect micro și macroscopic, eventuali exopigmențați etc.

Paralel cu acestea s-au studiat formele bacteriene implicate în degradarea documentelor scrise pe hîrtie și pergament, identificîndu-se o serie de tulpini, care ar putea juca un rol important în degradarea arhivei, în special în cazul documentelor scrise pe piele sau pergament³.

Pentru stabilirea posibilităților de combatere preventivă și curativă a ciuper-

cilor s-au făcut experimentări de tratare cu diferite substanțe insectofungicide; acestea au fost testate în laborator pe culturi, în etuvă de vid sau în depozite de arhivă etanșate⁴. Cele mai bune rezultate au fost obținute cu amestec de oxid de etilenă — bioxid de carbon și cu paraformaldehidă, substanțe eficiente la volume mari de documente care permit o dezinfecție rapidă și economică fără să degradeze textul sau suportul papetar al documentelor și fără să creeze probleme speciale de toxicitate și pericolozitate pentru lucrători. Pentru dezinsecție rezultatele cele mai bune s-au obținut prin gazarea în întregime a localurilor de arhivă cu acid cianhidric. Aceste gazări se execută periodic în depozitele în care s-au depistat infestări cu insecte xilofage. (Fig. 2.)

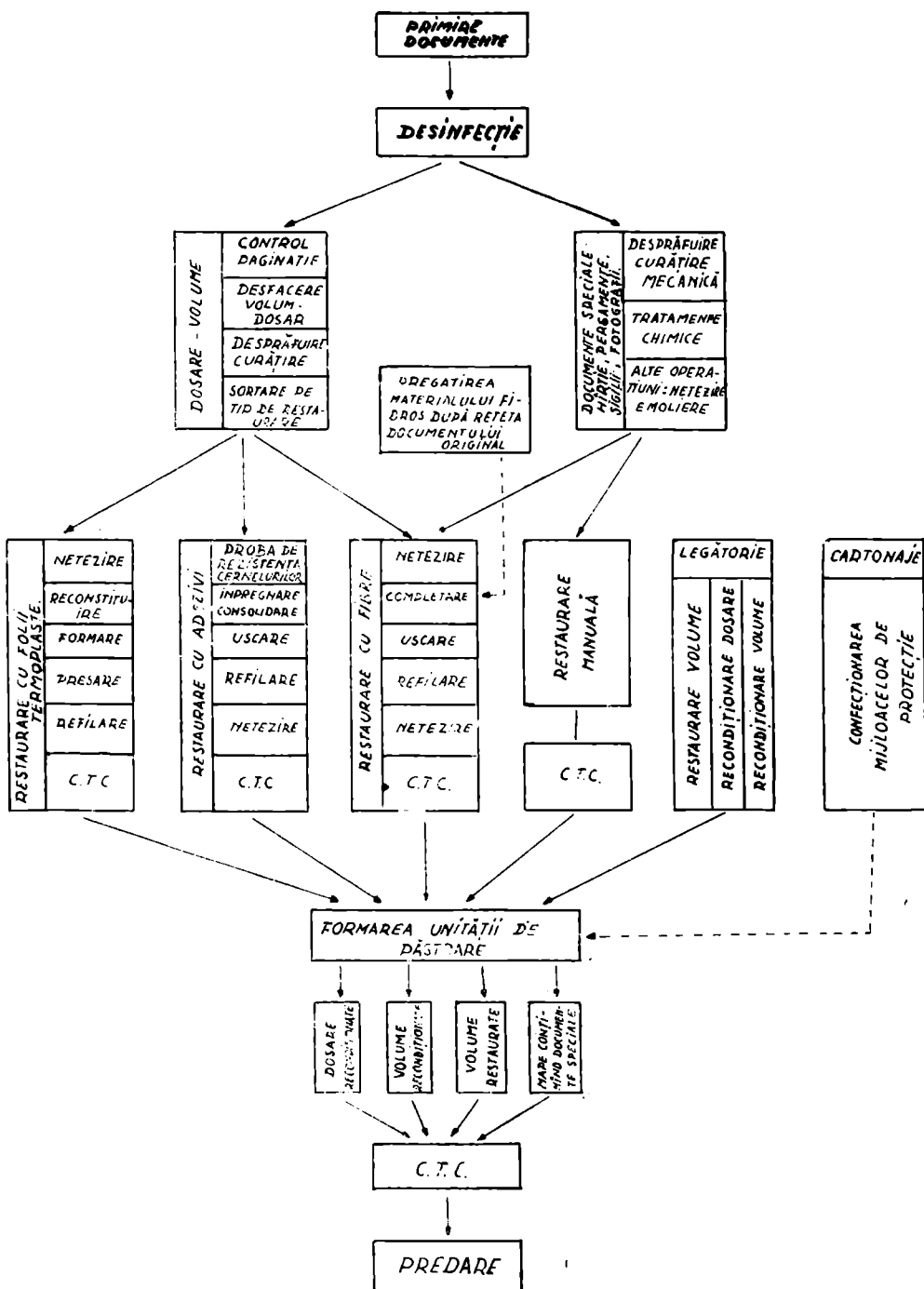
O altă temă de cercetare impusă de necesitatea stabilirii unor metode rapide și eficiente de tratament a documentelor degradate diferit a fost studierea

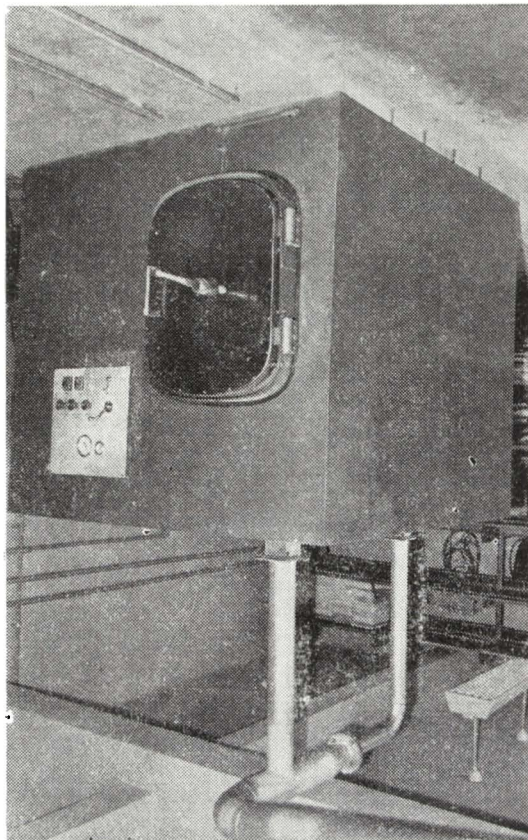
² V. Pancu; N. Drăghici; M. Planton, *Modificările fizico-mecanice ale hîrtiei sub acțiunea microorganismelor și unele aspecte ale restaurării documentelor*, în „Microbiologia” . . . p. 863.

³ N. Drăghici; M. Platon, M. Suliman, *Unele aspecte privind biodeteriorarea*, în „Microbiologia”, . . . p. 257.

⁴ A. Săndulescu; V. Lazăr, *Ciuperci saprofite izolate de pe materialele din arhive în România*, în „Microbiologia”, . . . p. 857.

ANEXĂ

← Fig. 2 — Etuva de dezinfecție

metodelor de consolidare a materialelor documentare pe suport papetar cu folii și latexuri sintetice și artificiale și stabilirea comportării lor în timp.

S-au experimentat și s-au ales astfel o serie de produși ce se pot utiliza la restaurare, în funcție de caracteristicile de rezistență ale documentului degradat. S-a realizat un sortiment de polietilenă⁵ aditivată la Combinatul Petrochimic Ploiești, care a rezistat cu succes tuturor tratamentelor de îmbătrânire artificială sau naturală accelerată. Această polietilenă este folosită la restaurarea în serie a documentelor puternic degradate cu rezistențe anulate ca urmare a atacului fungic îndelungat.

Pentru documente mai puțin degradate care au suferit doar o pierdere parțială a liantului, ce în multe cazuri pune în pericol stabilitatea părților scrise, s-au stabilit o serie de adezivi artificiali⁶ ca: carboximetil celuloza de sodiu, amidon modificat cu mare putere de lipire și produsul denumit comercial Glutofix (produs de firma Kalle din R.F.G.) ca fiind indicate pentru tratamente de restaurare prin refacerea liantului.

Un alt studiu a urmărit compoziția hîrtilor și cernelurilor utilizate începînd cu anul 1850, pentru cunoașterea stabilității lor la acțiunea unor factori distructivi care au acționat asupra lor fie lent, ca îmbătrînirea naturală a hîrtiei, efectul mediului ambiant și compoziția chimică a atmosferei înconjurătoare fie în mod violent cum a fost cazul documentelor care au suferit efectul unor incendii, inundații sau infecții masive cu mucegaiuri.

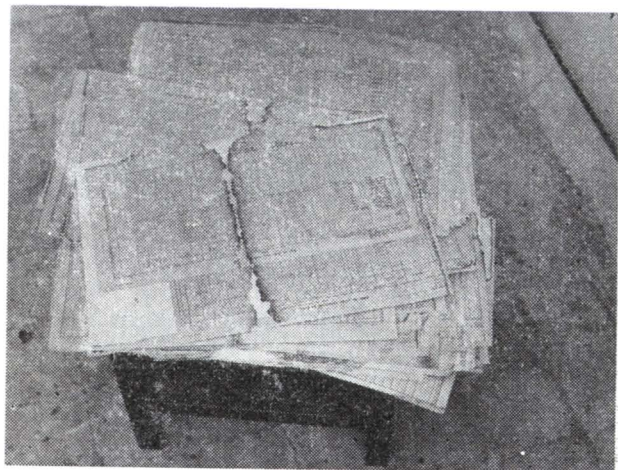
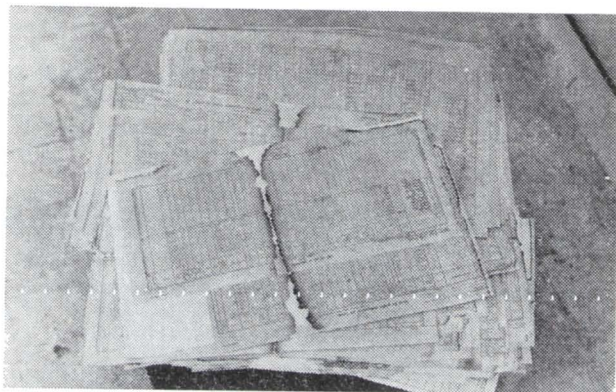
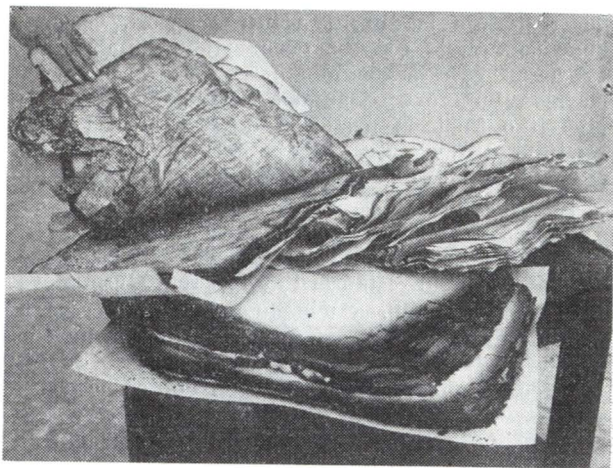
Aceste cercetări au scos în evidență faptul că unele documente create după anul 1900 prezintă rezistențe reduse la păstrare în special după ce s-a introdus în fabricația curentă pasta mecanică din lemn de rășinoase. La scrierea documentelor au fost folosite la întimplare sortimente de hîrtie cu compoziții fibroase de calitate inferioară a căror durabilitate este foarte redusă.

Lucrările de cercetare au urmărit studierea unor probleme care trebuiau să rezolve aceste deficiențe în conservarea documentelor și să asigure păstrarea lor timp cit mai îndelungat și anume: obținerea unor sorturi speciale de hîrtii, rezistente la îmbătrînire, în vederea utilizării lor la crearea de documente de valoare deosebită cu termen permanent de păstrare și studiul comparativ al comportării la îmbătrînire a hîrtilor de scris și tipărit ce se fabrică curent în țară.

⁵ N. Drăghici; M. Platon; E. Senchievici, *Utilizarea polietilenei pentru restaurarea materialelor documentare*, în „Revista Arhivelor“, an. XLVI, vol. XXXI, nr. 1, 1969, p. 151.

⁶ N. Drăghici, *Unele aspecte ale resturării cu adezivi*, în „Revista Arhivelor“, an. XLVII, vol. XXXII, nr. 2, 1970, p. 477.

Fig. 3 — Documente înainte și după restaurare

În același scop s-au făcut o serie de cercetări legate de calitatea cernelurilor ce se utilizează curent în țară, experimentându-se câteva tipuri de cerneluri noi rezistente la diferiți agenți exteriori, ce ar putea fi utilizate în cele mai bune condiții la scrierea documentelor importante cu termene lungi de păstrare. În cursul cercetărilor ne-am axat atât pe coloranți solubili acizi cu rezistență mare la lumină care au dat rezultate relativ bune cât și pe coloranți dispersabili cu o finețe a particolei de maximum 1 micron; acestea din urmă au dat rezultate deosebit de interesante: ele par practic indestructibile la agenți oxidanți puternici, la agenți reducători și la acțiunea directă a apei în medii de pH cuprins între 2,5—11.

Pentru recunoașterea tipurilor de cerneluri vechi cu care au fost scrise documentele și pentru a se prevedea comportarea lor la diferitele tratamente aplicate în cursul restaurării au fost reproduse câteva tipuri de cerneală.

Pentru stabilirea tehnologiei de prelucrare a peliculei și pentru asigurarea de condiții optime de conservare a microfilmelor s-au desfășurat lucrările temei de cercetare privind metodele și procedeele de restaurare și conservare a microfilmelor, în colaborare cu Institutul Politehnic Iași.

Studiile au urmărit fenomenele care se petrec în peliculă pe timpul păstrării îndelungate, determinate fie de calitatea peliculei după dezvoltare, fie de efectul mediului în timpul conservării.

Laboratorul de restaurare al Arhivelor Statului este dotat cu aparatura necesară pentru tratamentul documentelor degradate, în diferite forme de distrucție, atât pentru cele scrise pe pergament, cât și pe hîrtie.

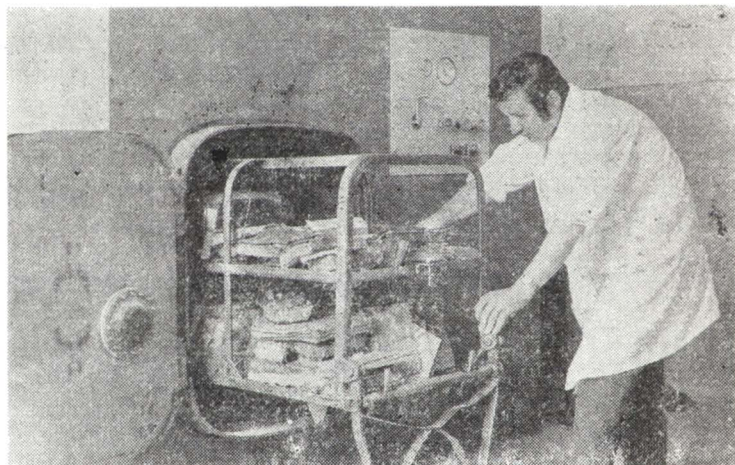

Fig. 4

Tratamentele de restaurare urmează un flux tehnologic (fig. 4) care răspunde tuturor aspectelor de degradare, pentru fiecare dintre acestea aplicându-se cele mai corespunzătoare metode pentru consolidarea suportului și asigurarea conservării lui în continuare.

NATALIA DRĂGHICI

SOME ASPECTS OF TECHNICAL ACTIVITY IN THE STATE ARCHIVES OF ROMANIA

The records created in the course of time by State organs and the other organizations or individuals who held positions and special tasks in the State and played a main rôle in political, social, economic, scientific, cultural and artistic life, represent a rich and genuine source for the knowledge of our country history, of heroic struggle of our people for national independence and social liberation, of the endeavours undertaken for building up the socialist society.

Owing to their particular importance, these documents may be considered as values of national interest to which the State grants a special protection.

The technical activity in the State Archives has, as a basic task, to provide the best conditions in order to preserve the records, to control the way in which they are kept in the Central Archives and the territorial branches, as well as, to carry into effect the restoration or reconditioning work for saving the damaged records from destruction.

In order to support the researches of documents for historical, scientific and cultural purposes or for exhibitions and training, is working a laboratory for reproductions that provides with microfilms, reader printer copies, photocopies or xerographies all the requests of researchers from our country or from abroad, according to the exchange programs with the foreign Archives.

With a view to prove scientifically the whole activity of preservation, restoration and microfilming it was established a laboratory for research, supplied with the necessary equipment for chemical and biological analyses as well as for physical and mechanical determinations. Furthermore, the laboratory is equipped with a climate room (Brahender) used for experiments concerning the behaviour of different materials to ageing.

This laboratory having a specialized staff, is dealing with the determination of restoration technologies, the control of record preservation, the carrying out of studies and researches and when is necessary, requests the cooperation of scientific personalities from other fields of activity in order to solve some problems needed for the specific activity of the State Archives.

In connection with the state of records and the causes that brought about the most of damages, it was established a series of research themes, that had to clear up and solve the problems necessitated by the archive preservation, and the reference service for the historical research.

Such a research subject that was carried on for 4 years of hard work, was that one entitled „Investigation on archive biodegradation, identification of agents and setting of methods and substances for prophylactic and curative control with the view of preservation and restoration“. The work was done in cooperation with the Institut of Biology in Bucharest.

Further to the research work, it was identified a series of strongly cellulytic fungi involved in the advanced stage of record degradation. It was established their spreading and their territorial preponderance confronted by the species that were indifferent for the substrat of documents or of proper texts. At the same time, it was determined the intensity, forms of attack, resistance losses and the chromatic effect characteristic for the discovered fungi. On the basis of these studies, it was possible to compile a map concerning the centres of contagion, per species, accompanied by cards for every isolated species, containing the details for fungus recognition as regards the micro and macroscopic aspects, eventual exopigments a.s.o.

In parallels were studied the bacterial forms involved in the degradation of documents written on paper and parchment, being identified a series of strains that could play an important rôle in archive degradation, especially in the case of documents written on paper or parchment.

In order to determine the possibilities of fungus prophylactic and curative control was experimented the treatment with various insecticide — fungicide substances that were previously tasted, in laboratory, on cultures in vacuumdrying cupboard or in tight repositories for archives. The best results were obtained by a mixture of ethylene oxide carbon dioxide and paraformaldehyde, these substances being effective in a great bulk of records, for they permitted a rapid and economical disinfection of records without any special problems concerning toxicity and danger for workers.

As regards disinsection, the best results were acquired by complete gasification of archive premises with hydrogen cyanide. These gasifications are done periodically in those repositories found infested by wood destroying insects.

Another research subject required by the necessity of setting some fast and efficacious treatment methods for records with dissimilar damages, was the studying of methods to consolidate the documents on paper by artificial and plastics foils and latexes and to determine their behaviour in time.

The tests done, were chosen some products to be used in restoration, according to the characteristics of damaged record resistance. It was obtained a sort of sized polyethylene in the Petrochemical Works in Ploiești, which resisted successfully to all the accelerated natural and artificial ageing treatments. This polyethylene is used in restoration in series of documents that were severely damaged and had no more resistance as a result of the long attack of fungi.

For those less deteriorated records that had only a partial loss of binder that in many cases caused danger to the writing, it was established a lot of artificial adhesives such as: sodium carboxy-methylcellulose, modified starch with great power of binding and the product, so called commercially, Glutofix (made by Kalle comp. in Germany), all of them being proper for restoration treatments by binding remaking.

Another survey dealt with paper composition and the ink used since 1850, in order to know their stability under the action of some destructive agents that acted either slowly as for instance the natural ageing of paper, the effect of environment and the chemical composition of surrounding atmosphere, or violently, as it was in the case of documents damaged by fire, flood or massive mould infections.

These researches made evident the fact that some documents created after 1900 have a less preserving resistance especially after the introduction of resin groundwood in the continous processing. For the writing of documents were used, at random, sorts of paper that have an inferior quality of fiber with a very lower lastingness.

The researches aimed to study some problems that had to solve these deficiencies in record preservation and to assure the retention of documents as long as possible — namely, the obtaining of some special kinds of ageing resistant paper in order to use them for some documents, of particular value for permanent retention as well as the comparative study of the behaviour to ageing of the writing and printing paper which is made usually in our country.

In the same aim were done several researches connected with the quality of ink that is currently used in our country, by testing some types of new ink resistant to different external agents, that would be used in the best conditions for writing the valuable records with long retention terms. During researches we took into consideration both the soluble acid dyes with great resistance to light that have good results and the dispersed colours with a fineness of up most 1 micron particle. The latter ones gave very interesting results and seem to be practically indestructible to strong oxidizers, to redox agents and to the direct water action in P H media between 2.5—11.

In order to recognize the types of old inks of documents and to foresee their behaviour towards the different treatments applied during restoration, were reproduced some kinds of ink.

To determine the film processing technology and to provide the best conditions for microfilm preservation, was worked a research theme concerning the microfilm preservation and restoration methods and proceedings, work done in cooperation with the Polytechnic Institut in Iassy.

The respective studies had in view the phenomena taking place on film kept longer, that were caused either by the film quality after development, or by the medium impact during preservation time.

The Restoration Laboratory of State Archives is equipped with the necessary apparatus for the treatment of damaged records of various kinds of degradation, both for those written on parchment and on paper.

The restoration treatments have a technological flow that is suitable for all the degradation aspects, for each of these aspects, being applied the best methods to strengthen the carrier and to grant its continual preservation.

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE DEDICATĂ ANIVERSĂRII A 125 DE ANI DE LA REVOLUȚIA DIN 1848

Aniversarea a 125 de ani de la revoluția burghezo-democratică de la 1848 din țările române — moment remarcabil din istoria de luptă a poporului nostru, pentru progres social și libertate, pentru drepturi naționale — a fost marcată în întreaga țară prin variate manifestări.

În această largă suită de acțiuni se înscrie sesiunea de comunicări științifice organizată de Direcția generală a Arhivelor Statului în ziua de 1 iunie a.c., în sala de festivități a Muzeului Arhivelor.

Cuvîntul de deschidere a manifestării — la care a participat un mare număr de cercetători științifici, cadre didactice universitare, arhiviști din întreaga țară — a fost rostit de tov. Ionel Gal, adjunct al ministrului de interne. După ce a subliniat semnificația istorică a anului revoluționar 1848, vorbitorul a relevat faptul că cele mai înaintate idei pașoptiste au pregătit terenul pentru germinarea rapidă a ideilor comuniste, ce se constituiau atunci ca teorie științifică, că în această perspectivă se distinge clar filiațiunea directă dintre mișcarea pașoptistă și lupta proletariului român care, preluînd în mîinile sale steagul eliberării sociale și naționale, acționînd ca forța socială cea mai înaintată, consecvent revoluționară, a călăuzit poporul român nu numai la împlinirea, dar la depășirea cu mult a celor mai înaintate visuri și aspirații ale înaintașilor.

„În condițiile actuale — a subliniat tov. Ionel Gal în încheiere — cînd în fața noastră se află programul elaborat de Congresul al X-lea și de Conferința Națională a partidului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, a duce mai departe glorioasele tradiții revoluționare ale trecutului înseamnă pentru fiecare a-și consacra întreaga putere de muncă și inițiativă creatoare acestui vast și măreț program. Astăzi, mai mult ca oricînd, însuflețit de glorioasele tradiții revoluționare ca și de marile cuceriri ale prezentului, de perspectivele luminoase ce i se deschid înainte, poporul nostru pășeste ferm spre acest țel hotărît să nu precupească nimic, să facă totul pentru a transpune în viață, politica partidului spre binele său și spre gloria și strălucirea patriei socialiste”.

Numeroasele comunicări prezentate * au sintetizat rezultatele ultimelor cercetări efectuate în fondurile de arhivă din țară sau din străinătate, documentele

* *Insemnătatea revoluției de la 1848 din Transilvania* (prof. univ. Vasile Maciu); *Considerații privind caracterul unitar al Revoluției de la 1848 în Moldova, Țara Românească și Transilvania* (Emilia Postăriță); *Revoluția de la 1848 moment al afirmării ideii de unitate națională la români* (Alexandru Matei); *Arhivele vorbesc despre revoluția de la 1848 în țările române* (Gheorghe Ungureanu);

recente depistate cuprinzând noi date ce vin în sprijinul sublinierii modului specific în care s-a desfășurat revoluția în țările române, a legăturilor strinse ce au existat între revoluționarii din Moldova, Țara Românească și Transilvania, dovadă indiscutabilă a caracterului unitar al revoluției, largul ei ecou în Europa.

IOANA BURLACU

EXPOZIȚII ORGANIZATE ÎN BUCUREȘTI CU OCAZIA ANIVERSĂRII REVOLUȚIEI DE LA 1848

Aniversarea revoluției de la 1848 din țările române — moment de importanță istorică pentru mersul înainte al României pe calea progresului — a constituit și pentru Filiala Arhivelor Statului Municipiului București un prilej favorabil pentru organizarea unor expoziții și îmbogățirea tematicii și documentației la cabinetele de științe sociale din cadrul sectoarelor de partid și a unor școli, care să înfățișeze mărețul eveniment.

Asfel, Cabinetul municipal de partid, Filiala Arhivelor Statului municipiului București și Muzeul de istorie a municipiului București, au organizat în sălile muzeului expoziția „125 de ani de la Revoluția burghezo-democratică din țările române 1848—1973”.

Portretul revoluționarului Nicolae Bălcescu și Proclamația de la Islaz deschid seria exponatelor.

Sînt arătate apoi cauzele revoluției din țările române prin cuvintele lui N. Bălcescu: „Revoluția română de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decît voința întîmplătoare a unei minorități sau mișcarea generală europeană. Revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române, cauza ei se pierde în zilele veacurilor. Uneltitorii ei sînt optsprezece veacuri de trude, suferințe și lucrarea poporului român asupra lui însăși”.

Portretele prezentate în expoziție au o mare putere de sugestie în exprimarea ideii de unire încă de la reprezentanții Școlii Ardelene: Petru Maior, I. S. Micu Klein, Gheorghe Șincai, trecînd la Tudor Vladimirescu, Ion Cimpineanu și apoi la fondatorii societății secrete „Frăția”: N. Bălcescu, Christian Tell, Ion Ghica, societate al cărei rol a fost deosebit în pregătirea revoluției.

Alexandru Ioan Cuza în timpul revoluției de la 1848 (Dumitru Ivănescu); Informații inedite privind Comitetul revoluționar al românilor din Cernăuți și legăturile sale cu revoluționarii din Moldova și Țara Românească (Maria Soveja); Unirea deziderat al revoluționarilor pașoptiști (Nicolae Ajitărești); Contribuția învățămîntului public la sate în Țara Românească, în primii ani de funcționare 1838—1848, la formarea situației revoluționare (Gheorghe Iscru); Frații Racotă participanți la revoluția de la 1848, (Cristina Dinu); Acțiuni desfășurate în timpul revoluției de la 1848, în dezbaterile instanțelor judiciare (Corneliu Lungu, Mioara Tudorică). Petiția națiunii române în dezbaterile adunării populare din Reghin de la 8 mai 1848 premergătoare Adunării Naționale de la Blaj (Ion Ranca); Brașovul, loc de întîlnire al revoluționarilor de la 1848, (Tiberiu Coliban); Sibiul anului 1848, centru de inițiativă revoluționară românească de la Eftimie Murgu (C. Căzănișteanu, N. Pantazi). Prezențe arădene în revoluția românească de la 1848 (Andrei Caciora, Lucian Emandi); Ecouri în Dobrogea ale revoluției române de la 1848, (Tudor Mateescu); Documente privind revoluția de la 1848 în arhivele diplomatice engleze (Sanda Racoviceanu); Concepțiile revoluționarilor pașoptiști oglindite în sigilii (Maria Dogaru); Scriitori români participanți în revoluția de la 1848 din țările române (Emilia Cohn, Adamache Adrian); 1848 în arta plastică monumentală românească (Virgil Teodorescu); Mișcarea muncitorească din România, realizatoarea idealurilor revoluției de la 1848 (Maria Pirvulescu).

Seria acestora continuă cu cele ale fruntașilor revoluției moldovene: Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Ioan Cuza, Alecu Russo, Costache Negri, care au dat glas idealurilor revoluționare ale poporului.

Rodnica activitate publicistică din perioada pașoptistă este exemplificată prin: primul număr al cotidianului „România”, redactor Florian Aaron; coperta revistei „Magazin istoric pentru Dacia” a lui August Treboniu Laurian și N. Bălcescu; articolul „Despre naționalitate” semnat de Gheorghe Barițiu și publicat în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” precum și coperta ziarului „Societatea studenților români” de Lamartine care apărea la Paris.

Sînt prezentate de asemenea programele revoluției moldovene intitulate „Prințiipiile noastre pentru reformarea patriei” și „Dorințele partidei naționale din Moldova”, însoțite de cuvintele lui M. Kogălniceanu: „Locuitorul sătean... numai acesta plătește pe Domn, care nu știe de dinsul, pe dl. administrator, care-l fură, pe judecător la care niciodată nu cere dreptate, pe slujitor, care-l ține supt biciu, pe militar, care n-are ce s-ăi apere, căci țeranul n-are nimica al lui supt soare”.

Prezentarea principalelor „Aspecte din timpul revoluției din Transilvania” este precedată de cuvintele secretarului general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, rostite la marea adunare populară de la Blaj consacrată aniversării a 125 de ani de la revoluția din 1848: „Cei mai înaintați revoluționari de la 1848 au militat pentru întărirea prieteniei și frăției poporului român cu naționalitățile conlocuitoare, pentru unirea eforturilor tuturor locuitorilor acestor meleaguri indiferent de naționalitate în lupta pentru scuturarea jugului asupririi sociale și naționale”.

În continuare au fost expuse: primul număr al „Gazetei de Transilvania” condusă de Gh. Barițiu, articolul de fond din „Foaie pentru minte, inimă și literatură” intitulată „Ce voiesc românii transilvăneni”, fotografia reprezentînd marea adunare a românilor de la Blaj — 3/15 mai 1848 și protocolul ei, apelul lui Eftimie Murgu intitulat „Fraților concetățeni români”, în vederea pregătirii unei adunări la Lugoj, manifestul revoluționar al Comitetului Națiunii Române, „Frați români” semnat de August Treboniu Laurian, Simion Bărnuțiu, Nicolae Bălășescu, Timotei Cipariu și alți revoluționari. Este prezentat alăturat, conținutul poeziei „Răsunet” a lui Andrei Mureșan, imn al revoluției transilvănene.

Amplioarea revoluției din Muntenia, apreciată de N. Bălcescu „ca cea mai frumoasă ce s-a întîmplat în vreodată la un popor” a fost reliefată prin expozitele cele mai sugestive: Proclamația de la Islaz, Sigiliul Guvernului Provizoriu, portretele membrilor guvernului provizoriu de la Islaz, desenul lui K. Petrescu reprezentînd un grup de revoluționari; cadetul Magheru citind proclamația de la Islaz; documentul prin care membrii corporațiilor iau cunoștință de constituția țării și un document referitor la angajarea municipalității care purtau eșarfe tricolore și cocarde; actul de abdicare al domnitorului Gh. Bibescu, precum și imaginea adunării din 15 iunie de la Filarete, unde peste 30 000 bucureșteni și un mare număr de țărani veniți din împrejurimile orașului au jurat solemn să apere programul revoluționar pe care l-au recunoscut drept constituția țării.

Decretele emise de guvernul provizoriu pentru înființarea steagului național tricolor ca simbol al suveranității de stat, pentru desființarea rangurilor boierești, desființarea cenzurii, înființarea gărzii naționale, desființarea bătaii în armată, completează tabloul revoluției din Muntenia.

Alături de portretele lui Ion Heliade Rădulescu, Gh. Magheru, C. A. Rosetti, Ion Ionescu de la Brad, Cezar Bolliac, Dimitrie Bolintineanu, sînt expuse numere din ziarele „Pruncul român” și „Poporul Suveran”.

Alte expozate reliefează rolul poporului în revoluție, intervenția sa pentru apărarea guvernului provizoriu: fotografia reprezentînd pe Ana Ipătescu care îndeamnă populația la luptă pentru eliberarea guvernului provizoriu, arestat de reacțiunea internă, documente privind confiscarea armelor în scopul înarmării populației, ridicarea de baricade pe străzi, înmormîntarea celor căzuți la 19 iunie 1848.

„Fapta doamnei Ipătescu dă un luciu și un interes nespus cauzei noastre, toate gazetele din Viena au descris această faptă spre formarea moralului poporului din Viena” arăta Alexandru C. Goleșcu-Negru într-o scrisoare către N. Bălcescu.

Ideea unirii tuturor românilor din Muntenia, Moldova și Transilvania este prezentată într-o serie de documente ale vremii: articolele „Unire”, „Către frații

noștri din Moldova", „Unire cu Moldova” publicate în „Pruncul român”, „Unirea Moldovei cu Țara Românească”, publicat în „Poporul suveran” nr. 9 din 19 iulie 1848.

Alături de ele, exprimînd același ideal al unirii naționale, se află stampa păstrată la Academia R. S. România înfățișînd cîțiva revoluționari din Muntenia: Ion Heliade Rădulescu, C. A. Rosetti, Nicolae Golescu, Ion Snagoveanu, Nicolae Pleșoianu, Christian Tell, Ștefan Golescu, C. Aristia, Ion Voinescu II, Cezar Bolliac și stampe din secolul al XIX-lea ale orașelor: București, Brașov, Iași, Abrud, Sibiu, Tg. Jiu, Blaj, Brăila.

Evenimentele din august 1848 sînt redată prin alegoria lui D. Rosenthal „România revoluționară”, portretele lui Christian Tell, Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Golescu sigiliul locotenenței domnești, sosirea lui Suleiman pașa la Giurgiu și prin protestația românilor din Valahia, adresată Angliei, Austriei, Franței, și Prusiei.

Arderea Regulamentului Organic la 6 septembrie 1848 este înfățișată printr-o stampă germană și o caricatură a vremii precum și printr-un articol din „Pruncul român”.

Momente din perioada de înfrîngere a revoluției sînt ilustrate de documente și fotografii înfățișînd lupta din Dealul Spirei a roatei de pompieri condusă de căpitanul Pavel Zăgănescu și de ostașii regimentului 3 care s-au jertfit într-o înfruntare inegală.

Semnificativă ne apare fotografia reprezentînd monumentul ridicat de sculptorul Vladimir Hegel în Dealul Spirei.

Continuarea luptei pentru realizarea idealurilor revoluționare de la 1848 este ilustrată de publicațiile care au apărut între anii 1849—1856: „Zimbrul”, „Junimea română”, „Expatriatul”, „Dimbovița”. Sînt prezentate și portretele revoluționarilor aflați în exil Gheorghe Magheru, Dimitrie Brătianu, Vasile Alexandri, Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Bălcescu și publicațiile scoase de aceștia: „România Viitoare”, „Republica Română”. Menționăm un document cuprinzînd numele și prenumele celor care au luat parte la evenimentele din 1848 în orașul București, precum și fotografia Mănăstirii Văcărești, unde au fost arestați cei amestecați în fapte revoluționare.

Momentul unirii Moldovei cu Țara Românească este oglindit prin expunerea unor exemplare din ziarle care au militat pentru Unire: „Vestitorul Românesc”, „Patria”, „Zimbrul și Vulturul”, „Secolul”, „Concordia”, „Naționalul”, „Dimbovița”, fotografii ce reprezintă deschiderea adunării ad-hoc la București după Szathmary, portretul domnitorului Alexandru Ioan Cuza, „23 ianuarie 1859 la București”, după M. T. Orășeanu, martor ocular, autorul cărții „O pagină a vieții mele, 24 ianuarie 1859”, după pictura lui Th. Aman, Cortegiul domnitorului Al. I. Cuza, pe Podul Mogoșoaia, Hora Unirii la Craiova (după pictura lui Th. Aman).

Cucerirea independenței naționale este ilustrată printr-o serie de fotografii reprezentînd: proclamarea independenței de stat de la 9 mai 1877 după basorelieful statuii lui C. A. Rosetti; dorobanți mărșăluind pe străzile Bucureștiului, trecerea Dunării de către armata română la Brăila; transportul de muniții pentru aprovizionarea armatei; scene de luptă; căderea Plevnei; atacul de la Snîrdan realizat după celebrul tablou al lui N. Grigorescu; intrarea armatei române în București, precum și portretele unor eroi din război.

Semnificația făuririi statului național unitar român la 1 Decembrie 1918 este redată prin cuvintele tovarășului Nicolae Ceaușescu: „Unirea Transilvaniei cu România s-a înfăptuit prin voința și eforturile maselor populare și a reprezentanților luptei seculare duse de cele mai înaintate forțe ale poporului român din Moldova, Muntenia și Transilvania, de cărturarii și marii gînditori ai neamului, a activității desfășurate de elementele revoluționare, de militanții socialiști, a aspirațiilor și voinței întregului popor român”.

Din seria exponatelor rețin atenția primele pagini ale memorandumului, fotografiile reprezentînd pe memoranდიști condamnați în urma procesului din 1894, demonstrația studentescă de la București, apelul Ligii Culturale pentru organizarea unor acțiuni în sprijinul acestei mișcări.

S-au expus publicațiile care au militat pentru unire: ediția specială a ziarului „Românul” prin care se anunță convocarea pentru 18 noiembrie / 1 decem-

brie a Adunării Naționale de la Alba Iulia, „Alba Iulia” — ediție specială din 20 noiembrie / 3 decembrie 1918; „Românul” — ediție specială, care anunță proclamarea unității naționale; „Dacia” cu articolul „Sărbătoarea Unirii Transilvaniei cu Țara Mumă”.

Semnificative sînt și fotografiile reprezentînd Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 și primirea la București a delegației transilvănene.

Un spațiu larg în cadrul expoziției s-a afectat prezentării orașului București ca important centru al luptei clasei muncitoare, al activității P.C.R.

Urmărind evoluția mișcării muncitorești expozitele punctează momente semnificative: publicarea proiectului de program al P.S.D.M.R. în ziarul „Munca”, programul Partidului Social-Democrat, procesul verbal de alegere a delegaților Secțiunii București la Congresul I al P.C.R. Fotografiile prezintă sălile în care s-au ținut lucrările Congresului I al P.C.R. (str. Academiei nr. 37 și str. Sf. Ionică, nr. 12).

Importanța creării Partidului Comunist Român este sintetizată în aprecierile tovarășului Nicolae Ceaușescu: „Răspunzînd necesităților obiective de dezvoltare socială a țării noastre, reprezentanții socialiști români hotărîsc la Congresul din mai 1921, prin vot unanim, transformarea partidului socialist în P.C.R. Prin aceasta se ridică pe o treaptă superioară activitatea detașamentului de avangardă, revoluționară al clasei muncitoare din România”.

Este expus și procesul verbal din 12 mai 1921, cuprinzînd numele celor care au votat afilierea la Internaționala a III-a Comunistă.

Sînt oglindite de asemenea, acțiunile social-politice care s-au desfășurat în perioada cînd comuniștii au fost obligați să activeze în condițiile grele ale ilegalității.

O altă parte a expoziției prezintă aspecte ale revoluției și construcției socialiste — încununare a luptei poporului român pentru dreptate socială și națională pentru progres și prosperitate patriei. Expozatele redau momente emoționante din lupta formațiunilor patriotice de luptă, acțiunile militare desfășurate în august 1944 la Băneasa, instaurarea guvernului dr. Petru Groza, Proclamarea R.P.R., la 30 Decembrie 1947, Congresul unificării P.C.R. cu P.S.D., care a avut loc între 21—23 februarie 1948 la București; naționalizarea principalelor mijloace de producție la 11 iunie 1948.

Sînt ilustrate printr-o serie de fotografii: lucrările Congresului al VI-lea al P.C.R., Sesiunea Marii Adunări Naționale consacrată încheierii procesului de socializare a agriculturii (27—30 aprilie 1962), lucrările Congresului al IX-lea al P.C.R., ale Congresului al X-lea și ale Conferinței Naționale din iulie 1972.

Sînt redat de asemenea cîteva din realizările orașului București: noul ansamblu arhitectonic din Piața Palatului, cartierul Berceni, grupul industrial „Automatica”, Uzina de Mașini Grele, Întreprinderea de Aparat de măsură și control — Otopeni, Institutul de Fizică atomică, Electromagnetica, Electroaparataj.

Documentele expuse vorbesc despre prezența tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român în rîndul muncitorilor, exemplificîndu-se cu vizita de lucru la Uzinele „Semănătoarea”, din 21 ianuarie 1973, precum și la aniversarea unor momente istorice din viața poporului român.

Fotografiile redau aspecte de la Adunarea Populară ținută la Iași și de la Marea Adunare populară de la Blaj prilejuite de aniversarea a 125 de ani de la revoluția din țările române.

Cu aceeași temă au fost organizate expoziții la Cabinetele de partid ale sectoarelor I-VIII din capitală, la uzinele „Republica”, „Grivița Roșie”, „Autobuzul”, Institutul de estetică, precum și la două școli de cultură generală.

CRISTINA DINU

EXPOZIȚIA „80 DE ANI DE LA CREAREA PARTIDULUI POLITIC AL CLASEI MUNCITORE DIN ROMÂNIA“

Inaugurată de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președinte al Consiliului de Stat, împreună cu tovarăsa Elena Ceaușescu, expoziția organizată de Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România a cuprins numeroase documente aflate în păstrarea Arhivelor Statului București.

Expoziția a prilejuit evocarea trecutului de luptă al proletariatului român, reliefind vechimea și continuitatea mișcării noastre muncitorești, atașamentul său consecvent față de năzuințele socialiste, rolul ei de frunte în lupta pentru eliberarea socială și națională.

Primele documente atestă vechimea mișcării noastre muncitorești încă de la jumătatea secolului al XIX-lea. Printre acestea amintim „Memorii pentru aprobarea înființării Casei de ajutor a lucrătorilor șepcari” din 16 aprilie 1855, „Statutul asociației profesionale a lucrătorilor tipografi din București” fondată în 1858, „Cererea lucrătorilor tipografi din București”, datind din 8 decembrie 1862, din care rezultă scopul Asociației tipografilor înființată în 1855. Alături de acestea au fost prezentate primele ziare muncitorești „Tipograful român” apărut în 1865, „Analele tipografice”, din 1869 și documente privind înființarea în 1872 la București a Asociației generale a lucrătorilor din România care-și propunea să unească pentru prima dată pe scară națională întreaga muncitorime.

O influență hotărâtoare pentru orientarea teoretică și politică a mișcării muncitorești din România a avut-o cunoașterea ideilor socialismului științific, a operelor lui K. Marx și Fr. Engels, a căror activitate a fost de timpuriu cunoscută în țara noastră. Dovadă sînt publicațiile, printre care revista „Familia” care a publicat o notă biografică despre K. Marx, precum și materialele despre activitatea Internaționalei I, unde s-a remarcat prezența a numeroși români.

Evoluția spre noi forme de organizare cu caracter politic este reliefată de documente și fotografii ale vremii privitoare la activitatea cercurilor socialiste din deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea, la baza cărora va sta programul „Un studiu psihiatric” apărut în 1880 sub semnătura doctorului Nicolae Russel.

Unul din panouri este consacrat răspîndirii ideilor socialismului științific în România prin traducerea în limba română a operelor lui Marx și Engels. Astfel, revista „Contemporanul” a publicat în anii 1885—1886 integral lucrarea lui Fr. Engels „Originea familiei a proprietății private și a statului”. În revista „Emanciparea” a apărut un rezumat al lucrării lui K. Marx „Capitalul”. Este înfățișată, de asemenea, traducerea Manifestului Partidului Comunist de către Panait Mușoiu în 1892. O scrisoare inedită a lui Ioan Nădejde din 8/18 august 1886 recomandă să se citească lucrările „Anti-Dühring”, „Originea familiei, a proprietății private și a statului”, „Războiul țăranesc”, „Manifestul Partidului Comunist”, dovezi grăitoare că la acea dată respectivele lucrări circulau în România.

Un raport din 1890 al Ministerului de Interne al Austro-Ungariei la capitolul „Statele balcanice” menționa că „dezvoltarea socialismului în Balcani este în progres, România este în frunte”.

Scrisoarea lui Fr. Engels adresată conducerii mișcării socialiste din România, publicată în revista „Contemporanul” la 9 ianuarie 1888, arată că la acea dată în România avea loc îngemănarea mișcării noastre muncitorești cu marxismul. De altfel, alte expozate evidențiază crearea cercurilor muncitorești la baza cărora a stat programul elaborat de Constantin Dobrogeanu-Gherea în 1886 intitulat „Ce vor socialiștii români”. Din cuprinsul unor numere ale publicațiilor „Dezrobirea” și „Muncitorul” aflăm despre desfășurarea acțiunilor greviste din anul 1888 ale muncitorilor de la atelierele C.F.R. București, ale tipografilor din Galați și București, precum și sprijinul acordat de către proletariat țăranimii în cursul răscoalelor din anul 1888. Alte documente relevă procesul de transformare a cercu-

rilor muncitorilor în cluburi, crearea a numeroase asociații muncitorești între anii 1890—1893.

O parte însemnată a expoziției este rezervată prezentării momentului constituirii, acum 80 de ani, a partidului politic al clasei muncitoare din România. Dintr-un număr al ziarului „Munca” din decembrie 1892 facem cunoștință cu proiectul de program al partidului, supus dezbaterii publice în perioada premergătoare congresului. Programul adoptat la congres sublinia necesitatea cuceririi proprietății capitaliste și a înlocuirii ei cu proprietatea socialistă, desființarea societății burgheze și făurirea societății socialiste. În program a fost exprimat internaționalismul noului partid creat, iar numeroasele telegrame de salut adresate congresului de către conducătorii socialiști din Europa exprimă internaționalismul partidului politic al clasei muncitoare din patria noastră.

Alte numeroase documente înfățișează faptul că P.S.D.M.R. a militat încă de la începutul existenței sale pentru cucerirea de drepturi și libertăți democratice constituind în acest scop „Liga votului universal” și „Liga repaosului duminical”.

Crearea sindicatelor muncitorești și îndrumarea acestora, înființarea cluburilor socialiste la sate sînt relevate de materialele care dovedesc bogata activitate de organizare a luptei oamenilor muncii din patria noastră.

Viu ilustrat este și sprijinul acordat de partidul politic al clasei muncitoare din România luptei pentru făurirea statului național unitar.

Legăturile mișcării muncitorești din România cu mișcarea muncitorească internațională sînt bogat prezentate prin materiale ce dovedesc că socialiștii români au întreținut cu Fr. Engels o vie corespondență. Notele din presa muncitorească evidențiază sprijinul material și moral acordat muncitorilor agricoli din Sicilia în 1893, greviștilor din Lemberg și Hamburg în 1896; altele înfățișează participarea unor delegați ai partidelor socialiste din alte țări la Congresele P.S.D.M.R., colaborarea unor militanți ai acestor partide la publicațiile muncitorești din patria noastră.

O altă serie de exponate oglindesc evenimentele de la începutul secolului al XX-lea cu semnificație deosebită în istoria neamului.

Astfel, documentele relevă evenimentele din 1907 în cursul cărora s-au manifestat forța și combativitatea clasei muncitoare participantă la luptă alături de țărani.

Altele reliefează solidaritatea mișcării muncitorești din România cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917, moment hotărîtor în desfășurarea evenimentelor internaționale, cu influențe deosebit de pozitive și asupra istoriei țării noastre.

Evenimentului de la 1 decembrie 1918 îi sînt consacrate alte mărturii, ce subliniază că înfăptuirea statului național român a constituit o victorie remarcabilă a maselor populare din întreaga țară, la realizarea căreia clasa muncitoare, mișcarea socialistă și-au adus o remarcabilă contribuție.

În continuare este înfățișat momentul transformării Partidului Socialist în Partidul Comunist Român, la Congresul din 8 mai 1921. Sînt prezentate portretele participanților la congres, extrase din presa vremii cuprinzînd relatările asupra desfășurării lucrărilor congresului.

Alte exponate demonstrează că în condițiile grele ale ilegalității P.C.R. a fost conducătorul marilor acțiuni din anii crizei care au culminat cu bătăliile de clasă ale ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933, a condus marile acțiuni împotriva pericolului fascismului și războiului.

Panoul intitulat „Lupta P.C.R. împotriva fascismului și a războiului antisovietic” redă prin puterea de sugestie a exponatelor, acțiunile organizate de P.C.R. împotriva Dictatului de la Viena din august 1940, lupta maselor populare împotriva dictaturii militar-fasciste și a războiului hitlerist.

Pe panoul consacrat victoriei insurecției din august 1944, care a marcat o cotitură în istoria României, sînt prezente documente privind lupta forțelor patriotice române și imagini care exprimă hotărîrea oamenilor muncii pentru înfăptuirea măsurilor inițiate de P.C.R.

Cîteva materiale documentare consemnează importanța Congresului din februarie 1948, România fiind prima țară în care s-a realizat unitatea organizatorică și politică a clasei muncitoare în cadrul partidului unic revoluționar bazat pe concepția marxist-leninistă.

Prin numeroase alte exponate este înfățișată prezența P.C.R. în mișcarea muncitorească internațională ca detașament activ al mișcării comuniste mondiale, al uriașului front antiimperialist mondial.

Ultimele panouri ale expoziției sînt consacrate ilustrării semnificației istorice a Congreselor IX și X și a Conferinței Naționale, care au deschis o etapă nouă în dezvoltarea națiunii noastre, elaborînd programul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate.

La adunarea festivă consacrată aniversării a opt decenii de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România, tovarășul Nicolae Ceaușescu a subliniat că în expoziția inaugurată „a fost reconstituită în mod convingător, cu ajutorul unui bogat material documentar, al mărturiilor vremii, luminoasa pagină scrisă în istoria luptelor revoluționare ale proletariatului român în 1893”. Menționăm că documentele acestei expoziții au fost multiplicare în 40 de exemplare și trimise în toate județele patriei.

GHEORGHE PÎRVULESCU

SIMPOZION DEDICAT EVOCĂRII ARHITECTULUI PETRE ANTONESCU

Petre Antonescu, personalitate marcantă a vieții științifice românești din prima jumătate a secolului nostru, a fost sărbătorit, la propunerea U.N.E.S.C.O. cu ocazia împlinirii unui veac de la nașterea sa, printr-o serie de acțiuni din care face parte și cea organizată de Muzeul Arhivelor Statului în ziua de 22 iunie 1973. Simpozionul s-a bucurat de participarea unui numeros public format din arhiviști, arhitecți, ingineri, cadre didactice, cercetători, din care unii prieteni, elevi sau colaboratori apropiați ai lui Petre Antonescu.

Virgil Teodorescu, custodele Muzeului Arhivelor a rostit cuvîntul de deschidere prezentînd succint personalitatea arhitectului Petre Antonescu și contribuția sa în realizarea clădirii destinată expoziției din cadrul complexului Mihai Vodă.

Seria evocărilor a fost deschisă de arh. Maria Costescu, colaboratoare apropiată a lui Petre Antonescu, care, în cuvînte pline de căldură și prețuire, a prezentat viața și activitatea dascălului său.

Născut acum un veac la Rîmnicu-Sărat, fiind al patrulea copil din cei zece ai familiei, a îndrăgit din copilărie monumentele vechi din orașul natal și din alte localități pe unde călătorea deseori cu tatăl său de la care a moștenit această frumoasă pasiune. Ea avea să se concretizeze mai tîrziu în numeroase călătorii pe care le va face atît în țară cît și în străinătate în scopul studierii monumentelor arhitectonice.

După absolvirea cursului superior în 1892 la Liceul „Gheorghe Lazăr” din București, perioadă în care atrage deja atenția asupra aptitudinilor sale în domeniul arhitecturii, întrucît la noi nu exista o școală de arhitectură, se înscrie la Facultatea de litere și drept. Înzestrat și cu frumoase inclinații literare se apropie și leagă prietenii trainice cu scriitori remarcabili ai vremii: B. Șt. Delavrancea, N. Iorga și alții.

În 1894, datorită manifestării tot mai accentuate a inclinațiilor sale spre arhitectură și a insistențelor arh. Gabrielescu se înscrie și urmează cu succes cursuri de specialitate la Paris pe care le termină în 1900 obținînd trei medalii și mențiuni pentru lucrările executate.

Reîntors în țară, dornic de a relua contactul cu realitatea românească, călătorește mult însemnîndu-și toate impresiile. Rodul acestor numeroase călătorii le înfățișează publicului într-o interesantă expoziție la Ateneu.

În 1903 funcționa ca profesor de arhitectură la Școala de arhitectură din București, unde mai tîrziu înființează catedra de arhitectură românească. Cursul

pe care-l preda, deși îl reînvia mereu, îmbogățindu-l cu noi date, nu ajunge să-l tipărească datorită unei mari exigențe.

Înzestrat cu o memorie extraordinară, Petre Antonescu este chemat, în perioada dintre cele două războaie mondiale să reprezinte țara în diverse întâlniri internaționale. În 1923 este ales membru al Academiei din Roma iar în 1947 devine membru al Academiei Române în locul rămas liber de la Liviu Rebreanu.

În încheiere vorbitoarea a reliefat prețuirea de care s-a bucurat arh. Petre Antonescu după 23 August 1944 din partea partidului și statului nostru. În 1954 a fost distins cu Premiul de Stat.

Arhitect Ghica Budești a prezentat opera arhitectului Petre Antonescu, continuatoare a muncii de pionierat desfășurată de arh. Ion Mincu. Ea se caracterizează prin trei concepții:

1. Factura neoclasică în construcția Casei de cultură din Sinaia, casa din strada Polonă și într-o serie de proiecte nerealizate,

2. Interpretarea creatoare a tezaurului de zidiri românești vechi creînd o arhitectură nouă. În această concepție au fost construite clădirile: Consiliul popular al Municipiului București, Consiliul popular al orașului Craiova, aripa de sud a Arhivelor Statului și altele.

3. A treia direcție a activității creatoare a lui Petre Antonescu a reprezentat-o adaptarea în formă personală a tendințelor clasice și a celor naționale. Aceasta s-a concretizat în construcțiile: Academia Română din Roma, Arcul de Triumf din București etc.

Vorbitorul a prezentat în continuare peste 20 proiectii din operele arh. Petre Antonescu din cele trei stiluri în care a lucrat. Proiecțiile, planuri sau vederi de ansamblu ale clădirilor, au fost însoțite de ample și competente explicații de specialitate urmărite cu interes de asistență.

În continuare prof. arh. Dinu Antonescu a analizat formația arh. Petre Antonescu remarcînd faptul, cu totul ieșit din comun, că a lucrat și a creat trei stiluri: stilul clasic, stilul românesc — dovedind existența arhitecturii românești care pînă la el era aproape necunoscută și cel de al treilea pe care-l putem numi „stilul Petre Antonescu”. Expunerea a fost exemplificată prin descrieri amănunțite ale construcțiilor concepute de Petre Antonescu.

Prof. emerit arh. Horia Teodoru, reliefind complexitatea creației lui Petre Antonescu, a prezentat activitatea sa în cadrul Comisiei Monumentelor Istorice din care a făcut parte. Din inițiativa sa se crează o subcomisie tehnică al cărei președinte a fost începînd din anul 1919. În această calitate zilnic lucra la planuri, viza și revizuirea lucrărilor de restaurare remarcîndu-se și ca un tehnician desăvîrșit.

Pe baza expunerilor prezentate s-au purtat discuții și s-au făcut completări.

În încheiere s-a vizitat ansamblul arhitectonic Mihai Vodă.

Lăudabila inițiativă a organizatorilor acestui interesant și instructiv simpozion dedicat aniversării uneia din personalitățile științifice românești credem că ar fi util să se continue și în ce privește marcarea unor evenimente sau sărbătorirea altor personalități ale culturii și științei românești.

MIOARA TUDORICĂ

REVISTA ARHIVELOR

ORGAN AL DIRECȚIEI GENERALE A ARHIVELOR STATULUI
DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Apare de patru ori pe an

Redacția: București, str. Arhivelor nr. 2, Sectorul VI,
Telefon: 13.37.77.

CUPRINSUL

STUDII ȘI COMUNICĂRI

	Pag.
A. SACERDOȚEANU	— D. Onciul despre unele instituții românești vechi 435
N. CIACHIR	— Cu privire la activitatea politică desfășurată de Dimitrie Cantemir în Rusia (1711—1723) . . . 453
I. N. MĂNESCU	— Stemele lui Dimitrie Cantemir și locul lor în heraldica țărilor române 465
ȘT. GOROVEI	— Cantemireștii. Eseu genealogic 481

PAGINA ARHIVARULUI

* * *	— Norme tehnice 513
V. NICULA	— Aspecte privind păstrarea arhivelor la organizațiile socialiste 521

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

V. MIRON	— Prefectura județului Baia 525
----------	---

DIN ARHIVELE PARTICULARE

F. NEDELCU	— Din activitatea antifascistă a lui C. G. Costăforu. Scrisori către studenți 539
------------	---

ADDENDA ET CORRIGENDA

V. COSTAKE	— Un document inedit de la Ion Nădejde 551
------------	--

CRONICA

N. DRĂGHICI	— Aspecte ale activității tehnice în Arhivele Statului din România 555
I. BURLACU	— Sesiunea științifică închinată aniversării a 125 de ani de la revoluția din 1848 563
C. DINU	— Expoziții organizate în București cu ocazia aniversării revoluției de la 1848 564
G.H. PÎRVULESCU	— Expoziția „80 de ani de la crearea Partidului politic al clasei muncitoare din România” 568
M. TUDORICA	— Simpozion dedicat comemorării arhitectului Petre Antonescu 570

REVISTA ARHIVELOR

ORGANE DE DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES D'ÉTAT
DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE

Paraît quatre fois par an

LA Rédaction: Bucarest, 2, rue Arhivelor, VI-é,

Téléphone: 13.37.77.

SOMMAIRE

	<u>Page.</u>
ETUDES ET COMMUNICATIONS	
A. SACERDOȚEANU	— D. Onciul à propos de quelques institutions roumaines anciennes 435.
N. CIACHIR	— Au sujet de l'activité politique déployée par Dimitrie Cantemir en Russie (1711—1723) 453.
I. N. MĂNESCU	— Les armoires de Démétrius Cantemir et leur place dans l'héraldique des principautés romaines 465
ȘT. GOROVEI	— Les Cantemir. Essai généalogique 481
PAGE DE L'ARCHIVISTE	
* * *	— Normes techniques 513
V. NICULA	— Aspects de la conservation des archives par les organisations socialistes 521
PRÉSENTATIONS DE FONDS ET COLLECTIONS	
V. MIRON	— La Prefecture du département de Baia 525.
DES ARCHIVES PRIVÉES	
F. NEDELCU	— Sur l'activité antifasciste de C. G. Costaforu. Lettres adressées aux étudiants 539.
ADDENDA ET CORRIGENDA	
V. COSTAKE	— Un document inédit de Ion Nădejde 551
CHRONIQUE	
N. DRĂGHICI	— Aspects de l'activité technique aux Archives d'Etat de Roumanie 555.
I. BURLACU	— La session scientifique consacrée à l'anniversaire de 125 années depuis la révolution de 1848 563.
C. DINU	— Expositions organisées à Bucarest à l'occasion de l'anniversaire de la révolution de 1848. 564
GH. PÎRVULESCU	— L'exposition „80 années depuis la création du Parti politique de la classe ouvrière de Roumanie“ 568.
M. TUDORICĂ	— Symposium dédié à la commémoration de l'architecte Petre Antonescu 570.

REVISTA ARHIVELOR

ORGAN OF THE GENERAL DIRECTION OF THE STATE ARCHIVES
IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF ROMANIA

Quarterly:
Editorial Office; Bucharest, str. Arhivelor nr. 2, Sect. VI,
Telephone: 13.37.77.

CONTENTS

	<u>Page</u>
STUDIES AND COMMUNICATIONS	
A. SACERDOȚEANU N. CIACHIR	— D. Onciul on some Romanian old agencies . . . 435
	— As regards the political activity carried on by Dimitrie Cantemir in Russia (1711—1723). . . 453
I. N. MĂNESCU	— The armorial bearings of Demetrius Cantemir and their place in the romanian principalities heraldry 465
ȘT. GOROVEI	— The Cantemirs — Genealogical essay. . . . 481
THE ARCHIVIST'S PAGE	
* * *	— Technical standards. 513
V. NICULA	— Some aspects concerning the keeping of archives at the socialist organizations. 521
PRESENTATIONS OF FONDS AND COLLECTIONS	
V. MIRON	— The prefecture of the District of Baia. 525
FROM THE PRIVATE ARCHIVES	
F. NEDELCU	— From the antifascist activity of C. G. Costăforu. Letters to the students. 539
ADDENDA ET CORRIGENDA	
V. COSTAKE	— An unpublished document of Ion Nadejde. . . . 551
	„Gruia of Novac“ 561
CHRONICLE	
N. DRAGHICI	— Some aspects of technical activity in State Archi- ves of Romania. 555
I. BURLACU	— The scientific session devoted to the 125th anni- versary of 1848 Revolution 563
C. DINU	— Exhibitions organized in Bucharest on the occa- sion of the anniversary of 1848 Revolution. . . . 564
GH. PÎRVULESCU	— The exhibition „80 years since the creation of the political Party of the Romanian working class“ 568
M. TUDORICA	— Symposium dedicated to architect Petre Anto- nescu's commemoration. 570

REVISTA ARHIVELOR

ORGAN DER GENERALDIREKTION DER STAATSARCHIVEN
DER
SOZIALISTISCHEN REPUBLIK RUMÄNIEN

Erscheint viermal jährlich
Redaktion: Bukarest, str. Arhivelor nr. 2, Sectorul VI,
Fernruf: 13.37.77

INHALT

STUDIEN UND MITTEILUNGEN		Seite
A. SACERDOȚEANU	— D. Onciul über manche alte rumänische Institutionen	435
N. CIACHIR	— Über die politische Tätigkeit Demeter Cantemir's in Russland (1711—1723)	453
I. N. MĂNESCU	— Demeter Cantemir's Wappen, ihre Stelle in der Heraldik der Rumänischen Länder	465
ȘT. GOROVEI	— Die Familie Cantemir. Genealogisches Essai	481
FÜR DEN ARCHIVAR		
* * *	— Technische Normen	513
V. NICULA	— Über die Archivaufbewahrung bei den sozialistischen Behörden	521
BESTÄNDE UND SAMMLUNGEN		
V. MIRON	— Kreisamt Baia	525
AUS PRIVATARCHIVEN		
F. NEDELCU	— Aus der antifaschistischen Tätigkeit C. G. Costăforu's. Briefe an die Studenten	539
ADDENDA ET CORRIGENDA		
V. COSTAKE	— Ein unveröffentlichtes Dokument von Ion Nădejde	551
CHRONIK		
N. DRĂGHICI	— Über die technische Tätigkeit im rumänischen Staatsarchiv	555
I. BURLACU	— Wissenschaftliche Session dem 125. Jahrestag der Revolution von 1848 gewidmet	563
C. DINU	— Anmerkungen über die Bildung von Beständen Jahrestages der Revolution von 1848	564
GH. PÎRVULESCU	— Die Ausstellung „80 Jahre seit dem Entstehen der Arbeiterpartei in Rumänien“	568
M. TUDORICA	— Symposium dem Andenken des Architekten Peter Antonescu gewidmet	570

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ

А. САЧЕРДОЦАНУ	— Д. Ончул о некоторых древних румынских учреждениях	435
Н. ЧАКИР	— Относительно политической деятельности Димитрия Кантемира в России (1711—1723)	453
Н. И. МЭНЕСКУ	— Гербы Димитрия Кантемира и их место в геральдике валахии и молдавии	465
ШТ. ГОРОВЕЙ	— Кантемировцы — Генеалогический очерк	481

СТРАНИЦА АРХИВАРИУСА

***	— Технические нормы	513
В. НИКУЛА	— Аспекты относительно сохранения архивов в социалистических организациях	521

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ФОНДОВ И КОЛЛЕКЦИЙ

В. МИРОН	— Префектура уезда Бая	525
----------	----------------------------------	-----

ИЗ ЧАСТНЫХ АРХИВОВ

П. НЕДЕЛКУ	— Из антифашистской деятельности К. Т. Костафору. Письма студентам	539
------------	--	-----

ADDENDA ET CORRIGENDA

В. КОСТАКЕ	— Неизвестный документ Иона Надежде	551
------------	---	-----

ХРОНИКА

Н. ДРЭГИЧ	— Аспекты из технической деятельности в Государственных Архивах Румынии	555
И. БУРЛАКУ	— Научная сессия посвященная 125 летию революции 1848 г.	563
К. ДИНУ	— Выставки организованные в Бухаресте по случаю 125 летию революции 1848 г.	564
Г. ПЫРВУЛЕСКУ	— Выставка „80 лет дня создания Политической партии рабочего класса в Румынии”	568
М. ТУДОРИКЭ	— Симпозион в память архитекта Петре Антонеску	570

Tehnoredactarea: Mariana RĂDULESCU

*Dat la cules VIII 1973 Bun de tipar 25 XI 1973
Tiraj 7000 exemplare. Coli de tipar 9¹/₄ . .*

**Întreprinderea Poligrafică „Informația”, str.
Brezoianu nr. 23—25, București, R. S. Româ-
nia, comanda 3294**

CĂTRE AUTORI

„Revista Arhivelor” publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică, numismatică, izvoare, instituții și alte științe auxiliare ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe materiale de arhivă, documente, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sînt rugați să trimită materialele în patru exemplare dactilografiate la două rînduri, cu triniterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat.

Articolele nepublicate nu se restituie.

Autorii primesc gratuit 30 de exemplare „extrase” cu copertă comună.

